พุทธศาสนามหายาน

โดย

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี

ราชบัณฑิต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มูลนิธิเสฐียร พันธรังษี

จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์งาน ๑๐๐ ปีชาตกาล

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี

(วันเสฐียร พันธรังษี ครั้งที่ ๗)

๓ มิถุนายน ๒๕๕๔

พุทธศาสนามหายาน

โดย

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี
ราชบัณฑิต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
สมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มูลนิธิเสฐียร พันธรังษี
จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์งาน ๑๐๐ ปีชาตกาล
ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี
(วันเสฐียร พันธรังษี ครั้งที่ ๗)
๓ มิถุนายน ๒๕๕๔

พุทธศาสนามหายาน

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี ราชบัณฑิต

จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์งาน ๑๐๐ ปีชาตกาล

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี

๓ มิถุนายน ๒๕๕๔

พิมพ์ครั้งที่ ๕	:	๓ มิถุนายน ๒๕๕๔
จำนวนพิมพ์	:	๑,๐๐๐ เล่ม
บรรณาธิการ	:	ศ.พิเศษ อดิศักดิ์ ทองบุญ
พิมพ์ต้นฉบับ	:	ลักษณ์พสุกานต์ สุขพินิจ
พิสูจน์อักษร	:	ประพันธ์ ศุภษร
		กิตติพงศ์ เกษสุริยงค์
จัดรูปเล่ม	:	ธนเทพ วงษ์พันธุ์
ออกแบบปก	:	กิตติวัตร มาน้อย

พิมพ์ที่ : **โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

โทร. ๐๒ ๒๒๑ ๘๘๙๒, ๐๒ ๖๒๓ ๕๖๒๓

โทรสาร ๐๒ ๖๒๓ ๕๖๒๓

กำหนดการ

งาน ๑๐๐ ปีชาตกาล
ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี ราชบัณฑิต
(วันเสฐียร พันธรังษี ครั้งที่ ๗)
ณ ตึกมหาธาตุวิทยาลัย วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
วันศุกร์ที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๔

เวลา ๐๘.๐๐ น. คณะกรรมการจัดงาน คณะกรรมการสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คณะกรรมการมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี คณะศิษย์ และผู้มีเกียรติพร้อมกัน ณ ตึกมหาธาตุวิทยาลัย วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

เวลา ๐๙.๐๐ น.
- พระธรรมโกศาจารย์ ศาสตราจารย์, ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประธานคณะกรรมการมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี ประธานในพิธี จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย
- ศาสตราจารย์พิเศษอดิศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต เลขานุการมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี กล่าวถวายรายงาน
- พระธรรมโกศาจารย์กล่าวเปิดงานและแสดงปาฐกถาพิเศษ เรื่อง “๑๐๐ ปีชาตกาลศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี ราชบัณฑิต”

เวลา ๑๐.๓๐ น. - พระสงฆ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์

- ถวายเครื่องไทยธรรม

- พระสงฆ์ทั้งนั้นอนุโมทนา

เวลา ๑๑.๐๐ น. - ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ จำนวน ๓๐๐ รูป

- ผู้มาร่วมงานรับประทานอาหารกลางวัน

เวลา ๑๒.๓๐ น. - ปาฐกถานำเรื่อง "๑๐๐ ปีชาตกาลศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี ราชบัณฑิต"

โดย ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต

รองประธานมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี

เวลา ๑๓.๐๐ น. - เสวนาทางวิชาการเรื่อง "๑๐๐ ปีชาตกาลศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี ราชบัณฑิต" โดย

๑. พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ) รศ.ดร.

รองอธิการบดีวิทยาเขตนครราชสีมา มจร

๒. รองศาสตราจารย์ ดร.สมควร กวียะ

คณบดีคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกริก

๓. นายมนัส พวงลำเจียก

เลขาธิการสมาคมศิษย์มหาธาตุ

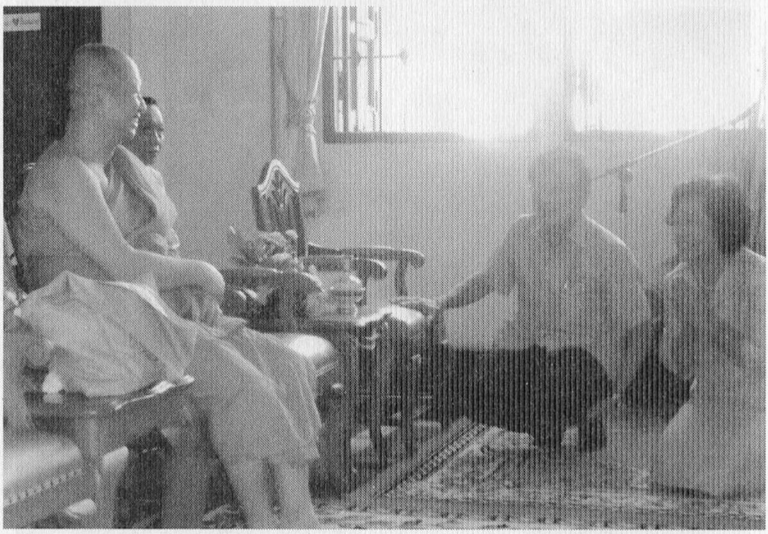
ดำเนินการเสวนาโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เวลา ๑๕.๐๐ น. - นางกาญจนา สุ่นสวัสดิ์ (พันธรังษี) กล่าวขอบคุณ

- พระวิสุทธิภัทรธาดา รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประธานคณะกรรมการดำเนินงานจัดงานวันเสฐียร พันธรังษี ครั้งที่ ๗ กล่าวอนุโมทนา และมอบของที่ระลึกแก่วิทยากร เสร็จพิธี

****

คำปรารภ

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี ราชบัณฑิต เกิดเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๕๔ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ขณะดำรงตำแหน่งเลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน และอาจารย์พิเศษของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และสถาบันอุดมศึกษาอีกหลายแห่ง ถ้าท่านยังมีชีวิตอยู่ถึงวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๔ จะมีอายุครบ ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ฉะนั้น วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๔ นี้ จึงถือเป็นวันคล้ายวันเกิดครบ ๑๐๐ ปี แห่งชาตกาลของท่าน

ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี เป็นคนวัดผู้ออกไปบุกเบิกทางในโลกกว้าง จนได้รับผลสำเร็จจัดอยู่ในชั้นแนวหน้าคนหนึ่ง ทั้งในฐานะนักการศาสนาผู้ได้รับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษบรรยายหลักการศาสนาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ได้รับเชิญไปร่วมประชุมเกี่ยวกับศาสนาทั่วโลก และในฐานะนักหนังสือพิมพ์ผู้ได้รับเลือกเป็นนายกสมาคมนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย ท่านได้แสดงความเป็นปราชญ์ในวิชาการทั้งสองนี้ออกมาเป็นรูปธรรมแบบบูรณาการ ที่เห็นได้ชัดตัวอย่างหนึ่งคือ **ได้เสนอคำบรรยายเรื่อง "จริยธรรมของนักหนังสือพิมพ์"** ตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช นอกจากนี้ ความเป็นปราชญ์ทางศาสนาและวิชาการหนังสือพิมพ์ ยังทำให้ท่านได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น**ศาสตราจารย์พิเศษ** ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๒ ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น**ราชบัณฑิต** ประเภทปรัชญา สาขาวิชาศาสนศาสตร์ของราชบัณฑิตยสถานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔

ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ราชบัณฑิต ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในฐานะเป็นอาจารย์พิเศษ บรรยายวิชาพระพุทธศาสนามหายาน ศาสนาโบราณและศาสนาเปรียบเทียบ ตั้งแต่มหาวิทยาลัยนี้เริ่มเปิดการศึกษา เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๐ ในนามมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และได้ทำหน้าที่ดังกล่าวติดต่อกันมาจนถึง พ.ศ.๒๕๓๔ ซึ่งเป็นปีที่ท่านถึงแก่อนิจกรรม นอกจากนี้ ท่านยังได้รับแต่งตั้ง เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอีกด้วย จึงนับได้ว่า ท่านเป็นทั้งปูชนียบุคคล และบุรพาจารย์รุ่นแรก ๆ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่สมควรเคารพและเชิดชูเกียรติเป็นอย่างยิ่ง

ด้วยเหตุนี้ คณะศิษยานุศิษย์ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย ร่วมกับคณะศิษย์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ดำเนินการจัดตั้งมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี ขึ้นเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๒๖ โดยมีวัตถุประสงค์ตามเจตนารมณ์ของท่าน คือ เพื่อ

๑. สนับสนุนการศึกษา ค้นคว้าและวิจัยวิชาการทางด้านศาสนาและปรัชญา
๒. ประกาศวิทยาการทางศาสนาและปรัชญา
๓. ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมตามหลักศาสนา
๔. บำเพ็ญกุศลและสาธารณประโยชน์
๕. สนับสนุนและส่งเสริมนักหนังสือพิมพ์ที่มีจริยธรรมดี
๖. ร่วมมือกับองค์การการกุศลอื่น ๆ เพื่อสาธารณประโยชน์
๗. ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่ประการใด

นอกจากนี้สมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร่วมกับผู้บริหาร คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้หล่อรูปของท่านเนื่องในงาน "วันบุรพาจารย์" ครั้งที่ ๑ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๔๔ เพื่อนำไปประดิษฐาน ไว้ใน "หอบุรพาจารย์" ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คณะกรรมการมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี ซึ่งประชุมกันเมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๘ มีมติเป็นเอกฉันท์ให้มี "วันเสฐียร พันธรังษี" ขึ้น เพื่อจัดกิจกรรมประจำปีของมูลนิธิ โดยกำหนดให้วันที่ ๓ มิถุนายน ซึ่งตรงกับวันคล้ายวันเกิดของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี เป็นวัน**เสฐียร พันธรังษี** ทั้งนี้เพื่อร่วมกันบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ท่านในโอกาสเดียวกันนั้นด้วยโดยเริ่มตั้งแต่วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๔๘ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันเกิดครบรอบ ๙๔ ปี ของท่านเป็นต้นมา รวม ๖ ครั้งแล้ว

การจัดงานวันเสฐียร พันธรังษี มีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ (๑) เพื่อสนับสนุนให้มีการศึกษา ค้นคว้า วิจัยวิชาการทางด้านศาสนาและปรัชญา และส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมตามหลักศาสนา (๒) เพื่อเผยแพร่ผลงานของมูลนิธิ (๓) เพื่อเชิดชูเกียรติของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี (๔) เพื่อเป็นวันนัดพบและร่วมกันบำเพ็ญกุศลประจำปีของบรรดาศิษย์และผู้เคารพนับถือศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี (๕) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้มีจิตศรัทธาได้ตั้งทุนและเพิ่มทุนในมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี

กิจกรรมสำคัญของงานวันเสฐียร พันธรังษีแต่ละครั้ง นอกจากประธานในพิธีกล่าวสัมโมทนียกถา พิธีกรรมทางศาสนาเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ร่วมรับประทานอาหารและสังสรรค์ระหว่างศิษยานุศิษย์ในภาคเช้าแล้ว ยังมีกิจกรรมอื่นๆ ดังนี้

งานครั้งที่ ๑ (๒๕๔๘) ภาคเช้ามอบรางวัลนักหนังสือพิมพ์ผู้มีจริยธรรมดีเด่น ๑ รางวัล จำนวนเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาท) พร้อมเกียรติบัตรแก่นายประสงค์ เลิศรัตนวิสุทธิ์ (บรรณาธิการอำนวยการหนังสือพิมพ์มติชน) ถวายทุนการศึกษา ๑ ทุน จำนวนเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาท) แก่พระมหาศักดิ์พิชิต ฐานสิทฺโธ นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาธรรมนิเทศ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย และมอบทุนการศึกษา ๑ ทุน จำนวนเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาท) แก่นักศึกษาคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (คณบดีคณะวารสารศาสตร์ฯ เข้ารับแทน) ในภาคบ่าย มีการอภิปรายเรื่อง "หนังสือพิมพ์กับการพัฒนาสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์" ผู้ร่วมอภิปรายประกอบด้วยพระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต) ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต นายมานิจ สุขสมจิตรนักหนังสือพิมพ์อาวุโส โดยมีพระมหาด่วน สิริธมฺโม เป็นผู้ดำเนินการ ในงานครั้งนี้ ได้จัดพิมพ์หนังสือ "จริยธรรมของนักหนังสือพิมพ์" เป็นบรรณาการ

งานครั้งที่ ๒ (๒๕๔๙) จัดเฉพาะภาคเช้า มีการถวายทุนการศึกษาแบบต่อเนื่องจนจบการศึกษา) ทุนละ ๗,๐๐๐ บาท (เจ็ดพันบาท) แก่พระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้รับคัดเลือก ๒ รูป คือ พระมหาวิจิตร อภิญาโณ นิสิตปีที่ ๓ คณะครุศาสตร์และพระสมเกียรติ กิตฺติโสภโณ นิสิตปีที่ ๓ คณะพุทธศาสตร์ ในงานครั้งนี้ได้จัดพิมพ์หนังสือ "มหาปฏิญญา ๔ ประการ" ผลงานของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี เป็นบรรณาการ

งานครั้งที่ ๓ (๒๕๕๐) จัดเฉพาะภาคเช้า มีการมอบทุนการศึกษาแบบต่อเนื่อง แก่พระนิสิตที่ได้รับเมื่อปีก่อนและมีการกล่าวสดุดีศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ในฐานะนักหนังสือพิมพ์และนักการศาสนาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ ๒ ท่าน

งานครั้งที่ ๔ (๒๕๕๑) ครั้งที่ ๕ (๒๕๕๒) และครั้งที่ ๖ (๒๕๕๓) จัดเฉพาะภาคเช้าเช่นเดียวกัน ในงานครั้งที่ ๕ ได้จัดพิมพ์ประวัติและผลงานของมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี เป็นบรรณาการ

กิจกรรมหลักในงานครั้งที่ ๔ และครั้งที่ ๕ คือ สัมโมทนียกถาของประธานในพิธี (อธิการบดี) เน้นเรื่องคุณูปการของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ที่มีต่อประเทศชาติ พระพุทธศาสนาและมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แต่ในงานครั้งที่ ๖ กล่าวเน้นแนวการเตรียมจัดงาน วันเสฐียร พันธรังษี ครั้งที่ ๗ (๓ มิถุนายน ๒๕๕๔) เนื่องจากเป็นวันคล้ายวันเกิดครบ ๑๐๐ ปีแห่งชาตกาลของศาสตราจารย์เสฐียร พันธรังษี โดยมหาวิทยาลัยเป็นผู้จัด และมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ มุ่งประกาศเชิดชูผลงานเรื่องศาสนาเปรียบเทียบ พุทธศาสนามหายานและศาสนาโบราณ ของท่านให้ปรากฏแพร่หลาย เพราะเป็นแนวคิดมุมมองแบบใจกว้าง ทำให้เกิดความรักสามัคคีระหว่างศาสนาต่าง ๆ ในโลกซึ่งเมื่อมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนำมาปฏิบัติตามก็เกิดผลดี คือทำให้สามารถจัดงานวิสาขบูชาโลกได้สำเร็จ เป็นประจักษ์มาแล้ว

เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๓ และศุกร์ที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๔ คณะกรรมการมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี ได้ประชุมพิจารณาแนวการเตรียมจัดงานดังกล่าวแล้ววางโครงงานและยกร่างคณะกรรมการ

จัดงานให้มีหน้าที่ครอบคลุมโครงงานที่กำหนด เสนอมหาวิทยาลัยฯ เพื่อพิจารณา ในที่สุดมหาวิทยาลัยได้ประกาศแต่งตั้ง คณะกรรมการจัดงาน ๑๐๐ ปี ชาตกาลของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ลงวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๔

ตามโครงงานนั้น กำหนดจัดพิมพ์ผลงานของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ๔ เรื่อง และเรื่องที่เกี่ยวกับงานนี้อีก ๒ เรื่อง คือ

๑. ศาสนาเปรียบเทียบ
๒. พุทธศาสนามหายาน
๓. ศาสนาโบราณ
๔. สุขาวดี (สารคดีปรัชญามหายาน นิกายสุขาวดี)
๕. รวมบทความที่เกี่ยวกับการเปรียบเทียบทั้งด้านศาสนาและปรัชญา
๖. วิเคราะห์ประวัติและผลงานของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี

หนังสือเหล่านี้ บางเรื่องอาจพิมพ์ไม่ทันในงานนี้ แต่จะจัดพิมพ์ทยอยออกมาทั้งหมด โดยถือว่า จัดพิมพ์เนื่องในงาน ๑๐๐ ปีของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ส่วนรายละเอียดของงานที่คณะกรรมการจัดงานกำหนด ดูจากกำหนดการข้างต้น

ขออานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยและบรรดาบุญกุศลที่มวลศิษย์และผู้เคารพนับถือศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ได้บำเพ็ญในครั้งนี้จงประมวลเข้าเป็นปัตติทานมัยกุศลส่งผลให้ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ประสบสุขในสัมปรายภพยิ่ง ๆ ขึ้นไป และขอให้ผู้มี

ส่วนร่วมในการจัดงานครั้งนี้จงเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย มีอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ ธรรมสารสมบัติ ปราศจากโรคาพาธ อุปสรรค อุปัทวันตรายทั้งมวล หากคิดประสงค์จำนงหมายในสิ่งหนึ่งประการใดที่ชอบและประกอบด้วยธรรมแล้ว ขอความประสงค์จำนงหมายนั้น จงพลันสัมฤทธิ์ จงพลันสัมฤทธิ์ จงพลันสัมฤทธิ์ ตลอดกาลนาน

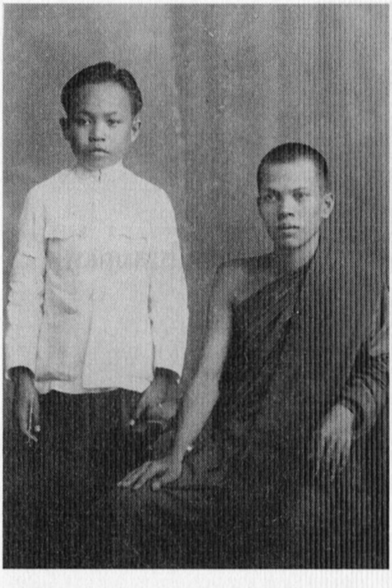
(พระธรรมโกศาจารย์ ศ. ดร.)
ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์
อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ประธานกรรมการมูลนิธิเสฐียร พันธรังษี

ประวัติชีวิต

ประวัติชีวิต

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี เกิดเมื่อวันเสาร์ที่ ๓ มิถุนายน ๒๔๕๔ ที่บ้านตำบลวัดยม (บ้ามขอม) อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นบุตรของนายเล็ก นางจันทร์ พันธรังษี เป็นบุตร คนที่ ๔ ในจำนวนพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๖ คน คือ

๑. นางผ่อน พันธรังษี (ถึงแก่กรรม)
๒. นางสงวน มะลิลา (ถึงแก่กรรม)
๓. นางถิร ไกรเดช
๔. ศ.พิเศษเสฐียร พันธรังษี (ถึงแก่กรรม)
๕. นางสอิ้ง รอดภัย (ถึงแก่กรรม)
๖. นางละออ สุขทรัพย์ศรี

กับพระอมรเมธาจารย์(สาหร่าย)
วัดมหาธาตุ

การศึกษา

การศึกษาเบื้องต้น เข้าเรียนที่โรงเรียนวัดธรรมจักร (วัดไก่เตี้ย) ตำบลวัดยม อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในสำนักของหลวงปู่อ่อน พันธรังษี มีครูกอน ครูกี ครูฉาย ครูธรรม และน้ารอด (เปรียญ-ผู้เป็นญาติ) เป็นครูสอน เรียนวิชาภาษาไทย เลขและหนังสือขอม จนมีพื้นความรู้ในวิชาการเหล่านี้พอสมควร

การศึกษาปริยัติธรรม เมื่ออายุได้ ๑๑ ขวบ ผู้ใหญ่ได้ฝากฝังให้เข้ามาอยู่ในสำนักวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร โดยมีท่านเจ้าคุณพระอมรเมธาจารย์ (สาหร่าย) จนฺทรํสี) เป็นอาจารย์ผู้ปกครอง อยู่ที่คณะ ๗ เริ่มต้นการศึกษาตามหลักสูตรปริยัติธรรมของสำนักวัดมหาธาตุฯ เรียนบาลีไวยากรณ์ ชั้นมูล ๖ ชั้น

ขณะอยู่ในสมณเพศ

การบรรพชาและอุปสมบท

ต่อมาเมื่อ**อายุ ๑๖ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณร และสอบได้นักธรรมชั้นตรี**ในปีนั้น หลังจากเรียนคัมภีร์พระธรรมบท ๘ ภาคแล้ว ก็สอบเป็นเปรียญ **ได้เป็น "มหา" ตั้งแต่เมื่อยังเป็นสามเณร**

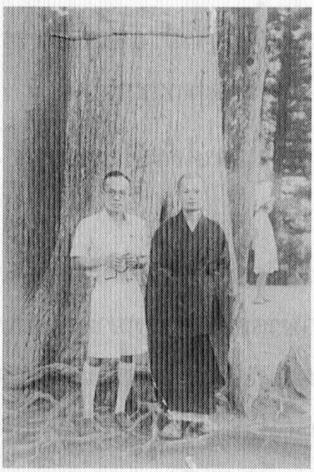
เมื่ออายุครบบวช ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ได้อุปสมบท **ณ พัทธสีมาวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์** โดยมี **สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถร) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระพิมลธรรม (ช้อย ธานทตฺตมหาเถร) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระธรรมปัญญาบดี (สวัสดิ์ กิตฺติสารมหาเถร) เป็นพระอนุสาวนาจารย์**

การศึกษาทางด้านปริยัติธรรมต่อมา **สอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค และนักธรรมชั้นเอก**

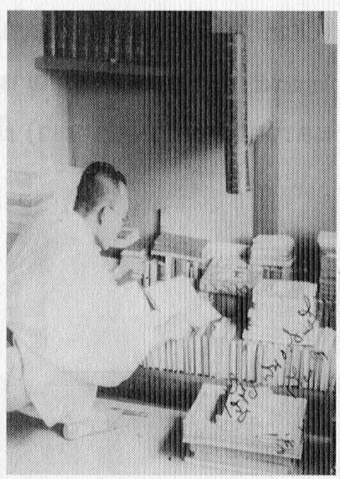
การศึกษาขั้นอุดมศึกษา หลังจากลาสิกขาไปประกอบอาชีพและมีครอบครัวเป็นหลักฐาน มีโอกาสได้ไปศึกษาต่อที่**มหาวิทยาลัยโอตานี** (Otani) **เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น ในคณะLiberal Art เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ และสอบได้ปริญญามหาบัณฑิต (M.A.) วิชาประวัติศาสตร์และวิชาศาสนา (ปรัชญา) ฝ่ายมหายาน เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๘**

กับอาจารย์ฟูกุฮารา ผู้ประสาทวิชามหายาน และให้ความอบอุ่นตลอดช่วงที่ศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยโอตานีเกียวโต

เดินทางไปศึกษามหายานนิกายชินงอนบนภูเขาโคยาซัง ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ.๒๔๘๖) กับเพื่อนนักศึกษา

ถ่ายในห้องพักขณะศึกษาที่มหา-วิทยาลัยโอตานี ในฤดูร้อน ปี ๒๔๘๖

ชีวิตครอบครัว

ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ได้สมรสกับนางสาวจำรัส ภูสุศิลปะธร ครูโรงเรียนประจำจังหวัดสิงห์บุรี ที่บ้านบางพุทรา อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๗ และได้ย้ายภูมิลำเนาเพื่อประกอบอาชีพมาอยู่ในกรุงเทพมหานคร มีบุตรธิดา ๔ คน คือ

ที่บ้านกับภรรยา ลูก และหลาน

๑. **นายประมณฑ์ พันธรังษี** สมรสกับ**นางแมรี่แอนน์ แคมป์แบล**
มีบุตรธิดา ๒ คน
- นายประทีป พันธรังษี
- เด็กหญิงมาริสา พันธรังษี

๒. **นางกาญจนา สุ่นสวัสดิ์** สมรสกับ **นายสมบูรณ์ สุ่นสวัสดิ์**
มีธิดา ๒ คน
- เด็กหญิงณัฏฐนิช สุ่นสวัสดิ์
- เด็กหญิงกฤษณา สุ่นสวัสดิ์

๓. **นาวสาวมานะศรี พันธรังษี**

๔. **นายธีรพงศ์ พันธรังษี**

และมีลูกชายที่เกิดแต่มารดาชาวญี่ปุ่น นางอิชิฮารา ยาเอโกะ ๑ คน คือ นายชีวิต พันธรังษี (ระหว่างเกิดสงคราม และศึกษาอยู่ในประเทศญี่ปุ่น พ.ศ.๒๔๘๔-๘๙)

อายุ ๒๘ ปี

จำรัสคู่ชีวิตที่อยู่
ด้วยกันมา ๕๓ ปี

ที่บ้านกับภรรยา ลูก และหลาน

ประวัติการทำงาน

งานด้านสื่อสารมวลชน

ผู้ประกาศของ**สถานีวิทยุ เอน.เอช.เค. กรุงโตเกียว** (ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒)

บรรณาธิการนิตยสารทางศาสนา **"ศาสนาประทีป"**

บรรณาธิการ น.ส.พ.การเมือง **"ไทย-ไท"**

บรรณาธิการฝ่ายต่างประเทศ น.ส.พ. **"ชาวไทย"**

นายกสมาคมนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย (พ.ศ.๒๕๑๐-พ.ศ.๒๕๑๒)

กรรมการที่ปรึกษาสมาคมนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย (จนถึง พ.ศ.๒๕๓๔)

ฯลฯ

งานด้านวิชาการทางการเมืองและสังคม

กรรมการวิจัยศาสนาและสังคม สภาวิจัยแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๑๐-๒๕๑๑

กรรมการร่าง พ.ร.บ. การเลือกตั้ง พ.ศ.๒๕๑๒

สมาชิกสภาจังหวัดกรุงเทพฯ พ.ศ.๒๕๑๔

กรรมการร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.๒๕๑๖

ผู้พิพากษาสมทบ ศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง พ.ศ.๒๕๑๔-๒๕๒๑

กรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชน สถานพินิจศาลคดีเด็กฯ (จนถึง พ.ศ.๒๕๓๔)

ประธานศูนย์ชุมชน **"จตุรมิตรสัมพันธ์"** เขตธนบุรี (จนถึง พ.ศ. ๒๕๓๔)

นายกสมาคมศิษย์มหาธาตุ ๒ สมัย

กรรมการและเลขานุการสร้าง**พระบวรราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาสุรสิงหนาท**

รองประธานกรรมการบริหาร **อาศรมวัฒนธรรมไทย-ภารต**

งานด้านการสอน

(๑) ครูบาลีไวยากรณ์ ใน**สำนักมหาธาตุวิทยาลัย**

(๒) ครูวิชาภูมิ-ประวัติศาสตร์ **กรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย**

(๓) อาจารย์ภาษาไทย **มหาวิทยาลัยโอตานี เกียวโต** และ **โรงเรียนภาษาต่างประเทศ โอซากา ประเทศญี่ปุ่น**

(๔) ผู้บรรยายพิเศษ **โรงเรียนการประชาสัมพันธ์ สำนักนายกรัฐมนตรี**

(๕) ผู้บรรยายพิเศษ **โรงเรียนการศาสนา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ**

(๖) ผู้บรรยายพิเศษ **โรงเรียนนายอำเภอ กระทรวงมหาดไทย**

(๗) ผู้บรรยายพิเศษ **โรงเรียนสงครามจิตวิทยา กระทรวงกลาโหม**

(๘) อาจารย์พิเศษวิชาศาสนาเปรียบเทียบ **คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ และคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** (พ.ศ.๒๕๐๐-๒๕๐๖)

(๙) อาจารย์พิเศษวิชาการบริหารหนังสือพิมพ์ วิชาการเขียนข่าว วิชาสัมมนาหนังสือพิมพ์และวิชาสถานการณ์ปัจจุบัน **แผนกวารสารศาสตร์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ และต่อมา**

เป็นคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ.๒๔๙๙-พ.ศ.๒๕๓๔)

(๑๐) อาจารย์พิเศษวิชาศาสนาเปรียบเทียบ **คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** (พ.ศ.๒๕๐๕)

(๑๑) อาจารย์พิเศษ วิชาศาสนาโบราณ ศาสนาเปรียบเทียบ พุทธศาสนามหายาน และสถานการณ์ปัจจุบัน **มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** ในพระบรมราชูปถัมภ์ (ตั้งแต่เริ่มก่อตั้ง พ.ศ. ๒๔๙๐-๒๕๓๔)

(๑๒) อาจารย์พิเศษ วิชามรดกทางวัฒนธรรมอันเนื่องด้วยศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา **บัณฑิตวิทยาลัย** (ปริญญาโท) **มหาวิทยาลัยศิลปากร** (ถึง พ.ศ.๒๕๓๔)

งานด้านวิชาการ

(๑) ผู้เขียนวิชาการทางศาสนาและประวัติศาสตร์ในสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (พ.ศ.๒๕๑๒-๒๕๓๔)

(๒) กรรมการวรรณกรรมฯ ผู้ทรงคุณวุฒิของธนาคารกรุงเทพ (ถึง ๒๕๓๔)

(๓) กรรมการวรรณกรรมฯ ของอาศรมวัฒนธรรมไทย-ภารต (ถึง ๒๕๓๔)

(๔) กรรมการชำระพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ถึง ๒๕๓๔)

(๕) กรรมการบัญญัติศัพท์ภาษาไทย ราชบัณฑิตยสถาน (ถึง ๒๕๓๔)

(๖) บรรณาธิการทำสารานุกรมนักเรียน ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ถึง ๒๕๓๔)

(๗) บรรณาธิการทำสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ถึง ๒๕๓๔)

(๘) กรรมการบัญญัติศัพท์ปรัชญา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ถึง ๒๕๓๔)

(๙) กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ สภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ถึง ๒๕๓๔)

(๑๐) ประธานคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ถึง ๒๕๓๔)

ผลงานทางวิชาการ

ผลงานทางวรรณกรรมที่ตีพิมพ์เป็นเล่ม

ก. ตำราศาสนา

- ชินกาลมาลี-ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนาไทย (แปลจากภาษาบาลี ร่วมกับนายเจริญ อินทรเกษตร)
- พุทธประวัติ และคัมภีร์พุทธศาสนา
- พุทธศาสนาคืออะไร
- พุทธศาสนามหายาน (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- ศาสนาเปรียบเทียบ (๒ เล่ม พิมพ์ ๕ ครั้ง)
- ละครในศาสนา (๒ เล่ม พิมพ์ ๔ ครั้ง) ใช้เป็นตำราในหลักสูตรของมหาวิทยาลัย
- พุทธประวัติฉบับค้นพบใหม่ (พิมพ์ ๔ ครั้ง)
- พุทธประวัติและปรัชญามหายาน ฝ่ายจีน-ญี่ปุ่น
- พุทธทำนาย (พิมพ์ ๓ ครั้ง)
- พุทธสถานในชมพูทวีป (พิมพ์ ๖ ครั้ง)
- พจนานุกรมบาลี-สันสกฤต ไทย-อังกฤษ (ฉบับแพร่พิทยา)

- ศาสนาโบราณ (ตำราในหลักสูตรมหาวิทยาลัยสงฆ์)
- ศาสนาใหม่ในประเทศญี่ปุ่น (ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์)

ฯลฯ

ข. ประวัติศาสตร์

- พระมงกุฎเกล้าฯ และเจ้าฟ้าเพ็ชรรัตน์ (พิมพ์ ๔ ครั้ง)
- ราชบัลลังก์พม่า (พิมพ์ ๓ ครั้ง)
- ราชบัลลังก์รัสเซีย (สมัยซาร์นิโคลาส)
- ราชบัลลังก์อียิปต์ (สมัยฟารุค)
- นางพญาเม่งจู (พิมพ์ ๔ ครั้ง)
- จาณักยะ (แปล) (พิมพ์ ๓ ครั้ง)
- จลาจลจีน-มลายู (แปล) (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- ไมตรีระหว่างสยามกับรุสเซีย (แปล)
- ชีวิตรักของนาริมาน (แปล)
- ฟ้าหญิงอานาสตาเซีย

ค. สารคดี

- บูชิโด (พิมพ์ ๔ ครั้ง)
- จิตตปรัชญา
- สันติบาลรัสเซีย (เก.เป.อู.) (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- อินเดียใหม่
- นักพูด (พิมพ์ ๓ ครั้ง)
- วินสตัน เชอร์ชิล (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- ความพินาศของโตเกียว (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- แผ่นดินซากุระ (พิมพ์ ๒ ครั้ง)

- สามแผ่นดิน (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- สามทวีป (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- ยิวที่รัก (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- ราชาภิเษกเอลิซาเบธที่ ๒ (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- ยิวพเนจร (แปล)
- ทิเบต (พิมพ์ ๒ ครั้ง)
- แรงประพันธ์ (เกี่ยวกับศาสนาและประวัติศาสตร์สงคราม รวม ๕ เล่ม)
- จริยธรรมของนักหนังสือพิมพ์ (เอกสารการสอนของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช) พิมพ์เป็นบรรณาการในงานวันเสฐียร พันธรังษี ครั้งที่ ๑ (๓ มิ.ย. ๒๕๔๘)

สุขาวดี (ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ชาวไทยวันจันทร์ ตั้งแต่ฉบับวันจันทร์ที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๙-ฉบับวันจันทร์ที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๐๐ โดยใช้นามปากกาว่า พันธรังษีและมีภาพประกอบโดย เหม เวชกร. (กำลังจัดพิมพ์เนื่องในงานนี้)

งานวรรณกรรมที่ไม่ได้จัดพิมพ์เป็นเล่ม

- ชีวิตและงานของหลวงวิจิตรวาทการ
- พงศาวดารรุสเซีย
- ปรัชญาและศาสนา-สถาปนิกของสังคม
- พระธรรมทูตของอโศกมหาราช
- ไบเบิ้ลวิทยา ในพุทธวิทยา
- ความแตกต่างอันเด่นชัดระหว่างพุทธศาสนา ๒ ฝ่าย

- ทฤษฎีสื่อสารมวลชนตามหลักศาสนา
- ความรับผิดชอบของนักหนังสือพิมพ์ (เอกสารการสอนของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช)
- อาทิพุทธ และอาทิธรรม
- ปรัชญาญี่ปุ่น
- คำอธิบายศัพท์ ในสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๙, ๒๑, ๒๒ และ ๒๓ รวม ๒๗ คำ คือ

ชินโต	เชตวันวิหาร	เซน
ซาร์	เซน	โซโรอัสเตอร์
ดาไลลามะ	ตรีกาย	ตรีนิติ
ตรีมูรติ	ทิเบต	ธรรมกาย
นันทะ (ราชวงศ์)	นาค ๑	นาคารชุน
นานักคุรุ	นามธารี	บรรณาธิการ
ปิยทัสสี	โปรเตสแตนส์	โพธิสัตว์
ฟาเหียน	ไภสัชคุรุ	มหายาน
มหาสุรสิงหนาท	มัญชุศรี	

ฯลฯ

ภาษาอังกฤษ

Meiji Restoration

Threat to Peace in Africa

We share the same heritage

การเดินทางไปต่างประเทศ

พ.ศ.๒๔๙๕ ไปไต้หวันตามคำเชิญของรัฐบาลจีนคณะชาติ

พ.ศ.๒๔๙๕ ไปประเทศพม่า ในฐานะล่ามของเจ้าคุณพระพิมลธรรม (อาสภเถระ) สังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง

พ.ศ.๒๔๙๖ ไปนมัสการสังเวชนียสถาน ประเทศอินเดีย

พ.ศ.๒๔๙๗ ไปสหพันธรัฐมลายูตามคำเชื้อเชิญของรัฐบาลนั้น

พ.ศ.๒๔๙๘ ไปประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ณ ประเทศพม่า

พ.ศ.๒๔๙๙ ไปประเทศเยอรมนี ตามคำเชิญของรัฐบาลแห่งประเทศนั้น

พ.ศ.๒๔๙๙ ไปทำข่าวการเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ตามคำเชิญของรัฐบาลนั้น

พ.ศ.๒๕๐๐ ไปสังเกตการณ์การสังคายนาพระธรรมวินัยที่ประเทศพม่า

พ.ศ.๒๕๐๑ ไปประชุมองค์การศึกษาประวัติศาสนาที่ประเทศญี่ปุ่น

พ.ศ.๒๕๐๒ ไปประเทศออสเตรเลีย ตามคำเชิญของรัฐบาลนั้น

พ.ศ.๒๕๐๔ ไปประเทศอิสราเอล ตามคำเชิญของรัฐบาลนั้น

พ.ศ.๒๕๐๔ ไปสาธารณรัฐอาหรับแห่งอียิปต์ ตามคำเชิญของรัฐบาลนั้น

พ.ศ.๒๕๐๕ ไปประชุมเสรีภาพทางข่าวสารที่ประเทศอินเดีย

พ.ศ.๒๕๐๖ ไปประเทศญี่ปุ่น ตามคำเชิญของประเทศนั้น

พ.ศ.๒๕๐๗ ไปประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ที่ประเทศอินเดีย

พ.ศ.๒๕๐๘ ไปสังเกตการณ์การประชุมองค์การซีอาโต ที่ประเทศฟิลิปปินส์

พ.ศ.๒๕๐๙ ไปสหภาพโซเวียต ฝรั่งเศส และสแกนดิเนเวีย ตามคำเชิญของรัฐบาลนั้น ๆ

พ.ศ.๒๕๑๐ ไปประชุมเรื่องบทบาทหนังสือพิมพ์ในเอเชียที่ประเทศฟิลิปปินส์

พ.ศ.๒๕๑๑ ไปประชุมสภาการศาสนาแห่งโลก (World Council of Churches) ที่ประเทศเลบานอน-อิหร่าน

พ.ศ.๒๕๑๒ ไปเขมร และเวียดนาม ตามคำเชิญขององค์การท่องเที่ยวและสภาระหว่างประเทศของประเทศนั้น

พ.ศ.๒๕๑๒ ไปประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ที่ประเทศมาเลเซีย

พ..ศ.๒๕๑๓ ไปดูการพระศาสนา ที่ประเทศเกาหลีใต้

พ.ศ.๒๕๑๓ ไปประชุมศาสนาและสันติภาพแห่งโลก (ครั้งแรก) ที่ประเทศญี่ปุ่น

พ.ศ.๒๕๑๔ ไปประเทศญี่ปุ่นตามคำเชิญของสำนักงานท่องเที่ยวประเทศนั้น

พ.ศ.๒๕๑๕ ไปประเทศเวียดนาม ตามคำเชิญของกองทัพบกไทย

พ.ศ.๒๕๑๕ ไปประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ที่ประเทศศรีลังกา

พ.ศ.๒๕๑๖ ไปไต้หวัน ตามคำเชิญของรัฐบาลจีนคณะชาติอีกครั้งหนึ่ง

พ.ศ.๒๕๑๗ ไปประชุมศาสนาและสันติภาพแห่งโลก (ครั้งที่ ๒) ที่ประเทศเบลเยี่ยม

พ.ศ.๒๕๑๘ ไปเตรียมการประชุมศาสนาและสันติภาพแห่งเอเซียที่ประเทศสิงคโปร์

พ.ศ.๒๕๑๙ ไปประชุมศาสนาและสันติภาพแห่งเอเซียที่ประเทศสิงคโปร์

พ.ศ.๒๕๒๑ ไปประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกที่ประเทศญี่ปุ่น

พ.ศ.๒๕๒๒ ไปประชุมศาสนาและสันติภาพแห่งโลก (ครั้งที่ ๓) ที่สหรัฐอเมริกา

พ.ศ.๒๕๒๓ ไปประชุมศาสนาและสันติภาพแห่งเอเชียที่ประเทศอินเดีย

พ.ศ.๒๕๒๕ ไปประชุมศาสนาและสันติภาพแห่งโลก (ครั้งที่ ๔) ที่ประเทศเคนยา แอฟริกา

พ.ศ.๒๕๒๗ ไปประเทศเกาหลีเหนือตามคำเชิญของรัฐบาลนั้น

พ.ศ.๒๕๒๙ ไปประชุมศาสนาและสันติภาพแห่งเอเซียที่ประเทศเกาหลีใต้

พ.ศ.๒๕๓๓ ไปประเทศสหรัฐอเมริกาตามคำเชิญของศิษยานุศิษย์ที่จบจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งทำงานและปฏิบัติศาสนกิจอยู่ในประเทศนั้น

เกียรติคุณที่ได้รับ

ด้วยคุณความดีที่ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษีได้บำเพ็ญให้เป็นมา ดังนำมาเสนอข้างต้น ท่านจึงได้รับเกียรติคุณหลายอย่าง สรุปได้ดังนี้

เกียรติคุณทางวิชาการ

๑. ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๒

๒. ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นราชบัณฑิต ประเภทปรัชญา สาขาวิชาศาสนศาสตร์ สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๔

๓. เป็นอาจารย์พิเศษ วิชาศาสนาเปรียบเทียบ คณะศิลปศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ และคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๔. เป็นอาจารย์พิเศษบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

๕. เป็นอาจารย์พิเศษบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล

๖. เป็นอาจารย์ที่ปรึกษามหาวิทยาลัยสยาม

๗. เป็นอาจารย์พิเศษ วิชาการบริหารหนังสือพิมพ์ วิชาการเขียนข่าว วิชาสัมมนาหนังสือพิมพ์ และวิชาสถานการณ์ปัจจุบัน คณะวารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๘. เป็นอาจารย์พิเศษ วิชาศาสนาโบราณ ศาสนาเปรียบเทียบ พุทธศาสนามหายาน และสถานการณ์ปัจจุบัน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

๙. ได้รับเข็มเกียรติคุณ (เทียบเท่าดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์) จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๒

๑๐. เป็นผู้พิพากษาสมทบ ศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง

๑๑. เป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๖

๑๒. ได้รับเลือกจากที่ประชุมใหญ่ราชบัณฑิต ให้เป็น เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๒ และได้รับเลือกเป็นเลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน วาระที่ ๒ เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๔

เกียรติคุณพิเศษ

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี ได้รับเลือกให้เป็นผู้มีผลงาน

ดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมจากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ(สาขามนุษยศาสตร์) ได้รับพระราชทานโล่เกียรติยศจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ.๒๕๓๔

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ทวิติยาภรณ์มงกุฎไทย พ.ศ.๒๕๓๒

ตริตาภรณ์ช้างเผือก พ.ศ.๒๕๓๐

ตริตาภรณ์มงกุฎไทย พ.ศ.๒๕๒๗

และเครื่องราชอิสริยาภรณ์จากประเทศญี่ปุ่น The Order of the Sacred Treasure Gold Rays with Neck Ribbon เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๐

ถึงแก่อนิจกรรม

ขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งเลขาธิการราชบัณฑิตยสถานนั้น ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี ได้ป่วยเป็นโรคมะเร็งในปอด เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลธนบุรี และถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๓๔ สิริอายุได้ ๗๙ ปี ๑๑ เดือน ๑๑ วัน

พุทธศาสนามหายาน

คำนำ

ของผู้เขียน

ปราชญ์เปรียบว่า พุทธศาสนา คือตัวนก มีศรัทธาข้างลัทธิหินยาน (เถรวาท) เป็นปีกหนึ่ง มีศรัทธาข้างลัทธิมหายาน (อาจริยวาท) เป็นอีกปีกหนึ่ง ปีกทั้งสองสามารถช่วยพยุงตัวนกให้โผผกไปสู่รวงรังของตนได้ฉันใด ลัทธิทั้งสองนั้น คือปีกช่วยเสริมเพิ่มกำลังให้พุทธศาสนาแผ่ไพศาลไปถึงจุดหมายได้เช่นเดียวกัน ฉันนั้น

ศาสตร์อันว่าด้วย “พุทธศาสนามหายาน” เป็นศาสตร์และเป็นสูตรศึกษาอยู่ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กว่า ๒๐ ปี ได้ทำหลักสูตรนั้นออกเป็นตอนและเป็นครั้ง กระจัดกระจายอยู่นาน ไม่เป็นความสะดวกแก่นักศึกษา ได้โอกาสจึงรวมไว้เป็นหมวดหมู่ ปรากฏในสมุดเล่มนี้

ความรู้ ความเข้าใจ อันมีอยู่ในสมุดเล่มนี้ ได้จากการศึกษาอยู่กับนักพรตของลัทธินั้นๆ ส่วนหนึ่ง และจากการทนความลำบากหนักแรง (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๔ ถึง พ.ศ.๒๔๘) ศึกษาได้จากมหาวิทยาลัยโอตานี ประเทศญี่ปุ่น อันเป็นสำนักขึ้นชื่อทางประสาทความรู้เกี่ยวกับลัทธินั้นๆ อีกส่วนหนึ่ง จึงขอกราบจารึกพระคุณของครูบาอาจารย์ผู้พร่ำสอนมา ทั้งทางส่วนตัว และส่วนอื่น ให้ปรากฏไว้ในกระดาษแผ่นแรกของสมุดเล่มนี้ คือ

ก. ท่านอาจารย์ เอส. ฟูยินามิ แห่งสำนักฮองงันยิ ตะวันออก

ข. ท่านอาจารย์ ศาสตราจารย์ ไดเซตซึ สุสุกิ แห่งสำนัก ฮองงันยิ ตะวันออก

ค. ท่านอาจารย์ ไอ ฟูกุฮารา

ง. ตระกูลของนางสาว ที. ยาเอโกะ

ฯลฯ

การศึกษาศาสตร์มหายาน จากสมุดเล่มนี้ ให้ถือเป็นคู่มือไปพลางก่อนด้วยว่าความมุ่งหมายแห่งสูตรนั้นเป็นไปเพียงเพื่อจักยังความเข้าใจ อันไม่มีภัยให้เกิดขึ้นระหว่างชาวพุทธผู้แตกต่างกัน โดยนิกายแห่งศรัทธา ให้เกิดผลเป็นเสมือนหนึ่งปีกทั้งสองของสกุณา อันสามารถจะพาตัวนกให้โผผกไปสู่รวงรังของมันได้ เท่านั้น

เสฐียร พันธรังษี

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กรุงเทพฯ ประเทศไทย

มิถุนายน ๒๕๑๒

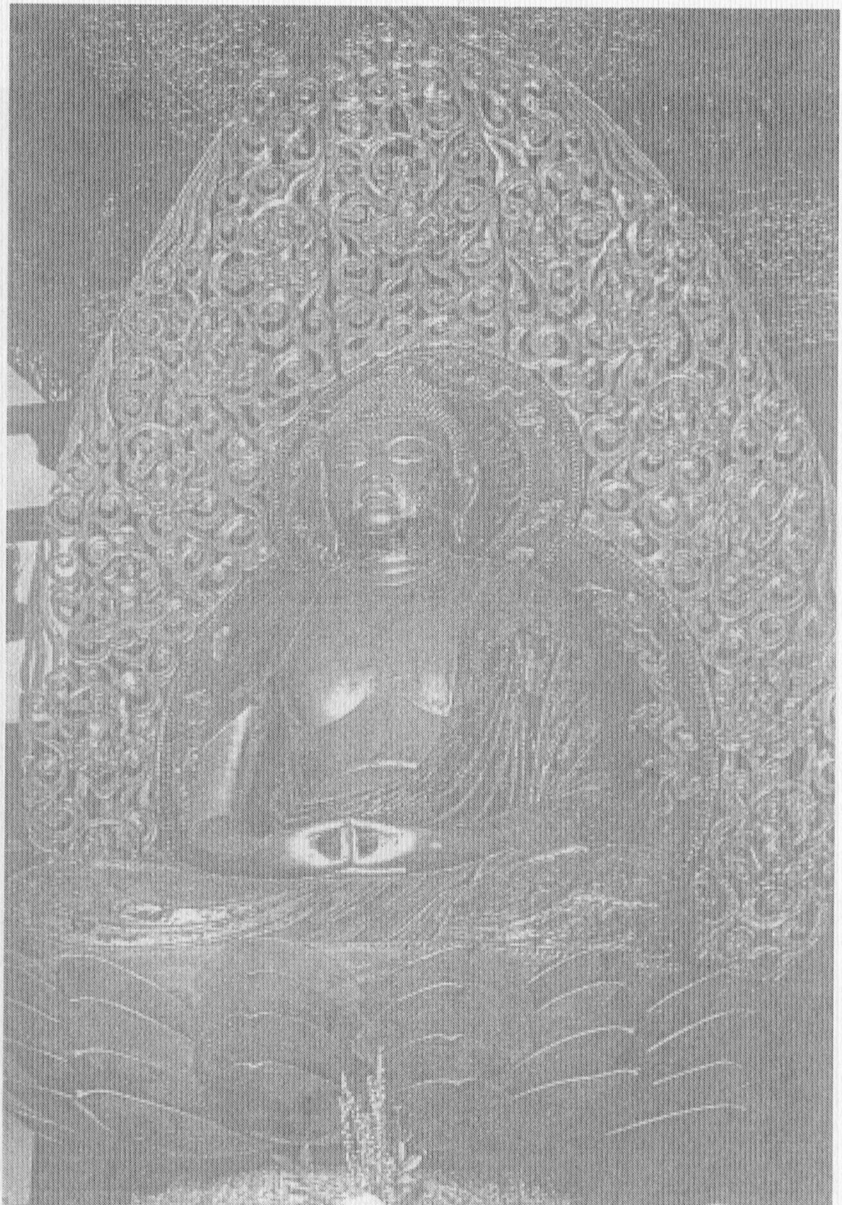
สารบัญ

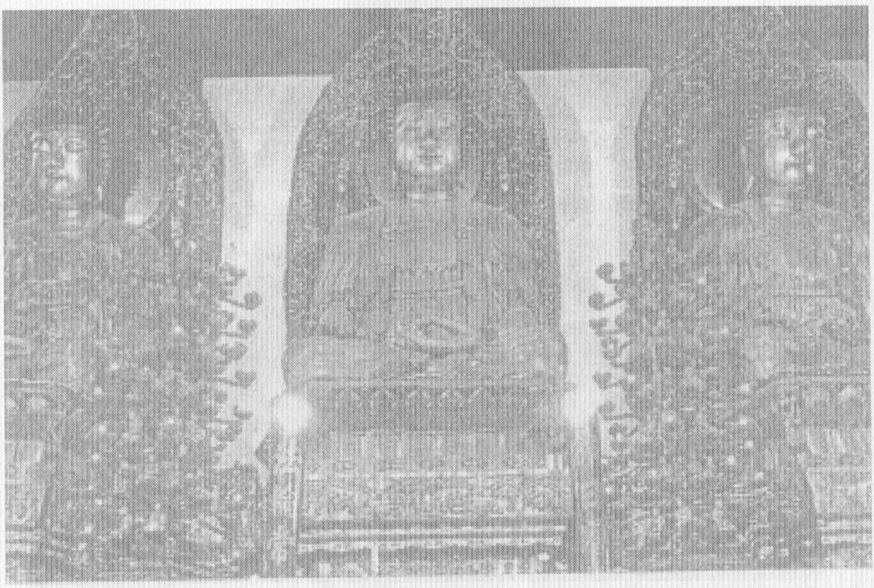
พระอมิตาภพุทธเจ้า

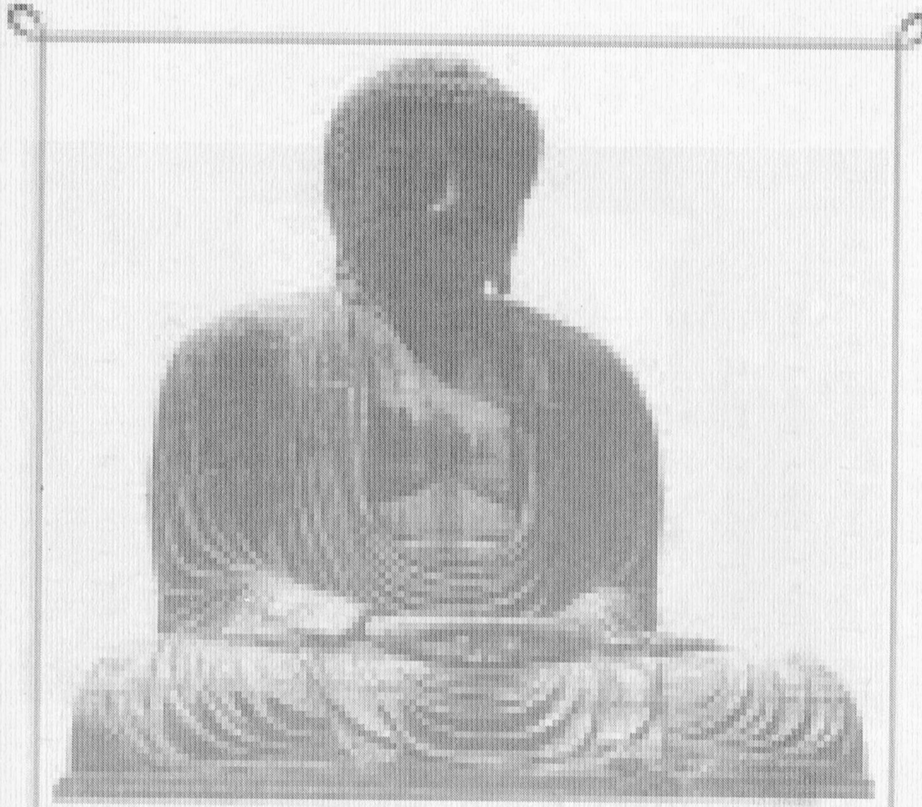
พระพุทธรูป ๑,๐๐๐ องค์ ที่ถ้ำหิน จังหวัดตุนหวง ประเทศจีน

พระพุทธรูปชื่อ อมิดา ในกรุงเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น

พระพุทธเจ้า ๓ องค์ ที่วัดพระพุทธเจ้าหยก เมืองเซี่ยงไฮ้

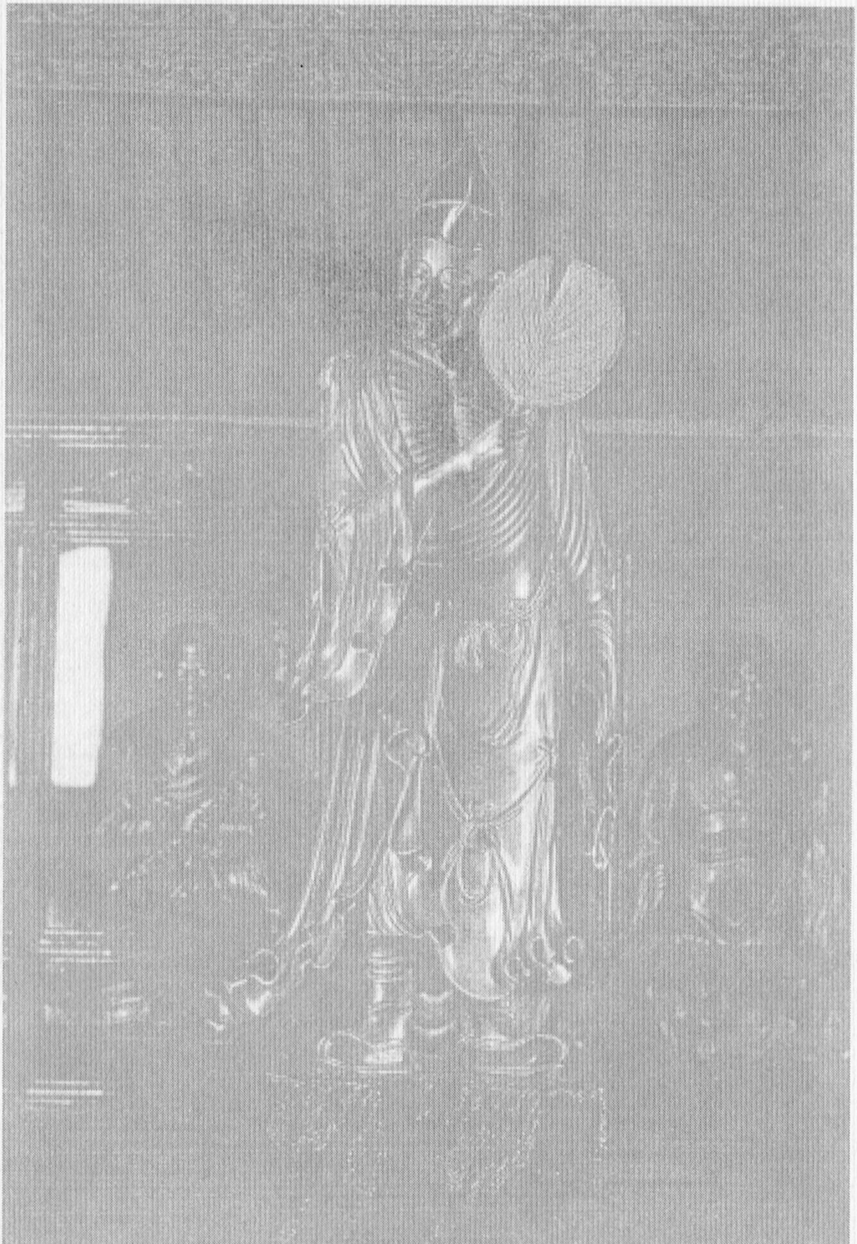

พระพุทธรูปไดบุดสุ องค์สำคัญและมีชื่อเสียงในประเทศญี่ปุ่น

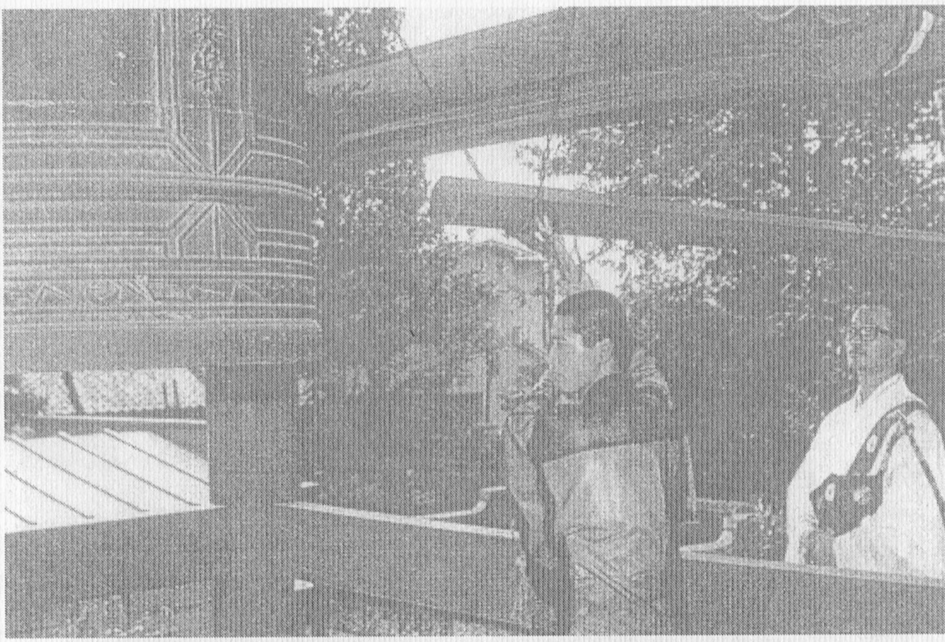

พระกวนอิมโพธิสัตว์

พระผู้ประกอบด้วยเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์

รูปปั้นของพระจี้กง

พระในนิกายนิจิเรน กำลังให้สัญญาณระฆัง
เมื่อเสร็จสิ้นการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ความเบื้องต้น

มีเหตุผล ***หลายประการ ที่นักเรียนพุทธศาสนาฝ่ายใต้ คือฝ่ายเถรวาท หรือ หินยาน พากันไม่เอาใจใส่ศึกษาพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน อันเป็นพุทธศาสนาฝ่ายเหนือ หรือฝ่ายอาจริยวาท ตามที่ควรจะเป็น ความไม่เอาใจใส่อันนี้เป็นมาช้านาน และกำลังเป็นอยู่ในขณะที่เขียนหนังสือเล่มนี้***

ผลที่ปรากฏแก่นักเรียนหินยานในเมืองไทย ที่ผู้รู้ความจริงแห่งธรรมจะปฏิเสธไม่ได้ก็คือ เราได้กลายจากความเป็นผู้มีใจใหญ่มาเป็นผู้คับแคบกักกันตัวเองให้ติดอยู่กับที่และคัมภีร์ เราแสดงตนเป็นผู้ "ผูกขาด" ความภักดีที่ตนมีอยู่ในพระพุทธศาสนา กล้าแสดงปรัปวาทต่อวิธีเผยแผ่ธรรมของฝ่ายตรงข้าม และมีการกระทำอื่นๆ อีกมากอย่าง ซึ่งล้วนเป็นเรื่องน่าเสียดาย

เหตุผลในข้อนี้มีอยู่ ๒ ประการ คือ เหตุผลในทางจิตวิทยา และเหตุผลทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเราควรพิจารณากันดู

เหตุผลทางจิตวิทยา เห็นได้ทันทีว่า นักเรียนพุทธศาสนาฝ่ายหินยานให้ความไม่เที่ยงธรรมแก่คำสอนฝ่ายมหายานหรืออาจริยวาทมาแต่ต้น กล่าวตามประวัติศาสตร์ เมื่อพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดียตอนเหนือ เราเชื่อมั่นกันว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาบาลี หรือภาษามาคธี ที่เรียกกันว่าภาษามคธแต่เพียงภาษาเดียว เป็นภาษาสั่งสอนสงฆ์สาวกทั่วไป มิได้ทรงใช้ภาษาอื่น เราจึงถือว่าภาษาบาลีเป็นภาษาพุทธพจน์อันแท้จริง ภาษาบาลีเป็นภาษาบริสุทธิ์จะเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ภาษาอื่นใดนอกจากภาษาบาลี เป็นภาษาแปลกปลอม คำ

สั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ในภาษาอื่นกลายเป็นของไม่แท้ เราเชื่อกันมาเช่นนี้แต่แรก และไม่ยอมเชื่ออย่างอื่นต่อไปอีก

นักปราชญ์ชาวตะวันตก ในตอนแรก ๆ ก็ถือเอาคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลีเป็นหลักในการเรียนพุทธศาสนาของตนเหมือนกัน แล้วจึงค้นคว้าจากภาษาอื่นทีละน้อยในภายหลัง แต่ในขณะที่คนอื่นเขาพากันเดินออกไปสู่ทางอันกว้างใหญ่ เราก็ยังสมัครใจเดินอยู่ในทางอันแคบ ผลอันนี้คือ เมื่อเราเรียนพุทธศาสนาจากภาษาบาลี เราจึงได้เห็นพุทธศาสนาฝ่ายหินยานแต่ด้านเดียว พุทธศาสนาที่เขียนไว้ในภาษาอื่น ลัทธิมหายานที่มีอยู่ในภาษาอื่น เราพากันเพิกเฉยไม่นำพา มหายานจะมีอะไรที่น่ารู้น่าเรียนบ้าง เรามิได้คำนึงในหมู่พวกเรา นักเรียนธรรมคนใดอุตริไปใฝ่ศึกษาลัทธิมหายาน หรือเคราะห์ดีไปได้หลักฐานมาว่า พระพุทธเจ้าเทศนาสั่งสอนสาวกของพระองค์ตามถิ่นประเทศที่เสด็จไปโดยพระสูตรอื่น ๆ ที่เรายังไม่เคยพบเคยเห็นในพระไตรปิฎก "ของเรา" และด้วยภาษาอื่นๆ นอกจากภาษาบาลีที่ "เรา" รู้ดังนี้แล้ว เราก็พาลที่จะเข้าใจว่า นักเรียนธรรมคนนั้น คือ "คนนอกศาสนา" มหายาน หรือพุทธศาสนาในภาษาอื่นและในประเทศอื่น ได้รับความไม่เที่ยงธรรมทางจิตวิทยาดังว่ามานี้

เหตุผลทางประวัติศาสตร์ เห็นได้ง่ายกว่าข้อแรกหลังจากพุทธปรินิพพาน เมื่อพุทธกาลล่วงได้ ๓๐๐ ปี มีการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ พระพุทธศาสนาในอินเดียได้รับอุปถัมภ์บำรุงอย่างถึงขนาดจากพระเจ้าอโศกมหาราช ได้โอกาส แผ่ผ่านมาทางหมู่ประเทศภาคใต้ของชมพูทวีป มีอาทิ ประเทศไทย มอญ พม่า ลังกา และไปทางเหนือของชมพูทวีป มีเนปาล ข้ามภูเขาหิมาลัยไป ทิเบต มีบางสายเข้าไปถึงกรีก อียิปต์ ซีเรีย และเปอร์เซียด้วย

พระพุทธศาสนาที่แผ่มาทางใต้ของชมพูทวีป มีหลักฐานเป็นภาษาบาลีทั้งสิ้น นอกนั้นส่วนใหญ่ได้หลักฐานเป็นภาษาสันสกฤต อันเป็นภาษาจารึกพุทธพจน์ตามแบบของหมู่สงฆ์ฝ่าย อาจริยวาท หรือสงฆ์ฝ่ายเหนือ ซึ่งมี

หลักฐานทางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์แสดงประกอบกันว่า พุทธศาสนิกในเมืองจีน ทิเบต อันเป็นแหล่งใหญ่ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ได้ถ่ายทอดพุทธพจน์และคัมภีร์ต่างๆ ของพระพุทธศาสนาไปจากภาษาสันสกฤตทั้งสิ้น แม้ศาสนิกในประเทศเกาหลีและญี่ปุ่นก็ได้หลักมหายาน ไปจากประเทศจีน อนึ่งในดินแดนที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ได้ตั้งอยู่ และผ่านเข้าไป ต้องคลุกเคล้าอยู่กับลัทธิของพราหมณ์ และวัฒนธรรมของชาวยุโรปส่วนใต้ เป็นโอกาสให้ได้รับการดัดแปลงเพื่อเหมาะแก่ภูมิประเทศอยู่เสมอ เหตุผลทางภูมิศาสตร์ที่กล่าวโดยย่อนี้ทำให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ถูกกล่าวหาว่าเป็นสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ นักศึกษาฝ่ายหินยานพากันไม่เอาใจใส่ตามควรอีกประการหนึ่ง

ยังมีเหตุผลอื่นๆอีก อาทิความลึกลับซับซ้อนของปรัชญาฝ่ายมหายานที่มีในทุกประเทศทุกแห่ง ผสมกับภาษาสันสกฤตอันเป็นภาษาจารึกวาทะของพระพรหมเต็มไปด้วยปรัชญาและวิชาลึกลับ ยากที่จะกำหนดจดจำ มหายานเหมือนกับพราหมณ์คือไม่มี “ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ” อันผู้รู้พึงเห็นได้ด้วยตนเอง มหายานเป็นพุทธศาสนาประเภท**ทาริกิ** (Tariki) เช่นเดียวกับพราหมณ์ คือมอบตัวให้แก่สิ่งที่มีอำนาจเหนือตัวเอง ผู้ปฏิบัติต้องสาวลูกประคำ มีศรัทธาสาธยายมนตร์ ขอกำลังอำนาจเมตตากรุณาของผู้อื่น ซึ่งมีอำนาจเหนือตนพาไปสู่สุคติ-สวรรค์ ในประเทศทิเบตพุทธผสมกับตันตระของฮินดู ในสมัย พ.ศ. ๑๕๐๐ ปี ต้องคลุกเคล้าด้วยเรื่องของภูตผีปีศาจเวทมนตร์คาถา และน้ำมันพราย ภายในหอสวดของพระลามะได้ยินแต่เสียงปี่และเสียงมือย่างต่างๆ ของดนตรี คลอมนตร์ดังอยู่ไม่ขาดระยะ ในประเทศจีนภาคใต้และภาคตะวันตก มีเรื่องของพุทธโพธิสัตว์ผู้หากำเนิดมิได้ กวนอิมเนี้ย มหาเทพีผู้ทรงเมตตาอย่างยิ่งของจีน หรือ อวโลกิเตศวร อันเป็นพระเจ้าองค์หนึ่งของลัทธิฮินดูสมัยใหม่ ก็เข้ามามีส่วนเป็นใหญ่เป็นพระโพธิสัตว์อยู่ในตำนานของมหายานด้วย เมื่อพระพุทธศาสนาผ่านจากจีน เกาหลี และข้ามทะเลไปถึงเกาะญี่ปุ่นแล้ว ที่นั่นก็เต็มไปด้วยโพธิสัตว์และปรัชญาแห่งสวรรค์สุขาวดี

อันตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจักรวาล ซึ่งฝ่ายของพราหมณ์มีอย่างไร พระพุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤตก็มีมากไม่พ่ายแพ้ เมื่อนักศึกษาหินยาน ต้องเข้ามาเผชิญต่อปรากฏการณ์ของมหายานดังนี้ ก็พากันหยุดอยู่ ไม่คิดคำนึงว่าภายในความดำมืดเหล่านี้อาจมีแสงสว่างอยู่บ้างหรือไม่ฉันใด ภายในความสว่างไสวที่ตนมองเห็นอยู่นั้น น่าจะมีความคล้ำดำมืดแอบแฝงอยู่บ้างหรือไม่ก็ไม่เคยคิดคำนึงกัน

เมื่อศึกษาอยู่ในประเทศญี่ปุ่น อาจารย์ฝ่ายมหายานของพวกเรา คือ ท่านไดเซตซึ สุสุกิ ได้พร่ำสอนนักเรียนฝ่ายใต้เป็นเบื้องแรกว่า ที่ใดไม่มีข้อเปรียบเทียบ ที่นั่นไม่มีความเข้าใจ (Without Comparision is without Comprehension) สอนให้เราเกิดศรัทธามองเห็นความดีงามของผู้อื่นอันเป็นมาตรฐานของความรัก ที่ชักนำให้เกิดความเชื่อและยินดีปฏิบัติตามธรรมเป็นเบื้องต้น จนกระทั่งสามารถก้าวล่วงความทุกข์ตามพุทธภาษิตที่ว่า **สทฺธาย ตรติ โอฆํ** ไปได้ในที่สุด ท่านสอนว่า ตราบใดที่ผู้ปฏิบัติธรรมปราศจากความรักหรือศรัทธาเป็นรากฐาน ตราบนั้นผู้ปฏิบัติธรรมจะรักษาวินัยหรือศีลอันเป็นข้อบังคับไว้ไม่ได้เลย ตัวอย่างนี้พึงเห็นได้โดยง่าย คือหมู่คณะที่ไม่ยอมรักษาข้อบังคับ สับปลับในศีลวินัยของตนจนเกิดความยุ่งยาก ก็เนื่องจากเหตุอย่างเดียว คือ การไม่มีความรัก หรือศรัทธาเป็นรากฐาน ในตำนานของมหายานปรากฏตามคัมภีร์ลือชื่อคัมภีร์หนึ่ง คือ ศรัทโธปาทสูตร (การเกิดขึ้นแห่งศรัทธา) พระมหาเถระอัศวโฆษ ชาวเมืองสาเกต แคว้นอโยธยา ผู้เป็นอาจารย์พุทธศาสนาฝ่ายเหนือ สมัยพระเจ้ากนิษกะ แห่งแคว้นบุรุษปุระ ราวพุทธศักราช ๔๐๐ ปี เป็นผู้แต่งคัมภีร์ศรัทโธปาทสูตรนี้ ท่านอัศวโฆษแต่งคัมภีร์เป็นภาษาสันสกฤต นักปราชญ์แปลออกสู่ภาษาของตนอีกต่อหนึ่ง ความในศรัทโธปาทสูตรกล่าวหลักสำคัญของมหายาน แสดงให้เห็นว่าศรัทธา (Faith หรือ Love) อันเป็นรากฐานของผู้ปฏิบัติธรรมนั้น สามารถก้าวล่วงผู้ปฏิบัติตามวินัย (Law) แต่ปราศจากศรัทธานั้นเสียได้

พูดข้างจารึกพุทธศาสนาฝ่ายภาษาสันสกฤต มิได้เจริญอยู่ในขอบเขตประเทศของตน คณะธรรมทูตมหายาน นับตั้งแต่ราชากนิษกะที่นักประวัติศาสตร์ขนานพระนามว่า "อโศกแห่งมหายาน" ได้สังคายนาพระธรรมวินัยฝ่ายเหนือ นิมนต์พระเถระผู้ทรงคุณปัญญาแต่งคัมภีร์ ทรงโปรดให้จารึกข้อธรรมวินัยและอรรถกถาลงในแผ่นทองแดง และสร้างหีบศิลาเป็นที่รองรับนำไปบรรจุไว้ในพระสถูปที่ทรงสร้างขึ้นโดยเฉพาะ อัศวโฆษมหาเถระคู่บารมีของพระเจ้ากนิษกะนั้นเล่า ก็ได้เผยแผ่ธรรมตามแนวของมหายาน ด้วยการรจนาคัมภีร์ศรัทโธปาทสูตร (ญี่ปุ่นเรียกไดโยคิชิรน) ไปอย่างกว้างขวาง ต่อมามหาเถระนาคารชุน ซึ่งตำนานฝ่ายมหายานนับถือว่าเป็นโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ผู้สร้างลัทธิมาธยมิกศูนยวาท-โพธิสัตวยาน-ตรีกาย ก็พยายามแผ่ลัทธิของตนออกไปอย่างแพร่หลาย ถึงกับกล่าวกันว่าคำสั่งสอนของมหาเถระนาคารชุนคือเครื่องประดับอยู่กับร่างของมหายาน ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของอินเดีย สมัยพระเจ้าวิกรมาทิตย์ ราวพุทธศักราชล่วงได้ ๑,๐๐๐ ปีเศษ อันเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาในอินเดียกำลังคลุกเคล้าอย่างใกล้ชิดกับลัทธิฮินดู ก็ยังมีพระมหาเถระ ๒ พี่น้อง คือ อสังคะ และ วสุพันธุ์ ผู้เป็นเจ้าลัทธิวิชญานวาท หรือ โยคาจาร ได้แต่งคัมภีร์โยคะฝ่ายมหายานไว้มากมาย ช่วยให้เครื่องประดับภายในพุทธศาสนาฝ่ายภาษาสันสกฤตเจริญมั่นคงยิ่งขึ้น

ส่วนมหายานทางประเทศจีนนั้นเล่า เมื่อพุทธศาสนาฝ่ายภาษาสันสกฤตแผ่ผ่านเข้าไป ไม่ว่าจะไปจากอินเดียหรือจากเอเชียกลางก็ตาม คำสอนนั้นได้เข้าไปผสมกับคำสอนของมหาคุรุขงจื๊อ ที่สอนให้ผู้น้อยเคารพนบนอบผู้ใหญ่ ลูกเคารพพ่อแม่ ศิษย์เคารพอาจารย์ ราษฎรภักดีต่อรัฐบาล อนุสาสน์เหล่านี้อนุโลมเข้ากันได้กับคำสอนในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามหายานที่ผ่านอินเดียออกไป จึงเข้าจับกับศรัทธาปสาทะของคนจีนได้ง่าย ชีวิตและความนับถือทางศาสนาของคนจีนซึ่งมีอยู่แต่เดิม ไม่ขัดขวางกับของที่ผ่านเข้ามาใหม่ คำสอนของพระพุทธเจ้าในภาษาสันสกฤตซึ่งมีทางกว้างใหญ่ ได้แตกกิ่งก้าน

ออกไปอย่างไพศาล ยังอาศัยที่คนจีนมีความโอนอ่อนผ่อนตาม มีความเบา และง่ายกับเหตุการณ์ที่มาปะทะอยู่ข้างหน้าอยู่ตามอุปนิสัย จึงเป็นเหมือนเครื่องรองรับพุทธศาสนามหายานได้เป็นอันดี ตัวอย่างในนิกาย เชงโท้ หรือโยโด ในญี่ปุ่นอันมีคำสอนที่เบาที่สุด ปฏิบัติได้ง่าย เป็นไปเพื่อความสุขกายสบายใจแก่ผู้ปฏิบัติที่สุด คนจีนก็รับเอาได้ง่าย นิกายซาอัน (ฌาน) หรือเซน ในประเทศญี่ปุ่นซึ่งเป็นคำสอนที่ลึกซึ้งที่สุด ยากแก่การปฏิบัติ และยากที่จะเข้าใจได้เป็นที่สุด พุทธศาสนิกชนจีนก็ยังสามารถรับเอาได้ และช่วยกันส่งเสริมให้เจริญและมั่นคงอยู่ได้ในดินแดนอันกว้างใหญ่ของตน ด้วยวิธีรับ ๒ อย่างในขณะเดียวกัน คือรับคำสอนของนิกายเชงโท้ (หรือโยโด) ด้วยการใช้ความเบาและความเคลื่อนไหวง่ายๆ เข้ารับ ครั้นมาถึงคำสอนของนิกายซาอัน (ฌาน) หรือเซน จีนก็ตั้งหน้ารับด้วยวิธีใหม่ ใช้ความมานะบากบั่นขยันหมั่นเพียร เอาจนเป็นผลสำเร็จ ปรัชญาธรรมของมหายานประกอบด้วยความยากเย็นในการบำเพ็ญฌาน และการโต้ตอบปัญหาธรรมตามหลักตรรกวิทยา ตามนัยอันลึกซึ้งของธรรมในลัทธินี้ ข้าพเจ้าได้เห็นมาแก่ตาว่า นอกจากนักพรตญี่ปุ่นแล้ว ก็มีนักพรตจีนเท่านั้นที่ มานะบากบั่นเอาชนะได้ ไม่มีใครเสมอเหมือน

บทที่ ๑

ประวัติความแตกแยก

เมื่อพระพุทธเจ้าสมณโคดม ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ โคนไม้มหาโพธิ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมในแคว้นมคธ ทรงเสวยสุข อันเกิดจากความล่วงพ้นกิเลส เสด็จจาริกไปตามสถานที่ต่างๆ อันตั้งอยู่ใกล้บริเวณไม้โพธิ สิ้นเวลา ๔๙ วัน ครั้นแล้วได้ทรงพิจารณาถึงธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ว่าเป็นสภาพลึกซึ้ง ยากที่บุคคลสามัญจะหยั่งรู้ตามได้ ทรงท้อพระทัยในอันที่จะตรัสสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม

แต่ด้วยอาศัยพระปัญญา ทรงเห็นอุปนิสัยสามารถของสรรพสัตว์ซึ่งมีอยู่ต่างๆ กัน ดีบ้าง ชั่วบ้าง มีสติปัญญาพอจะรู้ตามธรรมคำสอนได้ก็มี ที่หาปัญญามิได้ก็มี ทรงอาศัยพระเมตตาอันเป็นแม่บทแห่งธรรมทั้งปวงเป็นบรรทัด จึงได้ตัดสินพระทัยเพื่อประกาศพระศาสนา ตั้งพระมหากรุณาเสด็จเที่ยวจาริกสั่งสอนชุมนุมชนทั้งหลาย

พระปัญญาที่ทรงพิจารณาถึงหมู่สัตว์ ประกอบด้วยพระเมตตาและมหากรุณา ที่ทรงแผ่ไปยังหมู่สัตว์เห็นปานนี้ เป็นพระลักษณะของพระพุทธเจ้าผู้มีอัธยาศัยใหญ่ ๒ ประการ ที่พุทธศาสนิกมหายานถือเอาเป็นหลักธรรมแห่งนิกายของตน และกล่าวว่าหลักปฏิบัติของฝ่ายตนกว้างขวางมากกว่าฝ่ายหินยาน

พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปตามคามนิคมชนบทและนครน้อยใหญ่ ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนคนทั้งหลายให้มีความเชื่อความเลื่อมใส ต่างออกบรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัย แพร่หลายออกไปเป็นบริษัท ๔ เหล่าคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เมื่อทรงประดิษฐานพระศาสนาลงมั่นคงอยู่ในชมพูทวีปแล้วก็เสด็จนิพพานที่พระแท่นภายในป่าไม้รัง ณ พระนครกุสินารา (กาเซียร์) เมื่อพระชนมายุ ๘๐ ปี

เพื่อช่วยพิจารณาความเป็นมาแห่งนิกายใหญ่ทั้งสองของพระพุทธ--ศาสนาคือ หินยาน และมหายาน สมควรพิจารณาย้อนหลังขึ้นไป ถึงสมัยเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่

มหาบัณฑิตอักษรศาสตร์ชาวอินเดียคนหนึ่ง ชื่อราชกุมุท มูเกียรี เป็นอาจารย์ประวัติศาสตร์อยู่ในมหาวิทยาลัยลัคเนาว์ อ้างความในพรหมชาลสูตรว่ามีนิกายของลัทธิ (ทิฏฐิ) ต่างๆ อยู่ถึง ๖๒ นิกาย [เฉพาะนิกายของศาสนาเชน (ชินะ) มีถึง ๓๖๓ นิกาย] นิกายเหล่านี้แยกออกเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเป็นนิกายฝ่ายพราหมณ์ อีกกลุ่มหนึ่งเป็นนิกายฝ่ายสมณะ กลุ่มแรกมีนิกายสำคัญ อาทิ ติตถิยะ (เดียรถีย์) อาชีวิก (อาชีวก) นิคันถ์ (นิครนถ์) มุณฑสาวก ชาติลก ปริพพาชก มาคัณฑิก เตคัณฑิกะ เอกสาฎก อวิสุทธกะ โคตมกะ (นิกายนี้ผู้ตั้งชื่อโคตมะเหมือนชื่อตระกูลของพระพุทธเจ้า) เทวธัมมิก จรก อเจลก และอื่นๆ อีก มีศาสดาใหญ่ที่อ้างชื่อไว้ ๖ คน คือ ปุราณกัสสป มักขลิโคสาล (ผู้ตั้งนิกายอาชีวิก) อชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายนะ สัญชยเวลัฏฐบุตร และนิครนถนาฏบุตร ศาสดาทั้งหกเหล่านี้ มีชื่อเรียกว่าติตถการก (ผู้กระทำซึ่งท่า = เจ้าลัทธิ) มีอายุแก่กว่าพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น พระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศล ผู้เป็นพระสหายของพระพุทธเจ้า มีพระชนมายุปีเดียวกัน ตรัสรับว่า ศาสดาโคตมะอ่อนกว่าศาสดาพวกนี้หลายปี ถ้าเปรียบเทียบชีวิตทางศาสนาก็นับว่าเป็นน้อง นอกนั้นกล่าวถึงนามพราหมณ์พาวรีแห่งแคว้นอัสสกะ อันเป็นแคว้นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นใหญ่ของชมพูทวีป ศาสดาเหล่านี้เป็นคนสมัยเดียวกับพระพุทธเจ้า และ

ยังมีอีก ๔ คนคือ วาทลีลกะผู้นิยมการโต้เถียงข้อธรรมเป็นประมาณ โลกายัต ไวตัณฑิก เตวิชัย และอื่นๆ

ส่วนกลุ่มหลังอันได้แก่นิกายฝ่ายสมณะ มีชื่อนิกายสำคัญปรากฏอยู่ ๔ นิกายด้วยกันคือ มัคคชินะ มัคคเทสิน มัคคชีวิน และมัคคทูสิน กลุ่มทั้ง ๔ นี้ต่างวิวาทกัน เนื่องด้วยความเห็นในธรรมไม่ลงรอยกัน และต้องแยกแตกออก เป็นนิกายถึง ๖๓ นิกาย ตามรูปของนิกายช่วยให้เห็นความแตกแยกของธรรม และความประพฤติของคนสมัยนั้นว่า เป็นไปรุนแรง แต่ข้อธรรมและความประพฤติธรรมทั้งหลายส่วนใหญ่ เป็นไปเพื่อความสุขในกามที่เรียกว่า **กามสุขัลลิกานุโยค** อย่างหนึ่ง และเป็นไปเพื่อความลำบากแก่ตนเองเรียกว่า **อัตตกิลมถานุโยค** อย่างหนึ่ง

พระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จออกบรรพชา ได้ทรงทดลองศึกษาในสำนักเกจิอาจารย์และนิกายต่างๆ ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางเป็นไปเพื่อตรัสรู้แน่ จึงทรงเปลี่ยนทางบำเพ็ญเพียร ทรงดำเนินสายกลาง จนกระทั่งได้สำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงพระเมตตาประกาศธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้นแก่ชุมนุมชนทั่วหน้า ทรงประดิษฐานพระศาสนาลงเป็นหลัก เป็นลัทธิเดียวนิกายเดียวจวบจนพุทธปรินิพพาน

เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว การแตกแยกของพุทธบริษัทเริ่มปรากฏสมัยนั้น พระสุคตนิพพานได้ ๗ วัน พระมหากัสสปเถระพาภิกษุบริวารประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางมาจากเมือง ปาวา เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ระหว่างทางพักแรมอยู่ ณ โคนพฤกษาแห่งหนึ่ง ได้ทราบจากอาชีวกผู้เดินทางไกลถือดอกไม้ชื่อมณฑารพผ่านมาว่าพระพุทธเจ้านิพพานเสียแล้ว ภิกษุบริวารของพระมหากัสสะปะส่วนหนึ่ง พอได้ฟังข่าวก็ร่ำไห้ปริเทวนาการ พวกที่มีสติสัมปชัญญะอดกลั้นได้ก็ปลงธรรมสังเวช ขณะนั้น มีภิกษุแก่รูปหนึ่งชื่อสุภัททะ เห็นเพื่อน ๆ ร้องไห้ก็ห้ามปรามด้วยความไม่พอใจว่า อย่าร้องไห้ไปเลยพวกท่าน สมณะรูปหนึ่งสิ้นไป

เสียก็ประเสริฐแล้ว ถ้าท่านยังมีชีวิตอยู่ สอนอย่างโน้นอย่างนี้ ห้ามมิให้ทำสิ่งที่เราต้องการจะทำ ต่อไปนี้เราจะทำสิ่งใดได้ตามความพอใจ สุภัททะภิกษุแสดงความไม่ใยดีต่อพระวินัย ชักชวนพวกภิกษุอื่นให้หยุดปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงไว้นั้น ๆ แยกลัทธิไปเป็นอีกฝ่ายหนึ่งต่างหาก จากหลักเดิมของพระพุทธศาสนา

เรื่องนี้ คือพรรณนาให้เห็นความแตกแยกของพระพุทธศาสนาตอนต้นหลังพุทธปรินิพพาน

พระพุทธศาสนามีนิยามว่า ธรรมและวินัยเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าภายหลังพุทธปรินิพพาน พระพุทธศาสนานั้น โดยกาลสมัยและความเสื่อมคลายของผู้ปฏิบัติตามธรรมวินัย ต้องแตกแยกลัทธิออกโดยลำดับ แต่การพิจารณาถึงการแตกแยกนั้น สมควรยึดหลักประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่กำหนดไว้ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาดั้งเดิม (Primitive Buddhism) เริ่มสมัยตั้งแต่พระพุทธเจ้าลงมือประกาศธรรม ภายหลังตรัสรู้ ถึงพุทธศักราช ๑๐๐

๒. พระพุทธศาสนาหินยาน หรือเถรวาท (Hinayana Buddhism) ตั้งแต่พุทธศักราช ๑๐๐ ถึงพุทธศักราช ๖๐๐

๓. พระพุทธศาสนามหายานหรืออาจริยวาท (Mahayana Buddhism) หินยานและมหายานเจริญขึ้นในเวลาคราวเดียวกัน นับเป็นศักราชใหม่ของพระพุทธศาสนา ระหว่างพุทธศักราช ๖๐๐ ถึง ๙๐๐

๔. สมัยรุ่งโรจน์ของพระพุทธศาสนามหายาน ระหว่างพุทธศักราช ๙๐๐ ถึง ๑๑๐๐

เมื่อพระพุทธเจ้าแสวงหาธรรมเพื่อการตรัสรู้ของพระองค์ และประกาศธรรมเพื่อการตรัสรู้ของสาวกเหล่าอื่น ได้ทรงยึดเอาหลักต่าง ๆ ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมของอินเดีย มีลัทธิพระเวท คัมภีร์พราหมณะ และ

คัมภีร์อุปนิษัทเป็นต้นมาดัดแปลงเป็นอันมาก ในสมัยพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้เผยแผ่ธรรม ในประเทศอินเดีย มีคณาจารย์ต่างอวดอ้างว่าลัทธิของตนดีกว่าวิเศษกว่าของคนอื่น ครั้นพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรม ก็ประกาศคำสอนของพระองค์เป็นสายกลาง คัดค้านคำสั่งสอนและการปฏิบัติอันเป็นไปเพื่อการทรมานตนเองที่เรียกว่า อัตตกิลมถานุโยค และเป็นไปเพื่อความสุขในกามที่เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค นั้น และด้วยวิธีสั่งสอนให้ปฏิบัติธรรมดังนี้ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงแปลกออกไปจากคำสอนของศาสดาเหล่าอื่น เมื่อผู้ได้ฟังแล้วพิจารณาแล้วย่อมเห็นความจริงตามความเป็นจริง เห็นความจริงของธรรมนั้นโดยไม่จำกัดเวลา เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงแพร่หลายไพศาลและมั่นคงอยู่ยิ่งกว่าคำสอนของศาสดาทั้งหลาย

พระพุทธศาสนาดั้งเดิม
ตั้งแต่พระพุทธเจ้าประกาศธรรม ถึง พ.ศ.๑๐๐

พระพุทธศาสนาดั้งเดิมนั้น พระพุทธเจ้า (ทรงเลือกธรรมบางส่วนจากหลักคัมภีร์พระมนูของพราหมณ์) ทรงกำหนดเอาจรรยาธรรมเป็นหลักใหญ่กว่าหลักอื่น พระสงฆ์สาวกที่เข้ามาเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า ต้องอยู่ในกรอบพระพุทธบัญญัติ ต้องมีธรรมจรรยาเป็นหลักปฏิบัติประจำตน และประจำหมู่คณะ เพื่อให้คนทั้งหลายกำหนดได้ว่า สาวกผู้เป็นศากยบุตร มีความประพฤติดีอย่างนี้ มีหลักปฏิบัติควรแก่การกราบไหว้บูชาเช่นนี้ คณะของพระสมณโคดมเป็นหมู่พิเศษ เรียบร้อย น่ารัก ไม่แก่งแย่งกันด้วยกิเลสเช่นคณะของสมณะเหล่าอื่นในสมัยเดียวกัน

ในส่วนที่เกี่ยวกับคำสอนพระพุทธศาสนาดั้งเดิม (Primitive Buddhism) มิได้มีลายลักษณ์อักษรปรากฏอยู่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงด้วยพระวาจา และพระสาวกอื่นๆ สามารถทรงจำ กระทำตามอย่างพระพุทธเจ้า

ตามคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ที่ลอกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในตอนหลัง แสดงว่าพระพุทธเจ้าดำเนินตามหลักความเชื่อถือดั้งเดิมของลัทธิพราหมณ์ และนิกายศาสนาอื่นๆ ในสมัยนั้น ตัวอย่างที่พึงเห็นได้ ลัทธิพราหมณ์ดั้งเดิมสอนว่ามนุษย์เมื่อสิ้นชีพ อาจไปเกิดในร่างของสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งได้ อาจเป็นสัตว์ชั้นดีหรือชั้นเลว ด้วยผลแห่งการกระทำไว้แล้วแต่ภพก่อน ลัทธิพราหมณ์สั่งสอนว่าในโลกนี้มีพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลาย สมมติชื่อว่าพรหมเป็นพระเจ้าผู้สูงศักดิ์ สถิตอยู่พรหมโลก หากมนุษย์กระทำความดีด้วยประการต่างๆ มีการบวงสรวง กราบไหว้ ให้ความเคารพ เมื่อดวงวิญญาณ (อาตมัน) ละจากโลกนี้ไป อาจไปเกิดเป็นสรรพสิ่งหรือสรรพสัตว์ใดๆ ตามอำนาจแห่งการกระทำ และดวงวิญญาณนั้นอาจเข้าถึงความดีชั้นสูงสุด คือเข้าถึงพรหม (ปรมาตมัน) เป็นโมกษะ เสวยสุขอยู่กับพรหม

พระพุทธศาสนาดั้งเดิม มิได้ปฏิเสธหลักแห่งการกระทำความดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว แต่ปฏิเสธความมีพระเจ้าผู้สร้าง ปฏิเสธการเซ่นสรวงกราบไหว้ให้ความเคารพแด่พระเจ้า ตรงข้าม พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้มนุษย์ถือธรรมจรรยาเป็นหลักปฏิบัติสำหรับตนเอง ตนจะดีได้ชั่วได้ในภพไหนก็ตามเป็นเพราะสิ่ง (กรรม) ที่ตนปฏิบัติทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าได้หลักยืนยันศาสนาของพระองค์อันนี้ จากการตรัสรู้ เห็นสัจธรรม ๔ ประการ (จตุราริยสัจ) เมื่อพระชนมายุ ๓๕ ปี ที่ตำบลพุทธคยา แขวงเมืองพาราณสี สัจธรรม ๔ ประการ ของพระพุทธเจ้านั้นคือ ทุกข์ ความลำบากหรือสิ่งที่ทนได้ยาก สมุทัย เหตุต่างๆ ที่ ทำให้เกิดความทุกข์ นิโรธ การดับทุกข์ และมรรค หนทาง ๘ สาย ที่นำไปให้ถึงหนทางดับความทุกข์นั้น

โดยยึดหลักสัจธรรม ๔ ประการดังนี้ พระพุทธเจ้าสอนว่า มนุษย์จะต้องพิจารณาเป็นเบื้องต้นถึงความลำบากหรือทุกข์ที่มีอยู่ว่า คืออะไร ? ความเกิดขึ้นความเป็นอยู่ ความเศร้าโศก เสียใจ ความเปลี่ยนแปลงไปเป็นทุกข์หรือ หรือว่าอะไรเป็นทุกข์ และอะไรคือมูลเหตุให้เกิดทุกข์ดังกล่าวนี้ แล้วทรงสั่งสอนให้

ประพฤติตนตามธรรมจรรยา ๘ อย่าง(มรรค) ตามที่พระองค์ทรงคิดค้นได้ เริ่มตั้งแต่ให้มีความเห็นชอบถูกต้องตามธรรมเป็นต้น มีการตั้งจิตมั่นตามธรรมเป็นที่สุด เหล่านี้เป็นธรรมจรรยาตามแบบพุทธศาสนาดั้งเดิม เป็นคำสอนมีหนทางอันละมุนละไม ไม่มีข้อใด ตอนใด รุนแรง ให้ประพฤติ ด้วยความลำบากยิ่ง (อัตตกิลมถานุโยค) หรือปล่อยให้ปฏิบัติโดยการเสพสุขอย่างยิ่ง(กามสุขัลลิกานุโยค) แต่ให้ตั้งอยู่และเป็นไปโดยมัธยมภาพ (มัชฌิมาปฏิบัติ) เพื่อบรรลุผลขั้นสุดท้าย คือพาผู้ปฏิบัติให้หลุดออกไปจากกองแห่งทุกข์ทรมาน คือ ถึงภาวะอันยิ่ง เรียกตามพุทธโวหารว่า **นิรวาณ (นิพพาน)** เป็นภาวะปราศจากชาติและภพใด ๆ หมด นับเป็นหลักของพระพุทธศาสนาดั้งเดิม ในที่นี้เทียบได้กับการเข้าถึงซึ่งพรหมคือปรมาตมันของลัทธิพราหมณ์ ในยุคนั้น ซึ่งนักปราชญ์รับว่าพระพุทธเจ้าทรงคล้อยตามความนึกคิดอันไม่มีผิด และพอเป็นไปได้ของฝ่ายอารยันทั้งหลายในสมัยนั้นอยู่เป็นอันมาก

พระพุทธเจ้า เมื่อได้ค้นพบสัจธรรม ๔ ประการอันยากที่ผู้อื่นจะรู้ตามได้โดยอาศัยพระปัญญาคุณและพระกรุณาคุณ จึงทรงพยายามสั่งสอนทวยนิกรให้เห็นธรรมได้ตามสัจภาวะแล้ว ครั้งนั้นได้มีสาวกผู้ตามปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นหลายเหล่าด้วยกัน มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สามเณร สามเณรี เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นระเบียบอันงามควรจะมีอยู่ในบริษัท จึงประกาศธรรมจรรยาเป็นเครื่องประพฤติปฏิบัติ ในเมื่อมีมูลเหตุเกิดขึ้นแก่บริษัท แต่ละครั้ง ละหน ตั้งแต่ความประพฤติเบื้องต้น จนถึงชั้นสูงสุด ธรรมจรรยาที่ทรงประกาศนั้น ได้แก่ มรรยาทและข้อบังคับ มีศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ศีล ๓๑๑ ซึ่งแบ่งออกเป็นศีลสำหรับประพฤติ ทางร่างกาย ทางวาจา และทางจิตใจ หนักเบาสมควรแก่เพศ และฐานะของบุคคล

พุทธบริษัทผู้ประพฤติตามธรรมจรรยาของพระพุทธเจ้า เมื่อเข้าไปสู่สถานที่แห่งใด จะพูด จะทำ จะคิดสิ่งใด จึงดูเรียบร้อยงดงาม ไม่เป็นภัยแก่คนทั้งหลาย ก็การที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนามีธรรมะดี คือสัจธรรม

ทั้ง ๔ ประการนั้น และมีข้อปฏิบัติเป็นระเบียบอย่างดี พุทธบริษัทจึงประเสริฐกว่าบริษัทเหล่าอื่นในสมัยเดียวกัน พระพุทธศาสนาจึงตั้งมั่นอยู่ได้ด้วยดี เพราะหลักธรรมจรรยาดั้งเดิมเป็นฝ่ายดี

พระพุทธศาสนายังคงบริสุทธิ์อยู่ตามแบบเดิมจนกระทั่งพุทธปรินิพพาน แม้ว่าพระพุทธเจ้ามิได้ทรงตั้งสาวกรูปใดเป็นสังฆนายกแห่งพุทธมณฑลแทนพระองค์ก็ดี แต่ก็ยังมีพระสาวกชั้นผู้ใหญ่ มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานมา ระลึกถึงอันตรายแห่งพระสัทธรรม ซึ่งเกิดจากการกล่าวจ้วงจาบของสุภัททภิกษุ เมื่อเวลายิ่งล่วงไป พระธรรมวินัยอันเป็นเครื่องหมายแทนองค์พระพุทธเจ้า จักเสื่อมสิ้นลงโดยลำดับ หากมิได้สังคายนาพระธรรมวินัยนั้นไว้ให้เป็นแบบฉบับต่อไปในภายหน้า เพียงแต่พุทธปรินิพพานล่วงได้ ๗ วัน ก็ยังมีพวกอลัชชีล่วงละเมิดพระธรรมวินัยถึงเพียงนี้ พระมหากัสสปเถระจึงประชุมพระภิกษุผู้ทรงคุณปัญญา ล้วนด้วยพระอรหันต์ มีจำนวน ๕๐๐ รูป ที่ถ้ำสัตตบัณณคูหาเชิงภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า อชาตศัตรูมหาราช ทรงรับเป็นผู้อุปัฏฐากเป็นภารธุระฝ่ายอาณาจักร พระสงฆ์ได้ปรึกษาสังคายนาพระสัทธรรมโดยลำดับคือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม รวมเป็นพระสัทธรรม ๓ หมวด เรียกว่าพระไตรปิฎก เป็นพระธรรมขันธ์ทั้งสิ้น ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ (พระวินัย ๒๑,๐๐๐ พระสูตร ๒๑,๐๐๐ พระอภิธรรม ๔๒,๐๐๐ ธรรมขันธ์)

หนังสือเรื่องพระพุทธศาสนาของชาวตะวันตกเช่นของ เคนิเกร์ ซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสสันนิษฐานว่า พระอภิธรรม ไม่ได้ร้อยกรองไว้ในครั้งนั้น เพิ่งมาจัดเข้าหมวดหมู่ขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศก และแสดงความเห็นว่า การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรกในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาน่าเชื่อว่า พระสงฆ์ผู้มีปัญญาจะทรงจำกันไว้ด้วยมุขปาฐะ คือท่องจำกันได้ ไม่ต้องทำเป็น ลายลักษณ์อักษร แต่ก็น่าเชื่อเหมือนกันว่าจะมีผู้ซึ่งน้อยปัญญาหาทางจารึก ไว้เป็นตัวอักษรบ้างตั้งแต่ครั้งนั้นแล้ว และยืนยันว่าภาษาแห่งพระธรรมวินัย ที่พระสงฆ์สาวกใช้ในการ

สังคายนาครั้งนั้นได้ใช้ภาษาปรากฤตอันเป็นภาษาประจำแคว้นมคธ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงใช้เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่

หินยาน-มหายาน

การสังคายนาพระธรรมวินัยของพระอรหันต์ มีพระกัสสปเถระเป็นประธาน เมื่อพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน เหมือนเป็นการสัญญากันในหมู่พุทธบริษัทว่า หลักพุทธศาสนาจะต้องเป็นไปตามรูปที่พระสังคีติกาจารย์จัดเป็นหมวดหมู่ไว้ในพระไตรปิฎก ใครจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระพุทธศาสนาให้ผิดจากพระไตรปิฎกนั้น ๆ ไม่ได้ แต่อย่างไรก็ดี เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๑๐๐ ปี คงจะมีพระสงฆ์ไม่ยอมเห็นด้วยกับหลักธรรมวินัยที่พระเถระเจ้าทั้งหลายได้จัดไว้เป็นพระไตรปิฎก และต่างคงมีความเห็นว่า สิ่งเล็กน้อยในธรรมวินัยคงจะเพิกถอนเปลี่ยนแปลงได้ โดยยึดตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แก่พระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตรว่า—**"อากงฺขมาโน โข อานนฺท สงฺโฆ มม อจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตุ"** (ดูกรอานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์จำนงอยู่ก็จงถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียเถิด)

เมื่อพุทธศาสนาล่วงได้ ๑๐๐ ปี มีภิกษุชาววัชชีอาศัยอยู่ในเมืองเวสาลี มีพวกมาก น่าจะยึดหลักมหาปรินิพพานสูตร แล้วเพิกถอนดัดแปลงพระธรรมวินัยประกาศบัญญัติ ๑๐ ประการ ละเมิดพุทธอาณัติ ถือว่าชอบว่าควร นอกรีตไปจากที่พระเถระเจ้าทั้งหลายกำหนดไว้ตั้งแต่สังคายนาครั้งแรก เกิดเป็นอลัชชีผู้ไม่มีความละอายแตกแยกขึ้นในพระพุทธศาสนา เป็นภิกษุสงฆ์ ๒ พวก ๒ นิกายขึ้นอย่างชัดเจนแต่ครั้งนั้น

ที่กล่าวว่าสงฆ์แยกออกเป็น ๒ นิกายอย่างชัดเจนนั้น เพราะแต่ก่อนที่จะมีการแตกแยกครั้งใหญ่นี้ ก็มีทางสันนิษฐานได้ว่า บรรดาพระสงฆ์สาวก แม้จะพากันปฏิบัติตามธรรมวินัยของเดิมอยู่ แต่ก็นับถือครูอาจารย์ของตนซึ่งตน

ได้ร่ำเรียนมาแต่ต้น แตกต่างกันออกไป เช่น บางพวกเป็นศิษย์ของพระกัสสปะ ก็พากันร่ำเรียนไปข้างธุดงค์ ตามความเก่งกล้าของอาจารย์ ศิษย์ของพระสารีบุตรก็ร่ำเรียนไปทางจะให้เป็นผู้มีปัญญามาก บางพวกคงร่ำเรียนไปเพื่อให้มีฤทธิ์มาก ตามแบบอย่างของพระโมคคัลลานที่เป็นอาจารย์ตน และบางพวกเคร่งครัดไปในทางธรรมตามแบบของพระอานนท์ บางพวกอาจเก่งกล้าหรือเคร่งครัดไปในทางวินัยตามแบบอย่างพระอุบาลี ซึ่งเป็นอาจารย์ของตน อีกประการหนึ่ง เกี่ยวด้วยการบำเพ็ญตบะและการทำกิจพิธีต่างๆ ในลัทธิ แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงติเตียนการบำเพ็ญอันเป็นอัตตกิลมถานุโยค ทรงสนับสนุนมัชฌิมาปฏิบัติก็ตาม แต่ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายและอังคุตตรนิกายก็ยังมีที่ทรงอนุโลมตามความนับถือของประชาชน ผู้ยังนิยมในการบำเพ็ญตบะอยู่ จึงทรงสรรเสริญนักพรตผู้ถือการปฏิบัติธุดงค์ อันมีการทรมานกายเป็นต้นไว้ด้วย ศิษย์ของครูอาจารย์ประเภทนี้ก็ย่อมจะมีอยู่

จริงอยู่ พระพุทธเจ้าไม่ทรงนิยมในพิธีการ และมิได้ทรงกำหนดไว้ชัดเจนอย่างใด แต่ก็ดูเหมือนจะต้องทรงสั่งสอนโดยอนุโลมเข้ากับความนิยมนับถือของประชาชนในสมัยนั้น ที่ต้องคลุกเคล้าอยู่กับลัทธิพราหมณ์ด้วย จึงปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า จะต้องทำพิธีอย่างนั้น ๆ ต่อพุทธสรีระดังนี้เป็นต้น อาศัยเหตุผลดังกล่าวนี้จึงน่าสันนิษฐานว่า อาจมีพระสงฆ์บางหมู่ ถือข้อปฏิบัติตามครูบาอาจารย์แตกต่างกันไป และถือข้อปฏิบัติตามพระสูตร ที่กล่าวผิดแผกกันไปด้วยความนิยมของตนๆ และเป็นเหตุให้ต่างฝ่ายต่างแตกแยกออกเป็นพวกเป็นนิกายเล็กน้อยขึ้นได้ ด้วยประการฉะนี้

ย้อนกล่าวถึงความแตกแยกของพระสงฆ์ ๒ หมู่ใหญ่ เพราะการประกาศบัญญัติ ๑๐ ประการ ของพวกวัชชีบุตรนั้น สงฆ์ผู้ทรงคุณปัญญาอีกฝ่ายหนึ่ง มีพระยสเถระ พระเรวัต และพระสัพพกามี เป็นต้น พร้อมด้วยพระสงฆ์อีกเป็นจำนวนมาก เห็นพร้อมกันว่า ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะทรงอนุญาตไว้ให้แก้ไขสิกขาบทเล็กน้อยได้ แต่การที่พวกพระสงฆ์วัชชีบุตรจะแก้ไขนั้นย่อม

ไม่ควร เพราะเมื่อคราวปฐมสังคายนา พระเถระเจ้าทั้งหลาย มีพระมหากัสสปะเป็นต้น ได้ร่วมกันวินิจฉัยไม่ให้เปลี่ยนแปลงไว้แล้ว ฝ่ายพวกวัชชีบุตรเมื่อได้ทราบก็ไม่ยอม พากันแสวงหาพรรคพวก เพื่อเอาชนะแก่กัน ฝ่ายพวกพระยสเถระก็ไม่มีอำนาจบังคับบัญชาพวกวัชชีบุตรได้ การถือพระวินัยจึงแตกต่างออกเป็น ๒ ลัทธิ ลัทธิเดิมที่พระสงฆ์ถือกันมาตามแบบสังคายนาครั้งแรกเรียกว่า **เถรวาท** ส่วนลัทธิที่ภิกษุชาววัชชีนับถือแตกต่างออกไปตามที่ครูบาอาจารย์ของตนแก้ไขในภายหลัง เรียกว่า **อาจริยวาท** แล้วพระยสเถระหัวหน้าฝ่ายเถรวาทก็นัดรวมพระภิกษุสงฆ์ที่ล้วนเป็นพระอรหันต์ได้ ๗๐๐ องค์ (รวมพระภิกษุสงฆ์อื่นด้วยเป็น ๑๒ แสน) ได้ความอุปการะทางอาณาจักรจากพระเจ้า กาลาโศกราช (ซึ่งพวกฝ่ายอาจริยวาทว่าเป็นองค์เดียวกับอโศกมหาราช) ผู้ครองกรุงปาตลีบุตร กระทำสังคายนาพระธรรมวินัยตามระเบียบ ที่พระกัสสปเถระทำไว้ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง การสังคายนาที่เมืองเวสาลีครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ หลังพุทธปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี พระสงฆ์พวกที่นับถือพระธรรมวินัยตามลัทธิเถรวาท เรียกว่า **สถวีระ** พวกที่นับถือลัทธิอาจริยวาท เรียกว่า **มหาสังฆิกะ**

ฝ่ายพวกภิกษุสงฆ์ชาววัชชีบุตร เมื่อเห็นอีกฝ่ายหนึ่งทำสังคายนา แก้ไขธรรมวินัย เป็นการประกาศไม่เห็นด้วยกับฝ่ายตนก็นัดรวมพรรคพวกของตนไว้เป็นจำนวนมากกว่าพวกพระยสเถระ แล้วประชุมสังคายนาพระธรรมวินัยเรียกว่ามหาสังคีติหรือมหาสังฆิกะ ถือตามหลักบัญญัติ ๑๐ ประการของตนแก้ไขเพิ่มเติมพระธรรมวินัยให้ผิดแผกแยกออกไปเป็นอันมาก

เหตุแห่งการแตกแยกของนิกายใหญ่ ๒ นิกาย ในคราวสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๒ นักปราชญ์แฮกมันกล่าวว่า เป็นการทำให้เกิดการแตกแยกออกไปอีก ในสมัยเดียวกัน และระยะกาลภายหลังจากสังคายนาคราวนั้นไม่นาน พระพุทธศาสนาได้แตกแยกออกไป เป็นนิกายน้อยใหญ่ ๑๘ หรือ ๒๐ นิกาย ซึ่งเป็นอนุนิกายของนิกายหลัก ๔ นิกาย คือ **มหาสังฆิกะ** (นิกายต้นแห่งอาจริยวาทหรือมหายาน) ตามตำนานของเขาว่าแบ่งออกเป็น

อนุนิกาย ๙ และนับถือพระมหากัสสปะผู้เลิศในธุดงค์) **สถวีระ** (เถรวาทแบ่งออกเป็นอนุนิกายอีก ๑๑ นับถือพระอุบาลี ผู้เลิศในวินัย) นิกายสางมิตีย์ (เป็นกิ่งของพวกวัชชีบุตร เกิดขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๓๐๐ ปี) สรวาสติวาท (ไวภาษิกะหรือเหตุวาทก็เรียก คล้ายคลึงกับเถรวาทมาก) นอกจากนี้มีนิกายที่สำคัญอีกนิกายหนึ่งที่เหลือเป็นนิกายฝ่ายใต้อยู่ในปัจจุบัน คือ**นิกายวิภัชชวาทิน** ได้ชื่อตามคัมภีร์มัชฌิมนิกายที่**พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า พระองค์เป็นวิภัชชวาท** ไม่ใช่**เอกางสวาท** คือทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์โดยวิธีจำแนกแยกออกเป็นข้อ ๆ หาใช่ทรงสั่งสอนโดยวิธีกล่าวรวมเป็นอันเดียวกันทั้งหมดไม่ นิกายนี้นักปราชญ์สันนิษฐานว่าเป็นอันเดียวกันกับ**เถรวาท** หรือเป็นอนุนิกายที่สำคัญนิกายหนึ่งแห่งเถรวาท

อนุนิกายทั้ง ๑๘ หรือ ๒๐ นั้น ไม่ปรากฏว่ามีชื่อเหลืออยู่ให้เห็นนอกจากนิกายทั้ง ๔ ครั้นสมัยพุทธศักราชล่วงได้ประมาณ ๓๐๐ ปี นิกายมหาสังฆิกะหรือมหายานแพร่หลายออกไปมาก พระสงฆ์ในนิกายเหล่านั้นหันเหลัทธิของตนเข้ารวมเป็นลัทธิของพราหมณ์ และลัทธิอื่นมากขึ้น จึงเป็นมูลเหตุให้เกิดลัทธิโยคาจาร (ของพระอสังคะ พี่ชายพระวสุพันธุ์ ชาวกรุงปุรุษปุระเปษวาร์ ราวพุทธศักราช ๑,๐๐๐ ปี) และลัทธิมนตรยาน (หรือพุทธตันตระ ราวพุทธศักราช ๑,๕๐๐ ปี)ขึ้น ดังจะเล่าในตอนหลัง

บทที่ ๒

สมัยมหายานรุ่งโรจน์

การที่จะกล่าวว่าลัทธิมหายานเฟื่องฟูได้อย่างไร จำต้องศึกษาการเผยแผ่ศาสนาของพระเถรานุเถระ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชประกอบด้วย เพราะว่าการเผยแผ่ศาสนาคราวนั้นเท่ากับเป็นจุดเริ่มต้นครั้งใหญ่ ที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานตั้งขึ้นเป็นรูป มีแบบแผน มีคัมภีร์ มีครูบาอาจารย์ และศาสนูปถัมภกเป็นหลักฐาน

ดังทราบกันมา เมื่อสิ้นการสังคายนาพระธรรมวินัย ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชผู้ครองกรุงปาตลีบุตรเมื่อพุทธศักราชล่วงได้ ๓๐๐ ปีนั้น อโศกมหาราชใคร่จะยังพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายในนานาประเทศ จึงได้ทรงอาราธนาพระเถรานุเถระ ผู้ทรงคุณปัญญาออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวมหลายสายด้วยกัน สายที่สำคัญที่สุด ที่ช่วยให้ลัทธิมหายานแพร่หลายมากที่สุด คือสายของพระรักขิตเถระ สายนี้เดินทางเข้าไปทางเหนือของชมพูทวีป เข้าสู่ประเทศอัฟกานิสถาน ถึงประเทศเปอร์เซียในปัจจุบัน กับอีกสายหนึ่ง คือสายของพระมัชฌันติกเถระ ซึ่งเข้าไปเผยแผ่ศาสนาในแคว้นแคชเมียร์และประเทศอื่นๆ ทางเทือกภูเขาหิมาลัย

ในที่นี้พึงกำหนดว่า บรรดาประเทศต่างๆ ที่พระเถระทั้งสองเดินทางเข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น มีศาสนาพื้นเมือง เฟื่องฟูอยู่ก่อน เช่น ประเทศเปอร์เซีย มีลัทธิบูชาไฟ มีพระเจ้าในลัทธินั้นเป็นที่เคารพบูชากันอยู่อย่างเคร่งครัด ส่วนทางแคชเมียร์ ก็นับถือพระเจ้าผู้สร้าง ผู้รักษา ผู้ทำลาย (ตรีมูรติของพราหมณ์) กันอย่างเคร่งครัดเช่นเดียวกัน ดังนั้น เมื่อพระเถระทั้งสองเข้าไปถึง จึงต้องใช้วิธีเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าให้เข้ากับลัทธิในถิ่นเดิม พยายามปรับธรรมในพระพุทธศาสนาให้เข้ากับลัทธินั้น ๆ ซึ่งเป็นปัจจัยทำให้ผู้เผยแผ่ศาสนาต้องดัดแปลงบัญญัติบางประการ วินัยบางข้อของผู้ปฏิบัติธรรม เพื่อให้เข้าได้กับบัญญัติของท้องถิ่น โดยไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียพระธรรมของพระพุทธเจ้าด้วย

อาศัยเหตุดังกล่าวมา พระพุทธศาสนาจึงถูกผสมกับลัทธิท้องถิ่นต้องแตกออกไปจากหลักเดิมเป็นอันมาก ดังจะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามหายาน (บางนิกาย) มีพระพุทธเจ้าขึ้นมาองค์หนึ่ง เรียกว่า "อาทิพุทธ" ซึ่งมีหน้าที่ปกครองโลก เป็นบ่อเกิดแห่งพระพุทธเจ้าอื่นๆ บางนิกายมีพระอมิตาภะ สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นสุขาวดี มีหน้าที่รับการเปลื้องบาปของมนุษย์ผู้มีศรัทธาต่อพระองค์ ทั้งนี้ คือความเกิดขึ้นและเป็นไปเพื่อจะต่อสู้กับพระพรหมของพราหมณ์และพระเจ้าองค์อื่น ๆ ของศาสนาอื่น ๆ ในท้องถิ่นนั้นในเวลานั้น ๆ

โดยนัยแห่งประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ อาจสรุปเหตุแห่งการแพร่หลายของพระพุทธศาสนาจากลัทธิหินยานไปสู่ลัทธิมหายานออกได้เป็นหัวข้อเคร่าๆ ดังต่อไปนี้

๑. **พระพุทธศาสนาดั้งเดิม** มิได้คงรูปอยู่ชั่วเวลานานนัก ประเพณีเหตุการณ์และคำสอนของครูบาอาจารย์เป็นเหตุทำให้พุทธศาสนาแยกแยะออกไปเป็นนิกาย ๓ นิกายด้วยกัน คือ

ก. นิกายเถรวาท ได้แก่นิกายที่ถือหลักพระพุทธศาสนาดั้งเดิม ซึ่งพระเถรานุเถระปฏิบัติสืบต่อโดยตรงมาจากพุทธโอวาท นิกายนี้ส่วนใหญ่แพร่หลายอยู่ในภาคกลาง ในแคว้นอวันตี ซึ่งกล่าวกันว่าพระมหากัจจายนเถระเป็นผู้วางรากฐาน และแพร่หลายออกไปได้โดยพระมหินทเถระ ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเกาะลังกา

ข. นิกายสรวาสติวาท มีลักษณะละม้ายคล้ายคลึงกับเถรวาทมาก ผิดกันแต่หลักธรรมบางอย่างเท่านั้น ศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นมถุราและแคชเมียร์ พระอุปคุต เป็นผู้เริ่มเผยแผ่ มีพระมัชฌันติกะ พระเถระรูปหนึ่งซึ่งพระเจ้าอโศกทรงส่งมาเผยแผ่ศาสนาในด้านนี้ และพระเถระชื่อ พีติกะ (Petika) เป็นผู้สืบต่อนิกายสรวาสติวาท แพร่หลายกว้างขวางออกไปตลอดชมพูทวีปด้านเหนือ

ค. นิกายมหาสังฆิกะ นิกายนี้ก็คือนิกายมหายานนั่นเอง มหาสังฆิกะเริ่มตั้งเป็นหลักขึ้นในแคว้นเวสาลี โดยภิกษุชาวเมืองวัชชีเป็นเบื้องต้น มีผู้นับถือแพร่หลายออกไปตลอดอินเดียภาคเหนือ แม้ในอินเดียส่วนใต้ก็มีผู้นับถืออยู่ไม่น้อย (ในการสังคายนาพระธรรมวินัย ครั้งที่ ๒ ราว พ.ศ.๑๐๐)

๒. **ความเคลื่อนไหวของพระพุทธศาสนา** ในสมัยพระเจ้าอโศก มีหลักฐานแสดงว่า กษัตริย์พระองค์นั้นเลื่อมใสพระพุทธศาสนาทุกนิกาย หลักฐานอันนี้ปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกนั่นเอง มิได้ทรงกำหนดว่าให้นับถือพระพุทธศาสนานิกายใดนิกายหนึ่ง พระราชประสงค์ที่สำคัญที่สุด เพียงเพื่อให้คนทั้งหลายมีศีลมีธรรมปกครองกันให้มีความผาสุก

๓. **ในคัมภีร์ชาดกและคัมภีร์อวทาน** มีนิทานแสดงเรื่องบารมีต่าง ๆ ซึ่งพระโพธิสัตว์บำเพ็ญมา จนบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า คำสอนในคัมภีร์ชาดกและในอวทานเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้การปฏิบัติพระพุทธศาสนาเคร่งครัดไปในทางบำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า ก็และการบำเพ็ญบารมีนั้น มิได้จำกัดว่าผู้จะบำเพ็ญต้องเป็นผู้ครองเรือนหรืออนาคาริก ด้วยเหตุนี้อีกประการหนึ่ง

ที่ทำให้ผู้นับถือพุทธศาสนาบางพวกมีความรู้สึกว่า ขึ้นชื่อว่าหลักปฏิบัติธรรมของอาคาริก และ อนาคาริก (นักพรต) ย่อมไม่ผิดแผกจากกัน

๔. ด้วยอำนาจของคัมภีร์ชาดกและอวทานดังกล่าว ทำให้เกิด**ศิลปะในการแสดงออก**ซึ่งเรื่องในคัมภีร์นั้นๆ นักปราชญ์ในสมัยนั้นจึงจำลองคำสอนออกมาเป็นรูปภาพรูปแกะสลัก ถือว่าเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง นักปราชญ์บางพวกเห็นว่า แม้เพียงการอ่าน และการคัดลอกคัมภีร์นั้น ๆ ก็เป็นบุญกิริยาวัตถุอันหนึ่ง ที่ชมพูทวีปมีถ้ำใหญ่อยู่ ๒ ถ้ำ คือ **ถ้ำมารหุต** และ**ถ้ำอาชันตะ** มีภาพศิลป์การจำลองรูปพระโพธิสัตว์จากคัมภีร์ชาดก และการแกะสลักของศาสนิกชนที่ถือว่าการกระทำอย่างนี้เป็นการบำเพ็ญบารมี เพื่อบรรลุถึงความเป็นพุทธ หลักบำเพ็ญบารมีดังกล่าวเป็นมูลเหตุใหญ่อีกอันหนึ่ง ที่ทำให้พระพุทธศาสนามหายาน หรือโพธิสัตวยาน เติบโตมั่นคงยิ่งขึ้น

๕. **นวังคสัตถุศาสน์** คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ ตามหลักหินยาน อันได้แก่ **สุตตะ** คำที่แสดงเนื้อความเรื่องหนึ่ง ซึ่งควรที่จะนำมาสาธกติดต่อกันได้ **เคยยะ** ระเบียบที่เป็นจุลนิยบทและคาถาซึ่งรวมกันอยู่ **ไวยากรณะ** ระเบียบที่เป็นจุลนิยบทล้วน ไม่มีคาถาปน **คาถา** ระเบียบคำที่ท่านผูกเป็นคาถาล้วน **อุทาน** ระเบียบคำที่พระพุทธเจ้าทรงอาศัยโสมนัสและตรัสออกมาด้วยพระโสมนัสนั้น **วุตตกะ** คือ ระเบียบคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเป็นอุเทศขึ้นก่อนแล้ว แสดงนิเทศแล้ว ตรัสนิคมในภายหลัง **ชาดก** ระเบียบคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอนุภาค **ธรรมะ** คือระเบียบคำที่ประกอบด้วยธรรม **เวทัลละ** ระเบียบคำที่ผู้ถามได้รับความรู้แจ้ง ได้รับความยินดีด้วยความรู้แจ้งนั้นแล้ว ไต่ถามต่อ ๆ ไป

มาถึงสมัยที่กล่าวนี้ บรรดาอาจารย์ฝ่ายมหายานเพิ่มคำสอนของพระพุทธเจ้าขึ้นอีก ๓ หมวด เรียกว่า "ทวาทสางคสัตถุศาสน์" คือเพิ่ม**นิทาน อวทาน** และ**อปเทส** ทั้ง ๓ หมวดนี้ ได้แก่ระเบียบคำอันเกี่ยวเนื่องด้วยชาดกและส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับสาวก

๖. ในแบบแผนของฝ่ายหินยาน แสดงเรื่องชีวิตของพระพุทธเจ้าโดยแท้ เริ่มตั้งแต่สิทธัตถกุมารออกบวช ไม่ยึดหลักอดีตชาติที่บำเพ็ญบารมีมาแต่ปางก่อนมากนัก แต่ครั้นถึงสมัยนี้เรื่องของพระพุทธเจ้าเต็มไปด้วเรื่องบำเพ็ญบารมี เช่น เรื่องของพราหมณ์ ชื่อสุเมธ ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ทีปังกร เป็นต้น ที่เป็นดังนี้ เพราะฝ่ายมหายานมุ่งบำเพ็ญบารมี เช่น พระพุทธเจ้าในชาติปางก่อนยึดบารมีธรรมนั้นเป็นหลักสอนในนิกายของตน ยิ่งกว่าจะถือหลักอื่น

๗. ในสมัยต้นๆ ภายหลังพุทธปรินิพพาน คำสอนส่วนสำคัญของพระพุทธเจ้าได้รับการเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก เช่น คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ เรื่องบารมี ๖ กระทั่งเรื่องโพธิปักขิยธรรม ๓๗

๘. นิกายที่นำหลักธรรมต่างๆ เอาไปแปลงเสียบ้างในสมัยที่กล่าวนี้ คือนิกาย "สรวาสติวาท" (ดูเรื่อง "พุทธศาสนาอินเดีย") ส่วนนิกายที่เอาลักษณะเดิมไปเปลี่ยนมากที่สุดคือนิกาย "มหาสังฆิกะ" เรื่องที่ปรากฏในนิกายนั้นมากอย่างยิ่ง คือ เรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

๙. ในหลักเดิม ชีวิตของคนเราหยุดการสืบต่อตรงที่ได้บรรลุอรหัตตมรรค หรือเป็นปัจเจกพุทธ แต่สมัยที่กล่าวนี้ นิกายสรวาสติวาท ยืนยันว่าชีวิตจะหยุดหมดการสืบต่อก็ต่อเมื่อถึงจุดเป็นสัมมาสัมพุทธเท่านั้น เพราะฉะนั้นหลักสรวาสติวาท ในสมัยที่กล่าวจึงไม่รับรองอรหัตตมรรค

๑๐. คำสอนที่กล่าวว่า "พระนิพพานเป็นสุข" เป็นความสงบอย่างยิ่งนั้น นิกายสรวาสติวาท และนิกายมหาสังฆิกะ เห็นพ้องด้วย แต่มีอธิบายเพิ่มเติมว่านิพพานเป็นทางสูงสุดปราศจากชีวิต ที่จริงตามคำอธิบายนี้จะเห็นได้ว่า ไม่มีหลักเปลี่ยนแปลงไปเลย จากหินยาน นอกจากพรรณนาโวหาร

๑๑. มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกอันหนึ่งในสมัยนี้ เกี่ยวกับภาษาที่ใช้ในพระอภิธรรมปิฎก นิกายสรวาสติวาทและนิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นว่า คัมภีร์

พระอภิธรรม (ปรัชญา) เป็นคัมภีร์สูงสุดกว่าปิฎกใดๆ เพราะฉะนั้น ควรจะเปลี่ยนภาษาที่ใช้สำหรับคัมภีร์พระอภิธรรมมาเป็นภาษาสูงสุด คือ ภาษาสันสกฤต ซึ่งถือว่าเป็นภาษาของพระพรหม มีความบริสุทธิ์ มีรส และความไพเราะยิ่งกว่าภาษาใดในชมพูทวีป

๑๒. คำสั่งสอนอันเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ก็ดี เกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามพระบารมี ที่ยังคนให้เป็นพระโพธิสัตว์ก็ดี หรือพระบารมีที่ยังมนุษย์ให้ถึงพุทธภาวะก็ดี เฟื่องฟูแพร่หลายมากในสมัยนี้ เป็นอันสรุปได้ว่า **ฝ่ายมหายานต้องการจะต่อต้านกับลัทธิพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่**

โดยนัยดังกล่าว นักศึกษาจึงพึงกำหนดสมัยแห่งความเป็นมาแห่งพระพุทธศาสนาได้โดยย่ออีกครั้งหนึ่งคือ

สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมายุอยู่ จนถึงหลังพุทธปรินิพพานราว ๑๐๐ ปี พระพุทธศาสนายังบริสุทธิ์ตามพุทธพจน์ ปรากฏตามพระบาลี สมัยนี้นักปราชญ์เรียกว่า Primitive Buddhism (พระพุทธศาสนาดั้งเดิม)

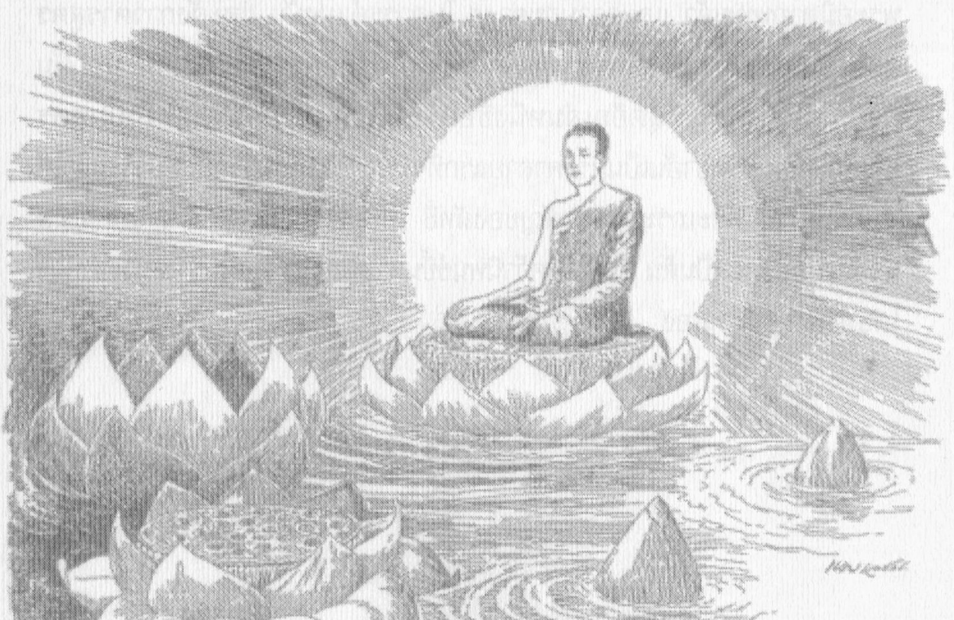
พระพุทธศาสนาดั้งเดิมไม่มีลัทธิพราหมณ์ หรือชาดกอันแสดงอภินิหารใดๆ เข้ามาปะปน ครั้นล่วงสมัยประมาณ พ.ศ.๑๐๐ ปีมาแล้ว พระพุทธศาสนาดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไปตามความคิด และวิธีปฏิบัติของคณาจารย์ต่าง ๆ การปฏิบัติธรรมแยกออกเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย มีธรรมของศาสนาอื่นเข้ามาปะปนอยู่ด้วย นักปราชญ์เรียกพระพุทธศาสนาสมัยนี้ว่า Semi-Hinayana Buddhism (พระพุทธศาสนากึ่งหินยาน)

ครั้นถึงสมัยสุดท้าย ลัทธิเถรวาทกับฝ่ายอาจริยวาท แยกจากกันเด็ดขาดไม่ขึ้นตรงต่อกันทั้งในส่วนธรรม ส่วนวินัย ส่วนการปกครองและผู้อุปถัมภ์บำรุงคำสอนต่าง ๆ ถูกแยกแยะออก เพิ่มเติมขึ้นและลดลง นอกจากอาศัยคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์เป็นหลัก ยังอาศัยหลักของลัทธิอื่นศาสดาอื่น เพื่อความประสงค์แห่งการเผยแผ่พระธรรมก็มีอยู่ ในสมัยนี้ มีคัมภีร์มหายานที่สำคัญ

เกิดขึ้นหลายเล่ม เช่น **คัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตร** ซึ่งกล่าวถึงปรัชญาธรรมในลัทธิมหายาน การเสวยสุขของผู้บำเพ็ญตามธรรมนั้นๆ **สัทธรรมปุณฑริกสูตร** ที่เปรียบพระสัทธรรมเป็นเช่นดอกอุบล **ทสภูมิกสูตร** แสดงถึงภูมิบารมีซึ่งบุคคลจะพึงบำเพ็ญเพื่อความเป็นโพธิสัตว์ หรืออันโพธิสัตว์จะพึงบำเพ็ญเพื่อพุทธภาวะ **สุขาวดีพยุหสูตร** แสดงเรื่องราวสวรรค์อันเป็นที่ประทับของพระอมิตาภพุทธเจ้า และความสุขต่างๆ ในสวรรค์แห่งนั้น และ**ลังกาวตารสูตร** แสดงถึงพุทธนิทานเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดทศกรรณฐ์เป็นต้น นอกนั้นยังมีคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดอีกเล่มหนึ่งชื่อ**ศรัทโธปาทสูตร**[๑] หรือ**สัทโธปมสูตร** แสดงถึงหลักศรัทธาอันเป็นมรรคาสายแรกที่จะพาบุคคลให้บรรลุสิ่งที่ปรารถนาได้ คัมภีร์เหล่านี้ พระเถระองค์สำคัญของลัทธิ เช่น ท่านนาคารชุน ท่านอัศวโฆษ และท่านอสังคะ เป็นต้น เป็นผู้ค้นคว้านิพนธ์ขึ้นตามปัญญา ซึ่งเห็นว่าเหมาะว่าควรโดยลำพังของท่านเอง

---

[๑] ดูบทอันว่าด้วย "พระสูตรในลัทธิมหายาน"

บนสวรรค์ชั้นสุขาวดี มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า อมิตาภะ ประทับอยู่
มีรัศมีหาที่สุดมิได้ มีดอกไม้ ธรรมะ สาระ และกายทิพย์
(จากเรื่อง **สุขาวดี** ของ พันธรังษี)

บทที่ ๓

พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน

ลัทธิมหายาน บางขณะเรียกว่าโพธิสัตวยาน คือ ลัทธิที่นับถือพระโพธิสัตว์มากหลายเป็นปฐม นับถือยิ่ง กว่าพระพุทธเจ้า เพราะเห็นว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้กำลังทรงบำเพ็ญบารมีอยู่ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ไปสู่ภูมิอันเป็นสุคติ แต่พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธ์ไปแล้ว ยังเหลือแต่ธรรมของพระองค์

ปฏิบัติธรรมในเบื้องแรกของมหายาน คือ เรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ โดยอรรถาธิบายตามศัพท์ว่า ผู้ข้องอยู่ในโพธิคือความรู้ ผู้ที่จะเข้าถึงพุทธภาวะตรัสรู้เป็นพุทธในวันข้างหน้า บุคคลเราสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ด้วยกันทุกคน ไม่ว่าผู้ครองเรือน หรือบรรพชิต หากได้ตั้งปณิธานมุ่งมั่นจะกระทำความดีต่อสรรพสัตว์ เช่นพระโพธิสัตว์ได้ทรงกระทำ และปณิธานนั้นมหายานถือว่าคือบันไดทางเดียวที่จะนำไปสู่ความเป็นโพธิสัตว์ได้

ปณิธาน (หรือปฏิญญา) ของพระโพธิสัตว์มี ๔ อย่างคือ

๑. ช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์

๒. ทำลายกิเลสตัณหาทั้งหลายให้หมดสิ้นไป

๓. เข้าถึงซึ่งสัจจะ และสั่งสอนธรรมนั้นให้แก่คนทั้งหลายเหล่าอื่น

๔. นำสัตว์ทั้งหลายให้เข้าสู่พุทธภาวะ

พระโพธิสัตว์แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทหนึ่ง พระโพธิสัตว์มีปฏิญญาเพื่อตัวเอง และอีกประเภทหนึ่ง ผู้ทรงพยายามบำเพ็ญบารมีตามปณิธานเพื่อสรรพสัตว์เหล่าอื่น (ทำนองพุทธกับปัจเจกพุทธ) พระศากยมุนีพุทธของเรา เคยทรงเสวยพระชาติต่าง ๆ เป็นสัตว์บ้าง เป็นมนุษย์บ้าง มามากมายหลายพระชาติ แต่ละชาติเข้าถึงพุทธภาวะ ทรงบำเพ็ญบารมี ทรงมีเมตตากรุณา เพื่อความสุขของหมู่สัตว์เหล่าอื่นตลอดมา **ในลัทธิหินยานสอนให้บุคคลบำเพ็ญธรรมสุดยอด เพื่อความเป็นพระอรหันต์ ไม่ใช่เพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์ ฝ่ายมหายานสอนให้บุคคลบำเพ็ญธรรมสุดยอดเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์ ปรารถนาแบ่งปันความสุขอันเกิดแต่โพธิของตนให้แก่คนทั้งหลายเหล่าอื่น ปรารถนากำจัดอุปสรรคนานาประการ** ซึ่งคั่นอยู่ระหว่างพระอรหันต์ในหินยานกับพระโพธิสัตว์ในมหายาน โดยลักษณะแห่งปณิธานซึ่งตามอรรถาธิบาย ว่าตั้งไว้แตกต่างกันคือ พระอรหันต์นั้นมุ่งผลเพื่อความตรัสรู้หรือผลแห่งการล่วงพ้น (จากกิเลส) ของตนเอง ส่วนพระโพธิสัตว์มุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้เข้าถึงซึ่งพุทธภาวะ หรือการตรัสรู้ของสรรพสัตว์มากกว่าตนเอง เพราะฉะนั้น **จึงกล่าวว่าพระโพธิสัตว์แม้จะมีทางเข้าสู่นิพพาน (ความดับ) ก็ตาม แต่ก็ยังปฏิเสธเพื่อนิพพานนั้นแล้ว ยินดีเวียนว่ายอยู่ในโลกเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ไม่เลือกหน้า**

คัมภีร์โพธิจริยาวัตรของท่านสันติเทพ[๑] ให้อรรถาธิบายว่า พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีโดยลำดับ แบ่งออกเป็นชั้นเป็นภูมิจึงสามารถเข้าถึงพุทธภาวะและอาจสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้ในที่สุด การบำเพ็ญชั้นแรกในขณะที่ตั้งปณิธาน

---

[๑] ดูบท "พระสูตรลัทธิมหายาน"

(หรือปฏิญญา) ๔ อย่างนั้น พระโพธิสัตว์มีภูมิ ๗ บ้าง และภูมิ ๑๐ บ้าง ที่จะต้องทรงบำเพ็ญไปพร้อมกับปณิธานของพระองค์ ภูมิ ๗ นั้น เบื้องต้นทรงรับว่าพระองค์เป็นผู้มีบาปอันประกอบไว้แล้วแต่ภพก่อน และบาปที่สรรพสัตว์ได้สะสมไว้เป็นงานใหญ่ที่พระองค์จะต้องทรงช่วยปลดเปลื้องให้หมดไป เป็นภูมิหนึ่ง แล้วต่อไปพระองค์ทรงบูชาคุณของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายแต่กาลก่อน ทรงมุ่งเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ตามลำดับแห่งภูมิปฏิบัติอีก ๖ มีดังนี้

ปุญญานุโมทนา ทรงบันเทิงพระทัยต่อการตรัสรู้ของพระอรหันต์ (พุทธ) ต่อภาวะของพระพุทธเจ้า และต่อพระมหากรุณาปรานีของพระโพธิสัตว์

อัชเฌสนา ทรงอัญเชิญพระพุทธทั้งหลายให้ทรงแสดงพระธรรมแก่สรรพสัตว์ เพื่อความหลุดพ้นไปจากโลก อันลำเค็ญนี้

ยาจนา ทรงวิงวอนขอมิให้พระพุทธทั้งหลายเสด็จเข้าสู่นิพพานเสียโดยกาลรวดเร็วนัก ขอให้ทรงพระชนม์อยู่เพื่อเป็นนาถะของโลก

ปรินามนา ทรงตั้งความปรารถนา ยังสรรพสัตว์ผู้หิวไหยให้ได้อยู่กิน ให้สัตว์ผู้กระหายให้ได้ดื่ม

อัตมภาวปริจจาคา ทรงตั้งพระทัยเสียสละซึ่งชีวิตตนไม่ว่าในกาลใดสมัยใดให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายไม่เลือกหน้า

จิตโตปทะ หรือ จิตโตปณิธิ ทรงตั้งปณิธานแน่วแน่ไม่แปรผันเพื่อโพธิ และเพื่อความผูกพันที่จะประทานโพธิแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย

นอกจากนี้ มีภูมิประเภท ๑๐ ของพระโพธิสัตว์เป็นบารมีปฏิบัติเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับภูมิ ๗ ชั้น ที่ได้ทรงบำเพ็ญมาแล้ว ดังนี้

ปมุทิตา เป็นผู้ทรงปราโมทย์ ต่อผลแห่งการที่ทรงอุบัติมาเป็นเผ่าพันธุ์ของพระพุทธเจ้า ต่อความรักต่อพระพุทธเจ้า ต่อการที่ทรงอุทิศพระองค์ เพื่อสุขของผู้อื่นต่อสรรพสัตว์ที่ได้ทรงตั้งปณิธานช่วยเหลือไว้แล้ว

ในภูมินี้ พระโพธิสัตว์ปราศจากความหวาดหวั่น ทรงช่วยสรรพสัตว์ สอนธรรมแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ จะไม่ทรงตั้งปณิธานว่า "ขอให้เราเป็นพระพุทธเจ้าและเข้าถึงซึ่งนิพพาน" ทรงมีแต่ปณิธานว่า "ขอให้เราเป็นอยู่เพื่อช่วยเปลื้องทุกข์ให้แก่สรรพสัตว์ผู้ถึงซึ่งเราว่าเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก" อย่างเดียว

อธิบายว่า พุทธศาสนิกมหายานพึงดำเนินชีวิตของตนให้มีปมุทิตาเช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์ ควรฝึกดวงจิตเช่นเดียวกับพระองค์ การทำดวงจิตให้เป็นดังนี้ได้ หมายความว่านำตัวให้เข้าไปอยู่ในเผ่าพันธุ์ของพระพุทธเจ้า บุคคลต้องชนะความกลัว ความชั่ว และประกอบแต่ความดี มีแต่ความปราโมทย์

วิมลา เป็นผู้ทรงปราศจากราคี ด้วยการที่ทรงปฏิบัติแต่ความงาม ความดี เพื่อสรรพสัตว์

อธิบาย : บุคคลผู้เป็นปุถุชนหนาแน่นด้วยกิเลส ควรพยายามปฏิบัติตามอย่างการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ กระทำความดีที่สุดเท่าที่สามารถจะทำได้ ด้วยวิธีละเสียซึ่งลัทธิอหังการและมมังการ ขึ้นชื่อว่าพระโพธิสัตว์นั้น มิได้ทรงบำเพ็ญบารมีอยู่ตามหัวข้อบัญญัติอย่างเดียว พระองค์ทรงชักนำให้ผู้อื่นปฏิบัติตามบัญญัตินั้น ทรงสั่งสอนคนอื่น และทรงกระทำพระองค์เองให้เป็นตัวอย่าง (ตามที่ได้ทรงสั่งสอน) แก่คนอื่นด้วย

ปภาการี เป็นผู้ทรงกระทำหรือประทานซึ่งแสงสว่าง อีกนัยหนึ่งว่า ผู้เห็นแจ้งหรือมีความสว่างอยู่และทรงมีความทนได้ต่อบุคคลและสภาพของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นด้วย

อธิบาย : อาการทนทานอยู่ได้ เป็นคุณพิเศษยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนิก (มหายาน) การอดทนต่อความชั่วของบุคคลอื่นก็ดี ต่อความไม่ถาวรของสิ่งทั้งหลาย และต่อความหลอกลวงของสภาพทั้งปวงก็ดี เป็นคุณพิเศษสำคัญที่สุดในตัวคน

อริสมติ ผู้สว่างไสว ความหมายในภูมินี้ว่า ผู้มีความพยายามใหญ่ ยกเอาการบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้าว่า ได้ทรงกระทำกิจใหญ่ไว้แก่โลก โดยมิได้คำนึงถึงความสุขแห่งพระชนม์ เช่นเดียวกับที่ได้ทรงบำเพ็ญวิปัสสนาญาณในวาระใกล้ตรัสรู้

สุทุรชยา ผู้ซึ่งผู้อื่นชนะได้โดยยากด้วยดี มีความหมายเนื่องถึงกันกับการบำเพ็ญบารมีในข้อต้น คือ การบำเพ็ญเพียรวิปัสสนาญาณของพระโพธิสัตว์นั้นเป็นเลิศกว่าการบำเพ็ญเพียรทั้งปวง จึงนับว่าเป็นมหาวิริยะอันใครจะชนะได้โดยยาก

อธิบาย : การบำเพ็ญเพียรเพ่งโดยวิปัสสนาญาณนั้นเป็นทางนำไปสู่พุทธิ ปราศจากการเพ่งเสียแล้ว พุทธิจะเกิดได้อย่างไร และโดยอาศัยความเพียรเพ่งนี้เอง บุคคลจะเข้าถึงซึ่งสัจจะอันเป็นมรรคาพาไปสู่ปรัชญาธรรม

อภิมุขตา ทรงหันพระพักตร์ (มุ่ง) ไปสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์หรือความเป็นพระอรหันต์

อธิบาย : มาถึงขั้นนี้ ดวงพระทัยของพระโพธิสัตว์เปิดสว่างไสวมีแสงแห่งปรัชญาธรรมผิดจากดวงใจของปุถุชน บุคคลจะเข้าใจในพระองค์จำต้องตั้งตนอยู่ในฐานะของพระองค์ มีอธิบายอีกอย่างหนึ่งว่า ทรงกล้าเผชิญหน้า หมายความว่า พระองค์ทรงรู้แจ้งซึ่งโซ่ ๑๒ ห่วงแห่งปัจจยาการ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรามรณะ นั้นแล้ว

ทูรังคมา ทรงเป็นผู้ไปไกล (โดยศัพท์) แสดงลักษณะของพระโพธิสัตว์ว่า เป็นผู้ไม่เหน็ดเนื่อย ทรงพาสรรพสัตว์ไปสู่โพธิอันไกล เป็นบารมีรวมผลของบารมีที่กล่าวมาแล้ว ทรงพระเมตตากรุณานำพาผู้ได้รับทุกข์ไปสู่ความบรรเทา ไม่ว่าสถานที่ใดเป็นบารมีส่วนยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ แสดงว่าพระองค์ได้บำเพ็ญใกล้ถึงซึ่งพุทธภาวะอันสมบูรณ์

การช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั่วโลกในคราวเดียวกัน อธิบายว่า พระพุทธเจ้านั้นพระองค์จะทรงสำแดงพระรูปเป็นอย่างใดก็ได้ ตามที่ทรงปรารถนา จะทรงเป็นเพศหญิง ชาย สมณพราหมณ์ หรือเทพเจ้าองค์ใดก็ได้ เพื่อให้เหมาะแก่สัตว์ที่ถึงพระองค์ว่าเป็นสรณะ มุ่งความช่วยเหลือจากพระองค์ ครั้นแล้วสำแดงพระกรุณาแก่สรรพสัตว์เหล่านั้นโดยไม่จำกัดว่าเป็นมนุษย์ เทวดา ดิรัจฉานตลอดจนกระทั่งพฤกษชาติ และติรณชาติทั้งปวง

อธิบาย : อีกประการหนึ่งของมหายานมุ่งเอาธรรมกาย (๑ ในกาย ๓) ของพระพุทธเจ้าอันหมายความถึงพระธรรม ซึ่งมีแบบมีรสต่าง ๆ กัน มีเมตตากรุณา และธรรมประเภทอื่น ๆ เหมาะแก่นิสัยสามารถของสรรพสัตว์ประเภทต่างๆ กัน[๑]

อจลา ทรงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวโยกโคลง มีอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีดวงพระทัยใสสะอาด มีความเป็นหนึ่ง ทรงแน่วแน่ด้วยพระกรุณาแก่สรรพสัตว์ไม่แปรผัน น้ำพระทัยมั่น สงบสงัดปราศจากไฝฝ้าราคี ไม่มีเปลี่ยนแปลงเป็นอื่น

สาธุมตี ทรงมีน้ำพระทัยดี เป็นพระบารมีเนื่องมาจากผลแห่งความเป็นผู้ไม่หวั่นไหว จึงทรงเป็นผู้เผยแผ่ธรรมแก่สรรพสัตว์ด้วยความไม่ลำเอียงใด ๆ

ธรรมเมฆา ผู้ทรงเป็นเมฆแห่งพระธรรม หมายความว่าพระธรรมเท่ากับฟากฟ้า ซึ่งมีเมฆเป็นเครื่องประดับอยู่เป็นเนืองนิตย์ พระโพธิสัตว์ในภูมินี้เปลี่ยนได้เหมือนเมฆที่อยู่ใกล้พระสัทธรรม มีพระสัทธรรมเป็นเพื่อนประจำชีวิต

อธิบาย : เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาถึงขั้นนี้ จะรู้สึกพระองค์ว่าได้มาถึงขั้นสุด ความเป็นพุทธะได้มาถึงพระองค์แล้ว ทรงสมบูรณ์

---

[๑] ดูบท "ลัทธิตรีกาย"

ด้วยความรักและความเมตตาสงสาร พระโพธิสัตว์นั้นทรงบำเพ็ญบารมีมาถึงที่สุดแล้ว ต่อจากนี้ไปพระองค์มีทางอยู่สายเดียว คือการเดินไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า[๑]

ตามหลักมหายาน กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ผู้มาถึงภูมินี้ เท่ากับเป็นธรรมกาย (๑ ในกาย ๓ ดูข้างหน้า) คือพระธรรมของพระพุทธเจ้า แม้ว่าพระองค์ดำเนินมาถึงที่สุดแล้ว ถึงขั้นสุดแห่งการบำเพ็ญบารมีแล้ว พระองค์ก็ยัง (พร้อมที่จะ) เป็นพระโพธิสัตว์อยู่ เป็นเครื่องหมายแห่งธรรมกาย คือ ตัวพระธรรมของพระศรีศากยมุนีพุทธเจ้า คำสอนของมหายานเนื่องด้วยภูมิบารมี ๑๐ ของพระโพธิสัตว์มีมาด้วยประการดังนี้

อีกประการหนึ่ง มีอธิบายประกอบว่า ผู้ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า คือความเป็นผู้หลุดพ้น เพื่อความสุขของคนเหล่าอื่นนั้น ได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ตามอุดมคติของคนทุกคน สุดแต่จะปฏิบัติตนด้วยการบำเพ็ญบารมีสูงต่ำขั้นไหน เพียงไร บรรดาสาวกในลัทธิมหายานเมื่อมีจิตปรารถนาความเป็นพุทธะ เห็นว่าการเปลี่ยนเพศเป็นนักพรตไม่เป็นสิ่งจำเป็นเลย สิ่งจำเป็นของผู้ปรารถนาพุทธภาวะนั้น คือ ตัดใจลงมั่น กล่าวคำปฏิญญา (ทำงานเพื่อผู้อื่น) ต่อหน้าครูบาอาจารย์ หรือปฏิญญางานนั้นโดยลำพังตนเอง แล้วทำจิตให้เปี่ยมด้วยความรัก และเมตตาบารมีต่อสรรพสัตว์ทั่วสากลจักรวาล และปฏิบัติตามคุณเครื่องพาไปสู่ความสำเร็จ คือบารมี ๖ และ ๑๐ เป็นลำดับ

บารมี ๖ หรือคุณเครื่องพาไปสู่ความสำเร็จนั้น คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ วิปัสสนา และปัญญา เพิ่ม อุบาย ปณิธาน พละ และญาณ ขึ้นมาอีก ๔ รวมเป็น ๑๐

---

[๑] ดู ทสภูมิกสูตร "ในบทพระสูตรในลัทธิมหายาน"

มีอธิบายตามหลักของมหายาน (เป็นลำดับแห่งการปฏิบัติ) ดังนี้

ทาน ตามรูปศัพท์ คือการให้ปันตามความหมาย ได้แก่การเป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวาง มีการยื่นให้ทั้งส่วนร่างกาย คือ ให้วัตถุ และส่วนจิตใจ คือ ให้อภัยอยู่เป็นนิจ การแต่งหนังสือให้คนทั้งหลายได้อ่าน การให้การศึกษาแก่เด็ก การสั่งสอนคนอื่น การช่วยเหลือทำกิจสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้แก่คนไม่เลือกหน้า และการดำรงชีพอยู่ตามควรแก่ฐานะ นับว่าเป็นทานในข้อนี้ นอกนั้นท่านอรรถกถาจารย์ยังหมายถึงการยินดีด้วยในเมื่อผู้อื่นได้ดี (มุทิตา) เสียใจด้วยในเมื่อผู้อื่นได้รับทุกข์ และการแผ่ส่วนกุศลความดีของตนให้แก่สรรพสัตว์เหล่าอื่นด้วย ก็นับว่าเป็นทานเหมือนกัน

ศีล มีความประพฤติดี มุ่งทำลายความชั่วร้ายให้หมดมากที่สุดที่จะมากได้ ทำความดีเพื่อนำผลไปสู่ภพใหม่ เพื่อเป็นเครื่องช่วยเหลือคนอื่นที่จะช่วยได้ต่อไป ในระหว่างการทำความดีกับการละความชั่วนั้น หลักมหายานมุ่งเอาการทำความดีเป็นสำคัญกว่าการไม่ทำความชั่ว

ขันติ มีความอดทนอดกลั้น มีคำอธิบายว่า บุคคลผู้ตั้งความปรารถนาเข้าถึงพุทธภาวะจะต้องไม่มีโทสะ ต้องเป็นคนมีหัวใจไม่โกรธเคือง ไม่แสดงความหวั่นไหว จะต้องเป็นคนเก็บความลำบากทั้งสิ้นไว้ในใจ ไม่แสดงออก

วิริยะ มีความเพียรพยายาม บุคคลจะดำเนินไปสู่หนทางสายใด มีความพยายามเป็นกำลังสำคัญในเบื้องต้น ให้ละเสียซึ่งความอ่อนแอ เกรียจคร้าน ไม่หลงอยู่ในความเพลิดเพลินของโลก ทำใจให้เข้มแข็ง เพื่อเอาชนะต่อสุขสมบัติเหล่านั้นเสีย

วิปัสสนา มีการเข้าฌาน หรือบำเพ็ญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญาอันบริสุทธิ์ เพื่อให้ละเสียได้ซึ่งอัตตสมบัติ และปรสมบัติ ให้เห็นความเท่าเทียมกันระหว่างตนเอง และบุคคลทั้งหลายเหล่าอื่น เมื่อปัญญาบริสุทธิ์เกิดขึ้นแล้ว อหังการมมังการจะหมดไป เหลือแต่ความเป็นอันหนึ่งของพระธรรม

ปัญญา มีความรอบรู้อันเกิดจากวิปัสสนาบารมีมาเป็นลำดับ คุณเครื่องพาไปสู่ความ สำเร็จ ข้อนี้จะเกิดมีได้ต้องอาศัยบำเพ็ญบารมีทั้ง ๕ มาแต่ต้น

บารมี ๔ ที่เพิ่มเติมเข้ามา คือ

อุบาย ได้แก่ความฉลาด และวิธีใดที่สามารถชักนำให้ผู้อื่นเห็นตาม หลักมหายานอธิบายว่า เป็นพระบารมีอันสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของพระโพธิสัตว์ที่ทรงสามารถชักนำสรรพสัตว์ให้เห็นตามธรรม ดำเนินตนไปสู่มรรคาของนิพพานได้ ในคัมภีร์วิมลกีรติสูตร[๑] (ภาษาญี่ปุ่น เรียก ยูอิมะเกียว) อธิบายหลักอุบายว่า เป็นบารมีคู่ควรกับปรัชญา แต่ใกล้เคียงกับความรักหรือกรุณา ที่อุทาหรณ์เปรียบว่า ปรัชญาเป็นแม่ของพระโพธิสัตว์ และมีอุบายเป็นพ่อ ต่างช่วยเหลือเป็นคู่ควรซึ่งกันและกัน และกล่าวว่า ฉันใด มนุษย์ชาติปราศจากคู่แห่งพ่อและแม่เสียแล้ว ย่อมเกิดเป็นตัวตนไม่ได้ ฉันนั้น พระโพธิสัตว์ย่อมอุบัติเพราะบารมีทั้งคู่นี้เป็นลักษณะสำคัญประกอบอยู่

มีอธิบายในพระสูตรอีกอย่างหนึ่งว่า ปรัชญาเป็นหนึ่ง เป็นสากล เป็นเสมอภาค (สมตา) พร้อมกับที่อุบายเป็นหลายสิ่ง เป็นแต่ละอย่าง (นานัตตตา) พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อทำตนให้เข้าสู่ความรู้อันหนึ่ง คือ ปรัชญา แต่ทรงบำเพ็ญตนเพื่อผู้อื่นด้วย อุบายอันประกอบด้วยความรัก ความกรุณา เพื่อชักนำสรรพสัตว์ไปสู่จุดหมายปลายทางในที่สุด จริงอยู่ ศาสนาก็มีหลักอยู่หลักเดียว คือหลักแห่งความจริง หรือสัจธรรมเท่านั้น แต่ทางวิธีหรืออุบายซึ่งเป็นการแสดงออกโดยกรุณาสมาโยค ตามหลักสัจธรรมนั้น มีหลายอย่างแตกต่างกันออกไป

---

๑ ดูบท “พระสูตรในลัทธิมหายาน”

ปณิธาน ได้แก่พระบารมีซึ่งพระโพธิสัตว์แสดงเพื่อพระองค์จะช่วยเหลือข้ามขนสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากวัฏสงสารไปสู่นิพพาน (นิรวาณ) และทรงสำแดงปฏิญญาปฏิบัติ เพื่อความสุขแก่สรรพสัตว์เช่นนั้นๆ

พละ คือ พระบารมีแสดงถึงความเมตตา ความพยายามที่พระโพธิสัตว์ได้ทรงสั่งสมให้เกิดขึ้นแล้ว และทรงบำเพ็ญเพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย

ญาณ พระบารมีนี้เกือบเป็นเช่นเดียวกับปรัชญา แต่มีลักษณะต่ำกว่าปรัชญา ด้วยว่ายังมิใช่ผลขั้นสูงในการบำเพ็ญของพระโพธิสัตว์

ตามลักษณะและพระบารมีที่อธิบายนี้ แสดงว่าพระโพธิสัตว์หรือ ผู้มุ่งมั่นอยู่ต่อความเป็นพระพุทธนั้น มีชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร คือ เมตตา กรุณา ปรารถนาเปลื้องปลดสัตว์ทั้งหมดให้ปลอดทุกข์เป็นต้น ผู้ที่บำเพ็ญตน เช่น พระโพธิสัตว์จึงหาประโยชน์สุขส่วนอันใดไม่ได้ มุ่งหมายใฝ่หาความสุขให้แก่คนอื่นทั้งหลายขอให้สรรพสัตว์จงเป็นผู้ปราศจากทุกข์ ไม่มีภัย ไปสู่นิพพานในที่สุด

ในที่นี้ มหายานได้ยกหลักปฏิญาณเพื่อความสุขแห่งโลกของพระโพธิสัตว์สมันตภัทร[๑] อันผู้บำเพ็ญบารมีจะพึงบำเพ็ญตนตามไว้ดังนี้

[๑] ขอให้สรรพสัตว์ผู้ฝึกตนเองเป็นบารมีเพื่อการบรรลุในบั้นปลาย จงอย่าได้เป็นผู้ลำบาก ปราศจากเสียซึ่งบาป และอิสระทุกข์เมื่อ

[๒] ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้รู้ชีวิต เปลื้องตนเสียได้จากกองกรรม จากตัณหาและจากมารยาทั้งปวง เหมือนหนึ่งดอกปทุมซึ่งไม่ติดอยู่กับสายอุทก และเหมือนหนึ่งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ซึ่งไม่พัวพันอยู่กับฟากฟ้า

---

[๑] ดูบท "พระสูตรในลัทธิมหายาน"

[๓] เพื่อทำลายเสียซึ่งความทุกข์ในอกุศลมูลทั้งหลาย เพื่อจะสร้างสรรค์และสุขให้แก่สรรพสัตว์ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้รู้ชีวิต เพื่อประโยชน์สุขแห่งสรรพสัตว์เหล่านั้น

[๔] ขอให้ข้าพเจ้า จงเป็นผู้ฝึกฝนตนเองในกาลทุกเมื่อ เพื่อเป็นแบบ อย่างของสรรพสัตว์ เพื่อยังพุทธภาวะให้สมบูรณ์ และเพื่อทรงไว้ซึ่งปฏิปทา ของพระสมันตภัทรโพธิสัตว์นั้นด้วย

เรื่องของพระโพธิสัตว์มหายาน เป็นเรื่องของบุคคลผู้บำเพ็ญความดี เพื่อความรู้ชีวิตการแสวงหา และการบากบั่นเพื่อช่วยเหลือคนทั้งหลายให้มีความสุข โดยรูปแห่งการปฏิญาณของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์นั้นทรงปีติโสมนัส อยู่ในปฏิญาณในงานที่พระองค์จะทรงเกื้อกูลแก่โลก ผู้ใดดำเนินรอยตาม พระโพธิสัตว์เป็นเบื้องต้น ชีวิตของเขาจะเปลี่ยนรูป และจะเป็นอยู่ด้วยแสงสว่างซึ่งแผ่รัศมีมาจากธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในภายหลัง

บัดนี้ จักแสดงหลักการหลุดพ้นในลัทธิซึ่งเป็นอธิบายสืบเนื่องกันมา

การยังชีวิตให้หลุดพ้น เป็นความมุ่งหมายของพุทธศาสนิกชนทุกฝ่าย มนุษย์เราตกอยู่ภายในความเป็นทาสแห่งอวิชชาและกรรม การหลุดพ้นจากอำนาจแห่งอวิชชาและกรรมเสียได้ หมายถึงความอิสระแห่งชีวิต ซึ่งลักษณะหนึ่งในลักษณะ ๔ อย่างของนิพพาน คือ ความถาวร ความสุข ความเป็นอิสระแห่งตน และความบริสุทธิ์

การหลุดพ้นนั้น คือการตรัสรู้ มาจากศัพท์ว่า โพธิ ผู้ได้ตรัสรู้เรียกว่า พุทธ เช่นดังพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ณ ภายใต้ไม้มหาโพธิ เบื้องแรกแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือ พระองค์ทรงเห็นสัจจะแห่งตถตา ทรงเห็นว่ามีสิ่งใดอย่างไรอยู่ในสภาพเช่นนั้น ที่เรียกว่ายถาภูตธรรม การที่ทรงเห็นเช่นนี้เอง ได้ช่วยให้พระองค์หลุดพ้นเสียได้จากความเป็นทาสแห่งอวิชชาและกรรม และได้พระนามว่า พุทธ คือผู้รู้

การจะหลุดพ้นจากอำนาจของอวิชชาและกรรมนั้น หลักของมหายานก็เช่นเดียวกับหินยาน กล่าวคือ กำหนดให้ผู้ปรารถนาบำเพ็ญตามหลักสิกขาทั้งสามคือ การมีศีล การมีสมาธิ และการมีปัญญา ซึ่งถ้าบำเพ็ญครบบริบูรณ์เต็มเปี่ยมแล้ว จะมีปรัชญาอีกขั้นหนึ่งนับเป็นขั้นสุดท้ายแห่งสิกขาทั้งสาม และถือว่าเป็นสภาพสุกงอมเพื่อการหล่นลงได้ คือการหลุดพ้นหรือการตรัสรู้ ในคำอธิบายนี้มียืนยันว่า การปฏิบัติพระวินัยอันเป็นสิกขาอย่างหนึ่ง ย่อมไม่เพียงพอแก่การจะหลุดพ้นต่อไปได้ เพราะเป็นการบำเพ็ญเพียรทางร่างกายและวาจาเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงต้องมีการบำเพ็ญทางใจอันได้แก่บำเพ็ญทางสมาธิและบำเพ็ญทางปัญญา อันเป็นการปฏิบัติทางใจด้วย

วาทะแห่งการทำให้หลุดพ้น (Doctrine of Emancipation) หรือการหลุดพ้น (โมกษะ) โดยตนเองนั้นมีแนวเดียวกับวาทะแห่งการช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ (Salvation) ด้วยตนเอง แต่วาทะนี้เป็นไปโดยกิริยาแตกต่างกัน กล่าวคือการหลุดพ้นโดยตนเอง เป็นกิริยาของพระอรหันต์ แต่การช่วยเหลือผู้อื่นให้หลุดพ้นเป็นกิริยาของพระโพธิสัตว์ พระอรหันต์เมื่อบำเพ็ญตนจนถึงขั้นหลุดพ้นได้แล้ว หมายความว่าได้บำเพ็ญสิกขาสามสมบูรณ์แล้ว ก็จะกลายเป็นพระโพธิสัตว์ คือเป็นผู้มีความยินดีและสามารถช่วยผู้อื่นให้หลุดพ้นได้ด้วย ก็และความยินดีช่วยให้ผู้อื่นหลุดพ้น (จากอวิชชาและกรรม) ไปได้แล้วนี้เอง นับเนื่องเข้าในหลัก**มหากรุณา** อันเป็นหลักปฏิญาณของพระโพธิสัตว์และอยู่ในหลักของนิกายโยโด (แหล่งบริสุทธิ์คือสุขาวดี=Pure Land) และนิกายชิน (ศรัทธา=Faith) ของมหายานได้ หลักธรรมสูงสุดในนิกายนั้นสอนว่า "สิ่งซึ่งเรียกว่าดวงจิตของพุทธนั้น ได้แก่สภาพซึ่งบริบูรณ์ด้วยความรัก คือ มหากรุณา" อันมีศรัทธาเป็นยอดอย่างเดียว หากปราศจากศรัทธาเสียแล้ว ก็ไม่สามารถจะหลุดพ้นด้วยตนเอง และไม่สามารถจะพาสัตว์อื่นข้ามโอฆสงสารไปถึงซึ่งความหลุดพ้นได้ สมตามภาษิตฝ่ายพุทธหินยานว่า สทฺธาย ตรติ โอฆํ คือ บุคคลสามารถข้ามโอฆสงสารได้ด้วยศรัทธา

หลักมหายานในนิกายสุขาวดี มีอธิบายในข้อนี้เพิ่มเติมว่า การหลุดพ้นส่วนตนนั้น คือทางเริ่มที่จะพาตนไปสู่การช่วยเหลือผู้อื่นให้หลุดพ้นไปตาม หลักนี้ได้มีผู้โต้แย้งกันอยู่มาก ว่ามหายานนิกายนี้เกินกว่าความเป็นพระพุทธศาสนา แต่พวกมหายานยืนยันว่า ผู้ที่โต้แย้งเช่นนี้เป็นพวกรู้จักพระพุทธเจ้าแต่เพียงในนาม นักประวัติศาสตร์ไม่เข้าใจว่าพระพุทธเจ้า (ผู้รู้) นั้นเป็นบุคคลเช่นไร หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้โต้แย้งเช่นนี้เคยรู้จักความจริงแต่เพียงอย่างเดียว คือ ความจริงที่เป็นเท็จ แต่ความจริงที่เป็นจริงนั้น ไม่มีความรู้จักเลย เช่นเดียวกับผู้ที่ไม่เชื่อว่า ศรัทธาธรรมตัวเดียว จะสามารถพาสรรพสัตว์ให้ข้ามจากสังสารทุกข์ได้

อย่างไรก็ดี หลักแห่งการหลุดพ้น (โมกษะ) โดยตนเอง โดยทางตรัสรู้หรือหลักการช่วยเหลือผู้อื่นให้หลุดพ้นนั้น มหายานถือหลักทั่วไปอีก ๔ อย่าง (นอกจากการบำเพ็ญตามสิกขาสามอันเป็นหลักเดียวกับหินยานที่กล่าวมาข้างต้น) และพยายามปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปในบรรดาพุทธศาสนิกชนมหายาน คือ

๑. หลักแห่งการดำเนินตามมรรค ๘ (เช่นเดียวกับสิกขาสามฝ่ายหินยาน)

๒. หลักแห่งฌานสมาบัติ (หลักของนิกายเซน) เพื่อค้นหาความจริง

๓. หลักแห่งการฝึกตนตามลัทธิในนิกายชินงอน ซึ่งมีหลักฌานในเบื้องต้นรวมกับหลักศรัทธา อุทิศตนและหลักเกี่ยวกับการแสวงหาความรู้

๔. หลักแห่งความเชื่อ หรือศรัทธาในพรของพระพุทธเจ้า เช่น ศรัทธาในพระอมิตาภะ หรือพระอักโษภยะ ตามหลักนิกายโยโด และนิกายชิน ซึ่งผู้ยอมอุทิศตนโดยอาศัยศรัทธาในพระพุทธเจ้านั้น และมีมหากรุณาแก่สรรพสัตว์เหล่าอื่นจะบรรลุซึ่งการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้

หลัก ๔ นี้ กล่าวว่าเป็นหลักอธิบายของพระนาคารชุน ผู้เป็นปฐมาจารย์ของลัทธิมหายาน ผู้มองหึนกิเลสของผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งมีความสูงต่ำต่าง ๆ กัน สัตว์บางพวกถือความเคร่งเครียดในการปฏิบัติเป็นอัชฌาสัย ซึ่งได้แก่หลักที่ ๓ เบื้องต้น แต่สัตว์บางเหล่ามีอัชฌาสัยของความสะดวก ความง่าย เป็นหลักปฏิบัติ ตามข้อที่ ๔ จึงวางหลักไว้ดังนี้ เพื่อให้เหมาะแก่อัชฌาสัยของสัตว์ทั้งหลายนั้น ๆ

โดยหลักปฏิบัติของท่านนาคารชุนดังกล่าวนี้ นิกายใหญ่ ๆ ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน (ในประเทศจีนและญี่ปุ่น) จึงแบ่งออกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งถือหลักเคร่งครัดในการปฏิบัติเชื่อว่าความดีความชั่วเป็นของตัวเอง จะบรรลุความดีได้ด้วยอำนาจการบำเพ็ญเพียรของตนเอง พึ่งพาอาศัยอำนาจภายนอกไม่ได้ เรียกว่า ยิริกิ (อำนาจส่วนตน) พวกนี้มี นิกายเซน นิจิเรน เทนไดชินงอน ส่วนอีกพวกหนึ่ง ถือหลักสะดวกในการปฏิบัติ เห็นแต่เพียงว่ามีศรัทธามั่นคงอยู่ในพรของพระพุทธเจ้า แล้วสาธยายมนตร์บูชาอ้อนวอนต่อพระพุทธเจ้า เช่น พระอมิตาภะ ให้พระองค์ทรงเป็นผู้ทรงบันดาลให้ เมื่อสาธยายมนตร์แล้วสิ้นชีพไป จะได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นสุขาวดี อันเป็นสวรรค์ที่สถิตของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทาริกิ (อำนาจส่วนผู้อื่น) ได้แก่พวกนิกายโยโด ชิน (สุขาวดี) ยิยุตสุ เนมบุตสุ และเคงอน อันจะเป็นทางทำให้หลุดพ้น และช่วยผู้อื่นให้หลุดพ้นตามด้วยทั้ง ๒ หลัก

บทที่ ๔

พระพุทธเจ้าในลัทธิมหายาน

ลัทธิมหายานกำหนดว่า พระพุทธเจ้าบรรดามีใน อดีตกาลมาแล้วก็ดี ซึ่งจะมีมาในอนาคตก็ดี มีจำนวนมากมาย สุดคณานับ มากยิ่งกว่าเมล็ดทรายชายฝั่งแห่งแม่น้ำคงคา

นิกายพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในประเทศเนปาลแต่เดิมมา พระอรรถกถาจารย์แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าไปตามแบบอย่างเทพเจ้าของลัทธิโซโรอัสเตอร์ (Zoroaster) หรือปาร์ซีร์ (Parsi) อันมีผู้นับถือกันอยู่มากในประเทศอิหร่าน (เปอร์เซีย) ดังนั้น พระพุทธเจ้าในลัทธิมหายาน จึงมีมากเท่าหรือมากกว่าพระเจ้าของอิหร่าน ในจำนวนนี้ มีพระอมิตาภพุทธเป็นที่นิยมนับถืออย่างกว้างขวางกว่าพุทธองค์ใด เมื่อลัทธิมหายานผ่านจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน ในทิเบต จีน และญี่ปุ่น ถือว่า พระอมิตาภพุทธเจ้าเป็นพุทธองค์ที่ ๔ ในจำนวน ๕ ของธยานิพุทธ (ฌานิพุทธ) ซึ่งเป็นตัวธรรมกาย ในหลักตรีกายของพระพุทธเจ้า (ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า)

เมื่อมหายานกำหนดจำนวนพระพุทธเจ้าไว้มากมายเช่นนี้ พุทธทั้งหลายจึงไม่มีองค์ใดพิเศษสุดกว่ากัน พุทธเหล่านั้น แม้จะมีพระนามและประวัติแตกต่างกันออกไปก็รวมเรียกพระนามไว้อย่างเดียวกันว่า “ตถาคต” มีแดนเป็นที่ประทับแห่ง

เดียวกันคือพุทธเกษตร อันเป็นสถานไพโรจน์งดงาม และพุทธเหล่านี้มีที่อุบัติมาจากแหล่งเดียวกัน คือ จากพุทธองค์แรก คือ อาทิพุทธ

รองจากพุทธองค์แรก ซึ่งเป็นผู้สร้าง มีมานุสสพุทธ ๕ พระองค์ คือ ทีปังกร กัสสปะ โคตมะ เมตไตรย์ และไภสัชชคุรุ เติมธยานิพุทธ อีก ๕ คือ ไวโรจนะ อักโษภยะ รัตนสัมภาวะ อมิตาภะ และ อโมฆสิทธิ

อาทิพุทธ

อาทิพุทธ เป็นพระพุทธเจ้าที่ทรงอุบัติมาพร้อมกับโลก และประจำโลกอยู่ชั่วนิรันดร เท่ากับเป็นผู้สร้างหรือเป็นแหล่งกำเนิดของพุทธทั้งหลายทั่วจักรวาล เช่นเดียวกับมหาพรหมของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งปวง โดยอธิบายนี้จึงนิยามได้ว่า อรรถกถาจารย์ฝ่ายมหายานสร้างอาทิพุทธขึ้นเพื่อให้แบ่งภาคลงมาปรากฏเป็นพุทธเจ้าและโพธิสัตว์ เพื่อจะสู้กับมหาพรหมของพราหมณ์ ซึ่งเฟื่องฟูอยู่ในสมัยเริ่มแรกแห่งลัทธิของตน

เริ่มแรกการนับถือพระอาทิพุทธ มีขึ้นโดยพุทธนิกายในประเทศเนปาล ชื่อไอศวาริก แต่การนับถือนั้นมิได้แพร่หลายมากนัก ในจีนและญี่ปุ่นไม่มีกล่าวถึงอาทิพุทธเลย กลับกล่าวถึงพระอมิตาภะ ว่าเป็นพุทธสูงสุดกว่าพุทธองค์อื่น ในนิกายบางนิกาย เช่น ฮอสโส เทนได เคงอน และชินงอน (ของญี่ปุ่น) กลับนิยมพระไวโรจนะ องค์หนึ่งในจำนวน ๕ ของธยานิพุทธว่าเป็นพระพุทธเจ้าองค์สำคัญกว่าองค์อื่น

ตามคำอธิบายของมหายานในเนปาล อาทิพุทธเป็นสยัมภู คือ เกิดเองเป็นเอง เป็นคู่ขึ้นมาพร้อมกับโลกไม่มีการเริ่ม ไม่มีที่สุด เมื่อโลกเป็นรูปร่างขึ้นนั้น พระอาทิพุทธปรากฏพระกายในแสงของเปลวเพลิง ซึ่งเป็นรัศมีพุ่งขึ้นมาจากดอกบัว มีรูปตามลักษณะที่กล่าวมานี้

พระอาทิพุทธ สมมติว่ามีที่ประทับอยู่บนสวรรค์หรือพรหมโลกชั้นที่ ๑๓ เรียกว่า อกนิษฐภูวนา (อกนิษฐพรหม) อันเป็นสถานทิพย์เปรียบเทียบได้เช่นเดียวกับที่ประทับแห่งมหาพรหมของพราหมณ์ บรรดาพระพุทธองค์อื่นๆ ที่มีอยู่ในเทวโลกก็ดี มีอยู่ในมนุษยโลกก็ดี เท่ากับเป็นพุทธอวตารของพระอาทิพุทธเช่นเดียวกับอวตารต่าง ๆ ของพระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ พวกมหายานมีศรัทธาว่า พระธยานิพุทธ ซึ่งถือว่าเป็นอวตารของพระอาทิพุทธนั้น คงประทับอยู่ในสถานทิพย์บนสวรรค์ ไม่เคยเสด็จลงมาสู่โลกเลย พระอาทิพุทธผู้เป็นสยัมภูมีพระนามอีกหลายอย่าง โดยการนับถือของนิกายต่าง ๆ กัน เช่นนิกายไอศวาริกในประเทศเนปาล เรียกว่า อิศวระ นิกายสวาภาวิก เรียกว่า สวาภาวะ นิกายหลังนี้ ภายหลังนับถือกันแพร่หลายมากในเมืองจีน บางครั้งพระอาทิพุทธถูกขนานพระนามว่า พระไวโรจนะ วัชรปาณี วัชราธาร และวัชรสัตว์ ในคัมภีร์บางแห่ง เรียกพระนามว่า มัญชุศรี ก็มี

ด้วยพระนามเหล่านี้ พระอาทิพุทธจะปรากฏอยู่ในพระรูปใดก็ดี มักทรงเครื่องประดับอย่างงดงาม และมีลีลาศใหญ่แสดงความเป็นพระผู้ยิ่งใหญ่ และมีพระเทวีหรือศักดิ (ธรรมที่ทรงแสดง) คู่เคียง เรียกว่า อาทิธรรม หรือ อาทิปรัชญา

ในประเทศญี่ปุ่น ลัทธิอาทิพุทธ ไม่เป็นที่รับรอง แต่มหายานกลับพากันนับถือพระธยานิพุทธ ๒ พระองค์ก็คือ พระอมิตาภะ และพระไวโรจนะว่า เป็นพุทธผู้สูงสุด พระธยานิพุทธองค์อื่น ไม่มีผู้นับถือแพร่หลายในประเทศญี่ปุ่น ในนิกายที่นับถือพระอมิตาภพุทธ อ้างว่า ไวโรจนะ และพระธยานิพุทธ อีก ๓ เป็นพระบริวาร หรือส่วนอวตารของพระอมิตาภะทั้งหมด การนับถือพระพุทธเจ้า ในประเทศญี่ปุ่นและจีนส่วนมาก ไม่นิยมว่าพระพุทธเจ้าเหล่านี้ มีเทวีหรือศักดิ (Female Energy) เช่นในประเทศเนปาลและประเทศทิเบต ประเทศทั้งสองนั้น เรียกพระอาทิพุทธว่า โยคัมพร ทำรูปเป็นพระทำทุกกรกิริยา เปลือยกาย นั่งขัดสมาธิเพชร ไม่มีเครื่องประดับ มีพระเทวีหรือศักดิพระนามว่าฌาเนศวร (ไม่ใช่อาทิธรรมหรืออาทิปรัชญาดังกล่าวมาแต่ต้น)

พระมานุสสพุทธ

ได้กล่าวมาแล้วแต่ตอนต้นว่า พุทธของมหายาน มีเหลือคณานับ เปรียบด้วยเมล็ดทรายในแม่น้ำพระคงคา ในคัมภีร์ลลิตวิสตระ แสดงว่าปรากฏพระนามของพุทธ ๕๖ พระองค์ ๗ พระองค์เบื้องหลัง เรียกว่ามานุสสพุทธทั้งเจ็ด ได้แก่ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู แห่งกัลป์ที่ล่วงไปแล้ว พระกกุสันธะ พระโกนาคมน์ (กนากมุนี) พระกัสสปะ และพระศากยมุนี (โคดม) แห่งกัลป์ที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน บางครั้งเติม พระทีปังกร และพระรตนครรภ์อีก ๒ รวมเป็น ๙

ต่อมาปรากฏพุทธอีกกลุ่มหนึ่งมีอยู่ ๒๔ องค์ มีพระทีปังกร เป็นพุทธองค์แรก และพระโคดม (ซึ่งเพิ่มขึ้นมาอีกองค์หนึ่งเป็น ๒๕ องค์) พุทธองค์หลังเป็นที่ลือชาปรากฏกว่าพุทธองค์อื่น นอกนี้ยังมีกลุ่มพุทธ ๕ บ้าง ๗ บ้าง ๘ บ้าง อีกมากมาย แต่มีเป็นกลุ่มขึ้นหน้าคือกลุ่ม ๕ ได้แก่ พระทีปังกร พระกัสสปะ พระโคดม พระเมตไตรย์ และพระไภสัชชคุรุ

บรรดาพระมานุสสพุทธเหล่านี้ คือผู้อวตารมาจากพระอาทิพุทธอุบัติมาในรูปของมนุษย์ผู้ประเสริฐต่อกาลและประเทศ แล้วบำเพ็ญเพียรบารมีในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ตรัสรู้ซึ่งความจริง คือเข้าถึงซึ่งโพธิญาณ

ต่อจากนั้น ทรงได้พระนามว่า ตถาคต ไม่มีการเกิดใหม่ ด้วยว่ามรณะของพระองค์ เป็นการเข้าถึงซึ่งนิพพาน ซึ่งถือว่าในระยะนั้นคือการเข้าไปอยู่ร่วมกับพระอาทิพุทธ เปรียบได้เช่นเดียวกับผู้กระทำความดีชั้นยอดเมื่อตายไปได้เข้าอยู่ร่วมกับมหาพรหมตามลัทธิของพราหมณ์ ยังมีนิกายฝ่ายมหายานบางนิกาย ที่มิได้รับนับถือว่ามีอาทิพุทธ อธิบายไปข้างว่า พระมานุสสพุทธ เป็นแต่เพียงภาพอันแสดงออกจากพระธยานิพุทธ อีกต่อหนึ่ง หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ตรีกาย” คือการแสดงออกเป็นกาย ๓ ของพระพุทธเจ้านั่นเอง อนึ่งรูปของพระมานุสสพุทธนั้น มักสร้างขึ้นด้วยรูปธรรมดา ไม่มีเครื่อง

ประดับตกแต่ง ที่พระอังสาและพระอุระปล่อยว่าง พระกรรณโดยมากยาว ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรก็มี ประทับยืนก็มี ทิฏฐิของพุทธศาสนิกมหายาน อันว่าด้วยหลักตรีกาย ซึ่งเกี่ยวกับพระมานุสสพุทธที่กล่าวมานี้ จักแสดงต่อไปข้างหน้า

บัดนี้ จักพรรณนาถึงเรื่องของพระมานุสสพุทธ ๕ พระองค์ ไว้เพื่อพิจารณาโดยสังเขป

ทีปังกรพุทธ พุทธผู้ประทานซึ่งแสงสว่าง

พระรูปเป็นพุทธลีลา ปางประทานอภัย สีเหลือง สถานที่ตรัสรู้ไม้มหาโพธิ์ มีพระประวัติว่า ในกัลป์อันนับไม่ได้ ในอดีตกาล มีพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งพระนามว่าอารจิตต์ (Archit) ประทับในพระมหานครทีปวดี พระโพธิสัตว์ทีปังกร เสวยพระชาติเป็นเทพบุตรอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต เมื่อจะมาตรัสรู้ในมนุษยโลก ได้เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระนางสุสีลา อัครมเหสีแห่งพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น

ตามตำนานมหายานฝ่ายเนปาลแสดงว่า ในวันที่ ๒ จากวันประสูติ พระทีปังกรทรงแสดงความปรารถนาให้สำเร็จในธรรมคือเมตตา เพื่อบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย สมัยนั้น พระสุเมธดาบส (หรือเมฆดาบส) นำดอกบัว ๕ ดอกมาทูลถวายเป็นพุทธบูชา บางตำนานว่าดาบสมาทอดกายนอนเป็นรองพระบาทให้พระทีปังกรเสด็จดำเนิน แล้วอธิษฐานขอให้ตนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระทีปังกรทรงประทานพรนั้นแก่สุเมธดาบสให้ได้สมปรารถนา เพื่อช่วยเหลือเทพยดาและมนุษย์ให้ข้ามพ้นห้วงสงสาร นัยว่าพระสุเมธดาบสหรือเมฆดาบส ผู้ตั้งปรารถนาครั้งนั้น คือพระศากยมุนีพุทธ ในกัลป์นี้

บางตำนานแสดงว่า มีพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อสุมาติ (สุเมธ ?) เป็นข้าของพระเจ้ากรุงพาราณสี วันหนึ่งขณะเข้าเฝ้า ราชธิดาของกษัตริย์พระนามว่าสุนทรี ออกมาพบพราหมณ์เข้าก็นึกรัก แต่พราหมณ์ปฏิเสธความรักของเธอเหตุว่าไม่คู่ควรกัน นางเสียใจจึงออกบวชเป็นภิกษุณี อยู่ต่อมาพราหมณ์ได้รับนิมิตฝันประหลาด ไม่มีใครสามารถทำนายฝันได้ จึงเดินทางไปยังนครทีปวดี ซึ่งพระทีปังกรประทับอยู่ พราหมณ์เข้าเฝ้าเพื่อให้ทรงทำนายฝัน บังเอิญขณะนั้นนางภิกษุณีสุนทรี ถือดอกบัว ๗ ดอกไว้ในมือ กำลังบูชาพระทีปังกรอยู่ที่นั่น

ขณะนั้นกษัตริย์ทางเมืองพาราณสี มีดำรัสมาว่า ให้พราหมณ์นั้นเที่ยวเก็บดอกบัวในที่ต่าง ๆ นำไปถวาย เพื่อนำดอกบัวไปวางลาดทางดำเนินรับเสด็จพระทีปังกร พราหมณ์เที่ยวหาดอกบัวที่ไหนไม่ได้ จึงขอแบ่งจากนางภิกษุณี นางภิกษุณีขอปฏิญญาว่า ถ้าให้ไป จะขออธิษฐานให้ได้เกิดเป็นผัวมียกันในชาติใหม่ พราหมณ์ก็ยอมอนุญาต และพูดว่า เวลาบูชาพระทีปังกร จะบูชาในนามของนาง ๒ ดอก ส่วนอีก ๕ ดอกเป็นส่วนของตน (ไม่มีกล่าวถึงกษัตริย์พาราณสีอีก) ครั้นแล้วพราหมณ์สุมาติ จึงถวายดอกบัวทั้งหมดเป็นพุทธบูชา ทอดตัวลงบนทางให้พระทีปังกรเสด็จดำเนิน พระทีปังกรจึงทรงประทานพรให้ตามปรารถนา คือ ให้ไปเกิดเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า ศากยมุนี

ตำนานของมหายานนั้นเอง ได้แสดงแตกต่างกันไปมาก แต่ละประเทศแต่ละอาจารย์ บางแห่งแสดงว่า พระทีปังกรมีพระชนมายุอยู่ ๑๐๐,๐๐๐ ปี บางแห่งว่า ได้เสด็จท่องเที่ยวเพื่อแสดงธรรมอยู่ถึง ๓,๐๐๐ ปี ก่อนที่จะได้พบผู้ควรแก่การรับพระสัทธรรม อย่างไรก็ตาม ทิฏฐิอันว่าด้วยเรื่องของพระทีปังกรนั้น ได้แพร่หลายออกมาสู่เกาะชวา เกาะลังกา ถึงเมืองจีนและญี่ปุ่นด้วย แม้ในประเทศไทย ก็ได้ปฏิมาแบบพระทีปังกร รูปปางประทานอภัย พระเกษาสั้นขมวดเป็นปม มีพระอุณาโลมและมีพระกรรณยาว เป็นพุทธศิลปะติดมาเหมือนกัน

พระมานุสสพุทธองค์นี้ จีนเรียก ติงกวงไฟ

กัสสปพุทธ

ในกัลป์ก่อนพระศากยมุนี พระกัสสปพุทธ มีพระชนมายุอยู่ในมนุษยโลก ถึง ๒๐,๐๐๐ ปี พระศากยมุนี คือ พระโคดมของเรา เป็นศิษย์ของพระพุทธองค์นั้น เป็นมานุสสพุทธอีกพระองค์หนึ่ง

มีความเชื่อกันว่า พระกัสสปะเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว พระบรมศพถูกฝังไว้ที่ภูเขากุกกุฏปาฐะ ในภาคเหนือของชมพูทวีป ใกล้โพธิคยา จนกว่าจะถึงสมัยเมื่อพระเมตไตรย์พุทธมาอุบัติเป็นมานุสสพุทธองค์ที่ ๔ ตามตำนานมหายานแสดงว่าพระเมตไตรย์จักเสด็จไปยังภูเขาลูกนั้นเป็นเบื้องแรก แท่งศิลาตรงที่บรรจุพระบรมศพของพระกัสสปะจะแยกออก ณ ที่นั้น พระกัสสปะจะเสด็จลุกขึ้นประทานกาสาวพัสตร์ เครื่องครองของพระพุทธเจ้าให้แก่พระเมตไตรย์ ครั้นแล้ว จะมีไฟทิพย์ลุกโพลงขึ้นเผาร่างของพระกัสสปพุทธเจ้า ซึ่งเชื่อกันว่าพระองค์จะเสด็จเข้านิพพานในเวลานั้น

ตามแบบพุทธศิลปะของมหายาน สร้างรูปพระกัสสปพุทธเจ้าทรงสิงโตเป็นพาหนะ ครองกาสาวพัสตร์

โคตมพุทธ

เรื่องของพระมานุสสพุทธพระองค์นี้ ตามตำนานมหายานในตอนต้นแห่งประวัติคล้ายคลึงกับฝ่ายหินยาน ในพุทธนิกายฝ่ายมหายานของญี่ปุ่น แสดงพระรูปของโคตมพุทธเป็นแบบต่างๆ กัน ซึ่งถือว่าเป็นแบบเดียวกับที่มีอยู่ในประเทศทิเบต

รูปของพระโคตมพุทธเท่าที่ได้เห็นแสดงข้างฝ่ายมหายานในจีน และญี่ปุ่น มีดังนี้

[๑] พระศากยมุนีพุทธในรูปเด็ก ประทับยืน พระหัตถ์ขวาชี้ขึ้นสู่ฟ้าเบื้องบน พระหัตถ์ซ้ายชี้ลงมาสู่พื้นดินเบื้องล่าง พระรูปนี้แสดงว่าภายหลังเสด็จอุบัติออกมาสู่โลกมนุษย์แล้ว ทันทีนั้น ก็ได้ตรัสเป็นคำแรกว่า "ครั้งนี้เป็นชาติสุดท้ายของเราแล้ว"

[๒] พระศากยมุนีในรูปอื่นบ้าง แต่ส่วนมากเป็นพระรูปนั่งท่าทรงทรมานแบบทุกกรกิริยา มีพระกายซูบผอม เต็มไปด้วยพระมัสสุและพระเกศายาว

[๓] พระรูปในปางเข้าสู่นิพพาน เป็นแบบสีหไสยาสน์ พระหัตถ์ขวาเป็นที่รองพระเศียร และมีรูปพระสาวกนั่งเฝ้าพระศพอยู่ ๒ องค์ (ฝ่ายมหายานแจ้งว่าเป็นรูปของพระสารีบุตร และพระโมคคัลลาน์ มหาอัครสาวก แต่ตามตำนานหินยาน อัครสาวกทั้งสองนิพพานไปก่อนพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น จึงน่าจะเป็นรูปของพระอนิรุทธและพระอานนท์)

โคตมพุทธองค์นี้ จีนเรียก เคียตาไม้ หรือ ยู่ไล้ ญี่ปุ่นเรียก ซากามุนี มีเครื่องหมายสำคัญคือบาตร

เมตไตรย์พุทธ

พระมานุสสพุทธองค์นี้ ตามคัมภีร์มหายานว่ามีพระกายสีเหลือง เครื่องหมายสำคัญประจำพระองค์ คือ วงจักร พระกายมีสายมาลาขาวเหลืองคาดบนพระเศียรทำเป็นรูปทำนองสถูป บางทีที่พระกายมีสายสังวาลพันโดยรอบ โดยอรรถแห่งพระนาม หมายความว่า พระผู้ทรงเมตตาหรือไมตรี

ตามจารีตแห่งพระพุทธศาสนามหายานแบ่งเวลาหรือยุค ระหว่างการดับขันธ์ของพระพุทธเจ้ากับการอุบัติขึ้นแห่งพระเมตไตรย์ออกเป็น ๓ คือ สมัยแรก ๕๐๐ ปี เป็นสมัยที่พระธรรมกำลังแผ่ไพศาลไปด้วยดี สมัยสอง ๑,๐๐๐ ปี เป็นสมัยสัทธรรมปฏิรูป และสมัยสาม ๓,๐๐๐ ปี เป็นสมัยที่พระสัทธรรม

ได้เป็นไปแล้ว (สมัยเสื่อมสัทธรรม) ภายหลังพระเมตไตรย์จะเสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาสู่มนุษยโลก เพื่อยังพระธรรมอันบริสุทธิ์ให้เป็นไปอีกครั้งหนึ่ง

ตำนานกล่าวว่า เมื่อสิ้นสมัยนั้นแล้ว สมเด็จพระศากยมุนีพุทธเจ้า คือ พระสมณโคดมของเราทั้งหลายได้เสด็จเยี่ยมพระเมตไตรย์ในสวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อทรงมอบหมายให้พระเมตไตรย์ เสด็จมาทรงปฏิบัติกิจแห่งความเป็นพระพุทธเจ้าแทนพระองค์ มีพระเถระฝ่ายเสขะเป็นจำนวนมากหลาย ได้ไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อแสวงหาธรรม ซึ่งมีแตกต่างกันตามนัย ครั้นล่วงได้ ๑,๐๐๐ ปี พระเถระผู้ใหญ่องค์หนึ่ง นามว่าอสังคะขึ้นไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต ได้รับคำสั่งสอนข้อธรรมจากพระเมตไตรย์เป็นคำสอนลึกลับตามแนวลัทธิตันตระ ซึ่งยังเป็นลัทธิของนิกายสำคัญนิกายหนึ่งอยู่ในมหายานปัจจุบันจึงกล่าวเป็น ๒ นัยว่า นิกายตันตระนั้นพระเมตไตรย์หรือพระอสังคะ (เมื่อราว พ.ศ. ๖๐๐) เป็นผู้ตั้ง

พุทธศาสนิกฝ่ายใต้ในลังกา พม่า และประเทศไทย นับถือพระเมตไตรย์เป็นเพียงพระโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ในประเทศอินเดีย เหมือนจะนับถือพระมานุสสพุทธพระองค์นี้มาก ได้ความจากรายงานการสืบพระศาสนาของนักพรตฟาเหียนของจีน แจ้งว่า ได้เห็นรูปพระเมตไตรย์แบบคันธาระ มีอยู่มากตามแหล่งที่ได้ท่องเที่ยวไป พระมานุสสพุทธองค์นี้จีนเรียก มิโลโฟ ญี่ปุ่นเรียก มิโรกุ

ไภสัชชคุรุพุทธ (หรือปิณโฑลาพุทธ หรือปิณโฑภารัทวาชะ)

พระมานุสสพุทธองค์นี้แต่เดิมมีพระนามตามภาษาทิเบตว่ามันลา (Manla) แปลว่า โอสถวิเศษ มีความหมายว่าพระพุทธผู้เป็นแพทย์วิเศษ ไม่มีการนับถือกันอย่างจริงจังในประเทศธิเบต มงโกเลีย และประเทศใกล้เคียง กลับมีผู้นับถือมากในประเทศจีนและญี่ปุ่น ว่าเป็นพุทธผู้เป็นนายแพทย์คอยรักษาโรค หรือประทานโอสถแก่สรรพสัตว์ ในเมื่อผู้นับถือได้บูชาพระองค์ด้วยความเคารพ คนไข้เพียงแต่ได้สัมผัสร่าง (ปฏิมา) ของพระองค์เท่านั้น โรคร้ายไข้เจ็บจะอันตรธานไป

ในประเทศจีนนับถือในนามว่า ยาโอชินโฟ มีความหมายว่า ครูแพทย์ หรือเจ้าแห่งหมอยา ทรงปกครองอยู่ในโลกตะวันออก มีพระโพธิสัตว์คู่พระทัย (ทำนองพระอัครสาวก) ๒ พระองค์ คอยเป็นผู้ช่วยรักษาโรคร้ายให้แก่มนุษย์ทั้งหลาย

ในประเทศญี่ปุ่นนับถือในพระนามว่า ยากุชิ นิกายชินงอน จัดพระไภสัชชคุรุพระองค์นี้ เข้าในหมู่พระพุทธ ๑๓ พระองค์ของนิกาย และนับถือกันว่าคอยทรงคุ้มครองดวงวิญญาณของผู้ตาย ภายหลังสิ้นใจไปแล้ว ๗ วัน (มีหน้าที่ตรงข้ามกับฟุโด คือพระยายม) พระยากุชิองค์นี้ในโบสถ์บางแห่งในประเทศญี่ปุ่นทำเป็นรูปรวมอยู่กับพระอมิตาภะและพระโคตมพุทธ อีกอย่างหนึ่งในประเทศญี่ปุ่นนั่นเองเรียกอีกนามหนึ่งว่า บินซุรุ ซามา นับถือเป็นพระประเภท เครื่องราง ที่สามารถจะบันดาลสิ่งใดได้ตามความต้องการ ร่างกายมี เครื่องประดับ เช่น ที่พระเศียรมีผ้าโพก ที่พระหัตถ์มีผ้าคลุม และที่พระศอยังมีผ้าพันพระพักตร์เกือบจะมองไม่เห็น ตามสถานที่ทั่ว ๆ ไปในประเทศนั้น อาจได้เห็นรูปพระบินซุรุซามาบูชากันอยู่ในที่กลางแจ้ง และในที่โดดเดี่ยว ไม่รวมอยู่กับใคร มีคำอธิบายประกอบความเชื่อถือของคนญี่ปุ่นว่าเป็นองค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ ๑๖ องค์ แต่ทรงมีความผิดในฐานะละเมิดคำปฏิญญา จึงถูกคัดออกจากหมู่อรหันต์ ๑๖ มาประทับอยู่โดยโดดเดี่ยวแต่ทรงมีอำนาจในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บของมนุษย์ทั้งหลายได้ โดยได้รับพรของพระโคตมพุทธ

ในประเทศทิเบตนับถือพระมานุสสพุทธองค์นี้เป็นเพียงพระโพธิสัตว์ ตามตำนานว่า มีพระพุทธเจ้าผู้มีหน้าที่เป็นเจ้าแห่งหมอยาอยู่ ๘ องค์ ด้วยกัน พระไภสัชชคุรุพุทธ เป็นองค์ที่สำคัญที่สุด

บัดนี้จักแสดงเรื่องของพระธยานิพุทธ เป็นลำดับ

ธยานิพุทธ

ตามหลักรัตนตรัยของมหายานกำหนดว่าพระพุทธเจ้าเป็นตรีกาย คือมีพระกายเป็น ๓ ซึ่งจะอธิบายโดยพิสดารต่อไปข้างหน้า

หลักตรีกายนั้นถือพระธยานิพุทธ (ฌานิพุทธ) ว่าเท่ากับเป็นอวตารของพระอาทิพุทธ สำเร็จเป็นพุทธมาโดยอำนาจฌานของพระพุทธเจ้า ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นอรูปธาตุ โดยลักษณะแห่งพระนามอันบริสุทธิ์สมบูรณ์แต่โดยพระกายอันเป็นรูปตามหลักตรีกาย ทรงเป็นธรรมกาย หรือ พระกายแห่งการตรัสรู้ (พระธรรม) ของพระพุทธเจ้านั้น

พระธยานิพุทธมีอยู่ ๕ พระองค์ คือ พระไวโรจนะ พระอักโษภยะ พระ รัตนสัมภาวะ พระอมิตาภะ และพระอโมฆสิทธิ เกิดขึ้นโดยอำนาจฌานของพระอาทิพุทธ และด้วยอำนาจฌานของพระธยานิพุทธ เป็นเหตุให้เกิดพระธยานิโพธิสัตว์อีก ๕ พระองค์ คือ พระสมันตภัทร พระวัชรปาณี พระรัตนปาณี พระอวโลกิเตศวร และพระวิศวปาณี พระโพธิสัตว์ทั้ง ๕ พระองค์นี้ ตามหลักตรีกายนับถือว่าเป็นสัมโภคกาย (กาย ๑ ใน ๓) อันเป็นกายแห่งความบันเทิง กล่าวคือพระกายทิพย์ มีรัศมีรุ่งเรืองอันพระพุทธเจ้าประทานให้เห็นได้ ดังจะพรรณนาต่อไปในบทหน้า

ในประเทศญี่ปุ่น เพิ่มพระธยานิพุทธขึ้นอีกพระองค์หนึ่ง คือพระวัชรสัตว์ และนับถือว่าเป็นหัวหน้าของพระธยานิพุทธทั้งสิ้น มหายานบางนิกายนับถือพระวัชรสัตว์มีศักดิ์เป็นสยัมภู คือเป็นพระอาทิพุทธเลยทีเดียวก็มี มหายานในประเทศทิเบต และเนปาล อธิบายว่าอำนาจฌานของพระอาทิพุทธได้ก่อให้เกิดธรรมคืออารมณ์ที่เกิดกับมโน (ความรู้แจ้งซึ่งธรรม) อันเป็นหนึ่งในหมวดอายตนะภายนอก ๖ (หรืออารมณ์ ๖) ส่วนอายตนะภายนอกอีก ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ) เกิดจากฌานของพระธยานิโพธิสัตว์อีก ๕ พระองค์ต่อมาเหมือนกัน นอกนั้นกล่าวว่า ธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ (และอีก ๑ คือ

อากาศธาตุ) อันชุมนุมประกอบเข้าเป็นกายของสรรพสัตว์ เกิดขึ้นโดยอำนาจของพระธยานิพุทธทั้งห้า ส่วนธรรมชาติในตัวคนอีกอย่างหนึ่งที่เรียกโดยนามศัพท์ต่างๆ กัน เช่น วิญญาณ หรือ มโน (วิญญาณธาตุ-มโนธาตุ) นั้นเกิดจากอำนาจอาทิพุทธโดยตรง

โดยอธิบายอันนี้ มหายานได้กำหนดตำแหน่งและสีอันเป็นเครื่องแสดงลักษณะของพระธยานิพุทธ พร้อมทั้งอายตนะภายนอก และธาตุที่เกิดจากอำนาจของธยานิพุทธนั้น ตลอดจนพระธยานิโพธิสัตว์ ที่เกิดด้วยอำนาจของ ธยานิพุทธนั้นๆ ด้วย ดังนี้

ธยานิพุทธ	ตำแหน่ง	ธาตุ	อายตนะ	สี	ธยานิโพธิสัตว์
ไวโรจนะ	กลาง	อากาศ	เสียง	ขาว	สมันตภัทร
อักโษภยะ	ตะวันออก	ลม	โผฏฐัพพะ	สีฟ้า	วัชรปาณี
รัตนสัมภาวะ	ใต้	ไฟ	รูป	เหลือง	รัตนปาณี
อมิตาภะ	ตะวันตก	น้ำ	รส	แดง	อวโลกิเตศวร
อโมฆสิทธิ	เหนือ	ดิน	กลิ่น	เขียว	วิศวปาณี

ส่วนพระธยานิพุทธองค์ที่ ๖ คือ พระวัชรสัตว์ที่ญี่ปุ่นเติมเข้ามาและที่มหายานบางนิกายนับถือว่าเป็นอาทิพุทธนั้น กำหนดตำแหน่งเบื้องบน กำหนดธาตุมโน กำหนดสีขาว ที่กำหนดเป็นสีขาว เพราะถือเป็นสีประธานจะนำเอาสีใดสีหนึ่งมาผสมได้ บางนิกายในประเทศญี่ปุ่นนับถือพระวัชรสัตว์ว่าเป็นรูปพระอาทิตย์ในยามรุ่งอรุณ เป็นเครื่องหมายแห่งความสำเร็จ และความสมบูรณ์

พระธยานิพุทธ ทั่วไปทำรูปเป็นพระนั่งขัดสมาธิเพชร ขัดพระบาทหงายขึ้นมาบนพระเพลา ครองผ้าพระอังสาข้างขวาปล่อยเปล่า มีพระอุณาโลม

บนพระนลาฏ พระกรรณย้อยยาว พระเกศาม้วนเป็นรูปพระอุณหิสและมักมีเป็นรูปเปลวออก ๒-๓ แฉก

ในประเทศญี่ปุ่น ไม่มีการนับถือพระธยานิโพธิสัตว์ หรือพระธยานิพุทธ เว้นแต่ในนิกายชินงอนนับถือพระธยานิพุทธ ๔ พระองค์ คือพระอักโษภยะ พระรัตนสัมภาวะ พระอมิตาภะ และพระอโมฆสิทธิ ว่าเป็นพระรอง หรือพระคะแนนของพระไวโรจนะ กับพระธยานิโพธิสัตว์ อีก ๓ องค์ เป็นพระที่เกิดมาจากอำนาจของพระอมิตาภะทั้งสิ้น

ในประเทศเนปาล ทำรูปพระธยานิพุทธไว้ตามช่องพระเจดีย์ทั้ง ๔ ทิศ คือพระอโมฆสิทธิ อยู่ช่องทิศเหนือ พระรัตนสัมภาวะ อยู่ช่องทิศใต้ พระอักโษภยะ อยู่ช่องทิศตะวันออก และพระอมิตาภะ อยู่ช่องทิศตะวันตก ส่วนพระไวโรจนะ นับถือกันว่าประทับอยู่ในศูนย์กลางของธยานิพุทธทั้ง ๔ จึงมักทำรูปไว้ในพระเจดีย์ บางคราวทำรูปไว้ข้างนอก เอาไว้ข้างขวาพระอักโษภยะ

พระธยานิพุทธนั้น ทุกองค์มีศักดิ์ หรือเทวี บางทีทำเป็นรูปร่วมกับเทวีนั้น (รูปยับ-ยัม) มีมงกุฎและสร้อยสังวาลเป็นเครื่องประดับ

ต่อจากนี้จะแยกอธิบาย เรื่องพระธยานิพุทธไว้โดยย่อแต่ละองค์

พระไวโรจนะ เมื่อการนับถือพระอาทิพุทธมีขึ้นในประเทศเนปาล นิกายต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนามหายาน นับถือพระไวโรจนะว่าเป็นพระอาทิพุทธ แต่ก่อนหน้าสมัยที่จะมีการนับถือเช่นนั้น พระไวโรจนะได้รับนับถือว่าเป็นพุทธองค์แรกของธยานิพุทธ

ในประเทศทิเบตมิได้นับถือพระไวโรจนะสำคัญเท่าใดนัก แต่ในประเทศจีนและญี่ปุ่น นับถือพระไวโรจนะว่า เป็นผู้ประทานคำสอนหลักลัทธิโยคาจาร โดยตรงแก่พระเถระชาวอินเดียรูปหนึ่ง ชื่อวัชรสัตว์ ซึ่งอยู่ทางอินเดียใต้ มีเรื่องประกอบว่า ครั้งหนึ่งพระนาคารชุน (อาจารย์ใหญ่ฝ่ายมหายาน) ไปเรียน

ลัทธิโยคาจาร (คำสั่งสอนลึกลับอันเกี่ยวด้วยส่วนสำคัญของร่างกาย และจิตใจ เรียกว่า วัชรธาตุ และคัพภธาตุ) มาจากพระเถระรูปนั้นแล้วนำมาสั่งสอนแก่ศิษย์ของตนชื่อ นาคโพธิอีกต่อหนึ่ง ผู้สืบลัทธินี้จากพระนาคโพธิ คือ วัชรโพธิ และอโมฆวัชร

เมื่อ พ.ศ. ๑๒๖๓ พระวัชรโพธิ และพระอโมฆวัชรผู้เป็นศิษย์ เป็นผู้นำลัทธิโยคาจารเข้าสู่ประเทศจีน ครั้นพระวัชรโพธิผู้เป็นอาจารย์สิ้นชีพ อโมฆวัชรผู้เป็นศิษย์เผยแผ่ลัทธินี้ให้แก่ศิษย์ คนสำคัญในประเทศจีน ชื่อเกียว้า (ญี่ปุ่นเรียกฮิอุกิโจ) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นักพรตสำคัญคนหนึ่งของญี่ปุ่น คือ ท่านคูไก (หรือโกโบไดชิ) ได้เดินทางไปศึกษาลัทธิโยคาจารอันนี้มาจากประเทศจีน นำมาเผยแผ่ตั้งนิกายชินวอนขึ้นในประเทศญี่ปุ่น

ในประเทศอินเดีย นิกายโยคาจาร นับถือกันรุ่งเรืองมากในราวต้นศตวรรษที่ ๑๑ แห่งพุทธศักราช พระอสังคะเป็นปฐมาจารย์ของนิกายนี้ นับถือกันว่าได้เป็นผู้ไปศึกษามาโดยตรงจากพระเมตไตรย์ ในสวรรค์ชั้นดุสิต (ดูประวัติพระเมตไตรย์ที่กล่าวในตอนต้น) ลัทธิแห่งนิกายนี้ประกอบด้วยแบบ(ตันตระ) บทสาธยาย(ดารณี)และการบริกรรม(มันตระ)อันศักดิ์สิทธิ์ เพื่อยังดวงใจให้เกิดความบริสุทธิ์ เวลาสาธยายมนต์กำหนดให้มีดนตรีบางอย่างประกอบ และมีการแสดงลีลาโดยนิ้วมือ (ที่เรียกว่า มุทรา) อันเป็นเครื่องหมายแสดงว่าจิตใจได้กำหนดอยู่กับอารมณ์หรือธรรมส่วนใด กำหนดอยู่กับขันธ์ ธาตุและอายตนะส่วนไหน การตั้งสมาธิจิตโดยอาศัยลีลาของนิ้วมือเป็นเครื่องกำหนด ถือเป็นหลักสำคัญยิ่งของลัทธิโยคาจาร ตามแบบแห่งโยคปฏิบัติแท้ การพิจารณาดูตัวตน ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับสากลจักรวาล ก็แสดงโดยหลักบริกรรมและลีลาของนิ้วมือ (มุทรา) ตามที่กล่าว

มุทราของพระไวโรจนะ ในฐานะที่ทรงเป็นพระธยานิพุทธองค์แรกมีรูปเห็นเนือง ๆ ในประเทศญี่ปุ่น โดยมากเป็นรูปเขียน พระหัตถ์ทั้งสองเหมือน

กับจะประกอบเข้าหากัน มุทราของนิ้วแต่ละนิ้วของพระหัตถ์ข้างขวาแสดงความหมายแทนธาตุอันชุมนุมประกอบเข้าเป็นสรรพสัตว์ คือ นิ้วก้อย แสดงแทนธาตุดิน นิ้วนาง ธาตุน้ำ นิ้วกลาง ธาตุไฟ นิ้วชี้ ธาตุลม นิ้วโป้ง อากาศธาตุ ส่วนทางพระหัตถ์ซ้าย มุทรามีเพียงนิ้วชี้นิ้วเดียว แสดงแทนวิญญาณธาตุ ส่วนพระหัตถ์ทั้งสองซึ่งมีลีลาเหมือนหนึ่งจะประกอบเข้าหากันนั้นเป็นเครื่องหมายแสดงความสมโยคระหว่างโลกกับธรรม หรือระหว่างนามกับรูป หรืออธิบายว่าระหว่างวัตถุกับจิตใจ หรือระหว่างโลกมนุษย์กับโลกอันเป็นทิพย์ หรือ ระหว่างธาตุทั้งห้าข้างต้น (ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ = ห้านิ้วของมือขวา = คัพภธาตุ) กับอีกธาตุหนึ่งข้างซ้าย (วิญญาณธาตุ หรือมโนธาตุ = นิ้วชี้ของมือซ้าย = วัชรธาตุ)

ในนิกายชินงอนแสดงวัชรธาตุและคัพภธาตุตามแบบของโยคะ เป็นแผนผังรูป ๒ ชนิด คือ วัชรธาตุ มีผังรูปอย่างหนึ่ง และคัพภธาตุเป็นอีกรูปหนึ่ง

วัชรธาตุเป็นรูปผัง พรรณนาเป็นตัวหนังสือได้ดังนี้

พระไวโรจนะ (ภาษาญี่ปุ่น ไดนิจิ-เนียวไร=พระสุริยเทพ) คือ ดวงอาทิตย์ประทับตรงกลาง ล้อมโดยพระธยานิพุทธอีก ๔ องค์ องค์ละทิศรวม ๔ ทิศ ซึ่งสมมติเท่ากับเป็นพระบริวาร พระไวโรจนะทรงความยิ่งใหญ่ สิ่งทั้งหลายย่อมรวมอยู่ในพระองค์ พระองค์ทรงเป็นสัจจพุทธ(ธาตุแท้) มีพุทธอื่นๆ เป็นบริวาร

ส่วน คัพภธาตุ เป็นผังรูป ดังนี้

พระไวโรจนะประทับอยู่ตรงกลางเช่นเคย โดยรอบเป็นกลีบบัว ๘ กลีบ สมมติเป็นที่ประทับของพระธยานิพุทธ ๔ องค์ ประจำ ๔ ทิศ และพระธยานิโพธิสัตว์อีก ๔ องค์ ประจำอีก ๔ ทิศ รวมเป็นทิศ ๘ (บูรพา อาคเนย์ ทักษิณ หรดี ปัจจิม พายัพ อุดร อีสาน) หรือหมายถึงโลกธาตุ ๘ ส่วน ตรงกลางกลีบดอกบัว ๘ กลีบ อันเป็นที่ประทับของพระไวโรจนะ นับเป็นหฤทัย หรือศูนย์กลางของสรรพสิ่งทั่วจักรวาล

เมื่อการนับถือพระไวโรจนะแพร่หลายมากขึ้น (ในประเทศญี่ปุ่น) บรรดาพระธยานิพุทธ พระธยานิโพธิสัตว์ทั้งหลาย ต่างก็มีอภินิหารตามมาจนกลายเป็นมหาเทพผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ คอยปกป้องคุ้มครองโลก (ตามรูปที่แสดงให้เห็นว่า แต่ละองค์ได้ประจำอยู่ในทิศทั้ง ๘) นอกนั้นการนับถือพระไวโรจนะยังแพร่หลายเข้ามาเกี่ยวข้องกับดวงวิญญาณของผู้ตายด้วย พุทธศาสนิกในนิกายชินงอน ก่อนที่จะนำศพผู้ตายไปวัด วางศพนั้นลงตรงหน้าแท่นบูชาในบ้าน ซึ่งมีรูปพระพุทธ ๑๓ องค์เป็นประธาน เสร็จแล้ว ต่อจากนั้นพิธีต่าง ๆ อย่างอื่นจึงเริ่มต่อไปได้

พุทธ ๑๓ องค์นั้น ไม่มีหลักฐานแสดงว่าเป็นพุทธองค์ใด นอกจากแสดงว่าเป็นศิษย์(หรือผู้เกิดโดยอำนาจ)ของพระไวโรจนะ ๑๑ องค์ ตัวพระไวโรจนะองค์หนึ่ง และอจลโพธิสัตว์ (ญี่ปุ่น เรียกฟูโด) ผู้มีหน้าที่รักษาดวงวิญญาณของผู้ตายอีกองค์หนึ่ง รวมเป็น ๑๓ องค์ แต่ตามที่เข้าใจและความอธิบายให้ใกล้ชิดได้คือ พระไวโรจนะองค์หนึ่ง ธยานิพุทธอื่นอีก ๔ ธยานิโพธิสัตว์อีก ๕ (ดูหน้า ๖๖) พระโพธิสัตว์ **มหาปธานปรามิต** (ญี่ปุ่น เรียก เซชิ) ผู้มีหน้าที่ร่วมกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (คันนน หรือ กวนอิมของจีน เทพแห่งความเมตตา) เสด็จมาคอยรับดวงวิญญาณของผู้ตายจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้าองค์หนึ่ง พระโพธิสัตว์กษิติคัพภะ (ยิโซ) ผู้มีหน้าที่หล่อเลี้ยงดวงวิญญาณองค์หนึ่ง และพระอจลโพธิสัตว์(ฟูโด)อีกองค์หนึ่ง รวมเป็น ๑๓

อธิบายเกี่ยวกับพระไวโรจนะที่แสดงมานี้ ทำให้เห็นว่ามหายานของญี่ปุ่นนับถือพระไวโรจนะเป็นมหาพุทธพระองค์หนึ่ง ในนิกายเคงอนนับถือรัตนตรัยประจำนิกาย เป็นรูปพระ ๓ องค์ คือ พระไวโรจนะเป็นองค์ต้น พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ (ญี่ปุ่นเรียก ฟูเยน) และพระมัญชุศรี (ญี่ปุ่นเรียกมันยู) เป็นองค์ที่ ๒ ที่ ๓ ตามลำดับ

พระอจลโพธิสัตว์ (ญี่ปุ่นเรียกฟูโด) เชื่อว่าเป็นอวตารของพระไวโรจนะ เป็นเจ้าแห่งความไม่หวั่นไหว เป็นจอมแห่งความเที่ยงธรรม มีหน้าที่คอยทำลาย

ความชั่วร้าย เพราะฉะนั้น รูปของพระโพธิสัตว์องค์นี้จึงทำท่าดุและโกรธ มือขวามีดาบเป็นอาวุธเพื่อคอยตัดความชั่วร้ายทุกชนิด มือซ้ายถือบ่วงบาศคอยคล้องหรือผูกมัดความชั่วร้ายไว้อีกเหมือนกัน บางขณะมีอาวุธถึง ๔ ชนิด ประทับยืนบนหลังมังกรเป็นพาหนะ ข้างหลังมีรูปกะบังเป็นแฉกลุกเป็นไฟ แสดงเป็นเครื่องหมายของอาวุธชนิดหนึ่งซึ่งคอยเผาผลาญความชั่วร้ายต่าง ๆ

เมื่อบุคคลถึงซึ่งมรณะ หลักในนิกายชินงอนถือว่าพระอจลโพธิสัตว์ (ฟูโด) มีหน้าที่ตามรักษาดวงวิญญาณของบุคคลนั้น ในสัปดาห์แรกเพียง ๗ วัน ต่อจากนั้นต้องมีหน้าที่เป็นลำดับดังนี้ พระศากยมุนิ สัปดาห์ที่ ๒ พระมัญชุศรี (มันยู) สัปดาห์ที่ ๓ พระสมันตภัทร (ฟูเงน) สัปดาห์ที่ ๔ พระกษิติคัพภะ (ยิโซ) สัปดาห์ที่ ๕ พระเมตไตรย์ (มิโรกุ) สัปดาห์ที่ ๖ พระไภสัชชคุรุ (ยากูชิ) สัปดาห์ที่ ๗ พระอวโลกิเตศวร (คันนน) ๑๐๐ วัน พระมหาปธานปรามิตหรือมหาสธานปรามิต (เชชิ) ๑ ปี พระอมิตาภะ (อมิดา) ๓ ปี พระอักโษภยะ (อชากุ) ๗ ปี พระอากาศคัพภะ (โกกุโซ) และพระไวโรจนะ ร่วมกันทำหน้าที่ตลอดไป รวมเป็นกลุ่มพุทธ ๑๓ องค์ ตามอธิบายอีกแนวหนึ่งในนิกายนี้

พระไวโรจนะ จีนเรียกว่า ปิโลเจนะ ญี่ปุ่นเรียก ไดนิจิ-เนียวไร สีพระกายขาว มุทราท่าแสดงธรรมเครื่องหมายที่ทรงถือตัวธรรมจักร พาหนะสิงโต ศักดิ์หรือเทวี วัชรธาตุ พระแท่นรองรับดอกบัวสีฟ้า ส่วนพระอจลโพธิสัตว์ ผู้อวตารร่างมีสีดำ

พระอักโษภยะ

พระผู้ไม่หวั่นไหว หรือผู้ปราศจากความเดือดร้อน เป็นพระธยานิพุทธองค์ที่ ๒ นับถือกันว่าประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นอภิรดี ซึ่งตั้งอยู่ทิศตะวันออก แต่นับถือกันไม่แพร่หลายกว้างขวางเหมือนพระอมิตาภะ แห่งสวรรค์สุขาวดีทางทิศตะวันตก หรือพระไวโรจนะ แห่งนิกายที่นับถือหลักลัทธิโยคาจาร

รูปของพระอักโษภยะ ประทับนั่งเป็นแบบเดียวกับพระธยานิพุทธทั้งหลาย พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลาในอิริยาบถสมาธิ พระหัตถ์ขวาเหยียด พระดัชนีชี้ลงยังพระธรณี เสมือนหนึ่งการอ้างเอาพระธรณีนั้นเป็นพยาน

จีนเรียกพระธยานิพุทธองค์นี้ว่า ปูตุงไฟ ญี่ปุ่น เรียก อชูกุ สีฟ้า มุทราท่าชี้ลงพื้นธรณี เครื่องหมายที่ทรง สายฟ้า พาหนะ กุญชร ศักดิ์หรือเทวีโลจนา

พระรัตนสัมภาวะ

พระผู้มีกำเนิดอันประเสริฐ เป็นพระธยานิพุทธองค์ที่ ๓ ดูเหมือนว่ามีผู้นับถือน้อยที่สุด ในบรรดาพระธยานิพุทธทั้ง ๕ พระองค์ พระรูปนั่งพระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา ถือดวงมณี พระหัตถ์ขวามีมุทรา (คือพุทธลีลา โดยนิ้วพระหัตถ์) ประทานพร มีพระอุณาโลมที่พระพักตร์ และมีพระอุณหิสบนพระเศียร

พระอมิตาภะ

พระผู้มีรัศมีอันหาที่สุดมิได้ เป็นพระธยานิพุทธองค์ที่ ๕ พุทธศาสนิกมหายานอ้างว่า พระสมณโคดมเมื่อก่อนเสด็จเข้านิพพาน ได้ตรัสพระสูตรคืออมิตายุสูตรเกี่ยวกับพระอมิตาภะ (ผู้มีรัศมีอันหาที่สุดมิได้ ผู้ประทับเป็นประธานอยู่ ณ สวรรค์สุขาวดี ทางทิศตะวันตก) แก่พระสารีบุตรเถระ

พระนามของพระอมิตาภะ นับถืออยู่ในแคว้นเนปาลเป็นครั้งแรก แต่ก่อนที่พระนามนี้จะเข้ามาสู่แคว้นเนปาลปรากฏว่าทางอิหร่าน(เปอร์เซีย) ผู้นับถือลัทธิของโซโรอัสเตอร์ (Zoroaster) นับถือพระอาทิตยเทพเจ้า ว่าเป็นผู้มีรัศมีอันหาที่สุดมิได้ (อมิตาภะ) เป็นผู้ประทับอยู่ในสวรรค์ด้านตะวันตก ซึ่งเป็นสวรรค์ที่ประทับอยู่ของพระอมิตาภพุทธเจ้าเหมือนกัน จึงเป็นที่เชื่อว่าความคิดเรื่องอมิตาภะในหมู่พวกมหายาน ในแคว้นเนปาลและที่แพร่หลายไปสู่ทางแคว้นกัษมีระในเวลาต่อมา ได้แพร่หลายออกจากประเทศอิหร่าน ตามแนว

ลัทธิศาสนาของโซโรอัสเตอร์ เมื่อนักพรตญี่ปุ่นเข้าไปศึกษาในประเทศจีนก็นำเอาลัทธินับถือพระอมิตาภะเข้ามาสู่ประเทศญี่ปุ่นด้วยในตอนหลัง

สวรรค์ชั้นสุขาวดี อันเป็นที่ประทับของอมิตาภะนั้น ตั้งอยู่เบื้องทิศตะวันตก และมีพรรณนาไว้ในคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตรว่า เพศสตรีไม่สามารถจะเข้าถึงสวรรค์ชั้นสุขาวดีได้ แต่ด้วยความพยายามทำความดีอย่างยิ่งยวด ก็สามารถจะเกิดเป็นเพศชายในภพเบื้องหน้า และด้วยความ กรุณาของพระอมิตาภะพระองค์อาจนำพาให้ผู้นั้นเข้าไปเสวยสุขในสวรรค์ชั้น สุขาวดีได้

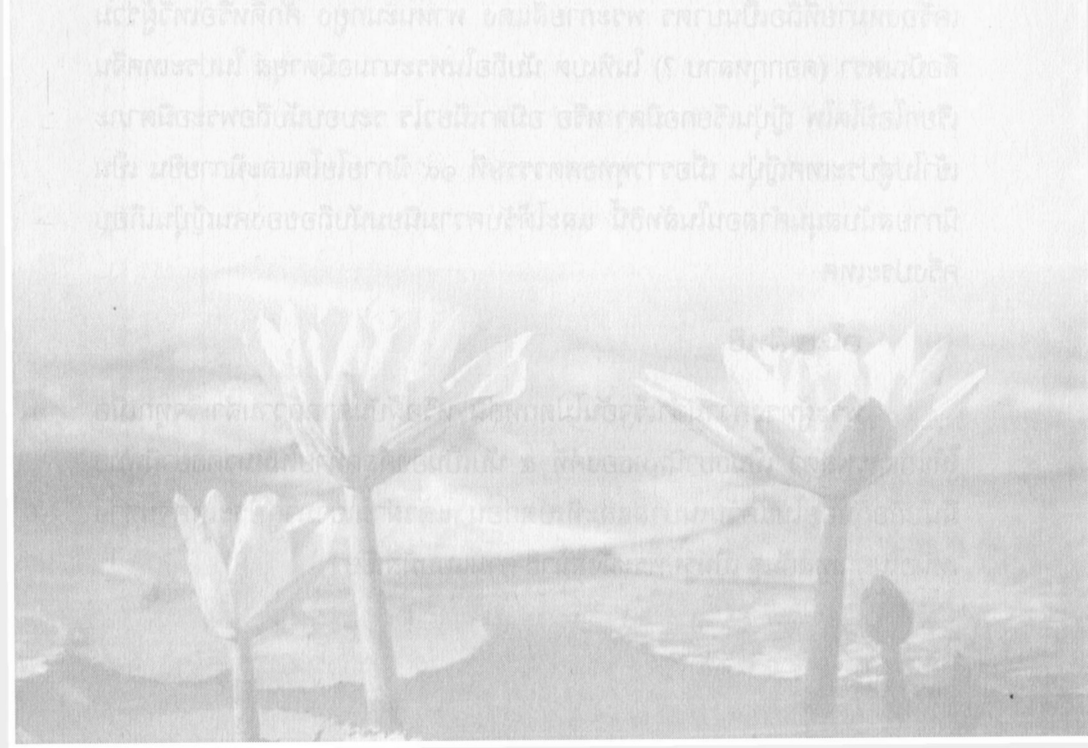
แต่มีอรรถกถาจารย์บางท่านกล่าวว่า ในสวรรค์ชั้นสุขาวดีนั้น ผู้ที่จะเสวยสุขอยู่ จะต้องไม่มีเพศ หรือโดยคำอธิบายว่า จะต้องเป็นผู้ไม่มีความรู้สึกทางเพศและความรักในระหว่างเพศ คือเป็นความรักอันเกิดจากความสงบ แห่งดวงใจ

พระอมิตาภะตามลักษณะที่อธิบายนี้พระลักษณะอยู่ในท่าเข้าฌาน เครื่องหมายที่ถือเป็นบาตร พระกายสีแดง พาหนะนกยูง ศักดิ์หรือเทวีผู้ร่วมคือปัณฑรา (ดอกกุหลาบ ?) ในทิเบต นับถือในพระนามอมิตายุส ในประเทศจีนเรียกโอมิโตโฟ ญี่ปุ่นเรียกอมิดา หรือ อมิดาเนียวไร ระบอบนับถือพระอมิตาภะเข้าไปสู่ประเทศญี่ปุ่น เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นิกายโยไดและนิกายชิน เป็นนิกายสนับสนุนคำสอนในลัทธินี้ และได้รับความนิยมนับถือของคนญี่ปุ่นเกือบครึ่งประเทศ

อโมฆสิทธิ

พระผู้ทรงความสำเร็จอันไม่ตกหล่น หรือผู้บันดาลความสำเร็จทุกเมื่อให้แก่สรรพสัตว์ เป็นธยานิพุทธองค์ที่ ๕ นับเป็นองค์สุดท้ายในหมวดธยานิพุทธมีนับถือกันอยู่ในแคว้นเนปาลและทิเบตก่อน แล้วผ่านเข้ามาสู่ประเทศจีนทางเหนือในมณฑลกันสู เป็นรูปพระนั่งสมาธิ ตามแบบมีสีเขียว

ในจำนวนธยานิพุทธ ๕ องค์เหล่านี้ พระอมิตาภะ ผู้ทรงรัศมีอันหาที่สุดมิได้ มีความสำคัญยิ่งกว่าธยานิพุทธองค์ใด ระบอบนับถือพุทธองค์นี้แพร่หลายอยู่ในบรรดาศาสนิกมหายานทุกประเทศ และข้ามจากทวีปเอเชียไปสู่ทวีปอื่นในปัจจุบันอีกมาก เรื่องของพระอมิตาภะควรจักได้แสดงอีกครั้งหนึ่ง ตามความในหลักของมหายานที่ผ่านมา

บทที่ ๕

ลัทธิตรีกาย รัตนตรัยมหายาน

ตรีกายนั้น คือกาย ๓ ของพระพุทธเจ้า เกิดจาก พระพุทธเจ้าประเภทมานุสสพุทธ คือพระพุทธเจ้าผู้ปรากฏ พระกายเป็นมนุษย์ในยุคหลังที่สุด ในที่นี้ได้แก่พระสมณโคดม

ตามหลักพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน คือนิกายฝ่ายใต้ นับถือพระมานุสสพุทธว่า เป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐสุด ทรงบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งกว่าสามัญชน แล้วทรงบรรลุถึงซึ่งสัจธรรมด้วยพระปัญญาอันอุดม โดยอาศัยพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญด้วยดีมาแล้วแต่ภพก่อนเป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จในภพนี้ เมื่อถึงวาระแห่งพระชนมายุขัย พระมานุสสพุทธนั้น ได้ทรงเข้าถึงซึ่งพระนิรวาณ (นิพพาน) ผ่านจากภพนี้ไปสู่ภพใหม่อันไม่มีปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอีกต่อไป เมื่อพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเข้าถึงซึ่งอายุขัยไปแล้ว สิ่งที่ยังเหลืออยู่ก็เพียงแต่พระธรรมคำสั่งสอนแทนพระองค์ในภายหลัง

ก็อันว่าพระธรรมนั้น มีสาวกผู้สละความสุขในเรือนออกบำเพ็ญพรตเป็นภิกษุสงฆ์ ทรงพระธรรม นำสืบๆ กันมา พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ทั้งสามนี้นับเป็นรัตนตรัย คือแก้ว ๓ ประการ ของพุทธศาสนิกฝ่ายหินยานฉันใด

ในลัทธิมหายาน มีหลักตรีกาย คือหลักว่า พระมานุสสพุทธมีพระกาย เป็น ๓ ก็เป็นรัตนตรัย คือหลัก ๓ ประการของตนฉันนั้น ผลแห่งการนับถือลัทธิตรีกายนั้น เนื่องมาแต่ทิฏฐิ อันว่าด้วยพระอาทิพุทธ (สยัมภูพุทธเจ้า) และพระมานุสสพุทธ ๕ พระองค์ ตามที่กล่าวมาในบทว่า ด้วยพุทธเจ้าของฝ่ายมหายานข้างต้น กล่าวคือนับถือว่า พระมานุสสพุทธทุกพระองค์ มีพระกายเป็น ๓ หรือมีภาวะแตกต่างกันเป็น ๓ ประการในพระองค์ หรือมีพระกายเป็น ๓ ในขณะเดียวกัน คือ

[๑] **นิรมาณกาย** ตามศัพท์หมายความว่า **พระกายอันเนรมิตเปลี่ยนไปได้ต่าง ๆ คือ ร่างกายมนุษย์ของพระพุทธเจ้า** ซึ่งปรากฏพระลักษณะอันแท้จริงให้เห็น อธิบายโดยง่าย คือ พระกายเมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เป็นพระกายแห่งความบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส ได้แก่พระมานุสสพุทธ

[๒] **ธรรมกาย** ได้แก่ภาวะอันสำคัญของพระพุทธเจ้า **คือความรู้แจ้งของพระพุทธเจ้า** หมายถึงพระธยานิพุทธ คือพุทธอันเกิดจากฌานของพระอาทิพุทธ อธิบายโดยง่าย ได้แก่ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้

[๓] **สัมโภคกาย** ตามศัพท์หมายความว่า พระกายแห่งความบันเทิง คือร่างกายมนุษย์ธรรมดา อันตกอยู่ในอำนาจแห่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้แก่ **พระธยานิโพธิสัตว์ทั้งห้า** (ดูหน้า ๖๖)

ในตรีกายสูตรของนิกายมหาสังฆิกะ แสดงว่าพระอานนท์เถระทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเรื่องกายของพระองค์ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์ว่า ตถาคตมีกายเป็น ๓ คือตรีกายตามลักษณะที่เป็นไปได้ต่าง ๆ กัน จะเห็นได้จากพระประธานในโบสถ์ของมหายาน มี ๓ องค์ รูปนั้นมิได้หมายถึงพระพุทธเจ้า ๓ องค์ แต่หมายถึงพระมานุสสพุทธ หรือพระศากยมุนีพุทธพระองค์เดียว มีพระกายเป็น ๓ เป็นลักษณะไตรรัตน์ของมหายาน

เมื่อพิจารณาพระกายทั้งสามของพระพุทธเจ้า ขอแสดงความต่อไป ตามนัยแห่งลังกาวตารสูตร

นิรมาณกาย คือพระกายของพระพุทธเจ้า ผู้บริสุทธิ์จากกิเลส ประเสริฐยิ่งกว่าผู้ใดในสากลโลก พระกายนั้นอุบัติขึ้นมาในโลกแห่งอวิชชา ลักษณะแห่งร่างกายย่อมเป็นเช่นเดียวกับมนุษย์ทั้งหลายผู้เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏนี้ หากแต่พระกายนั้น ทรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ผุดผ่อง พระองค์ทรงเป็นอมตะอยู่ในหมู่ผู้เวียนว่ายตายเกิด อุทิศพระองค์สั่งสอนปลดทุกข์ให้แก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย โดยอาศัยการตรัสรู้และความบริสุทธิ์ของพระองค์ พระองค์ทรงเป็นมัคคุเทศก์เพื่อความหลุดพ้นแก่เขาทั้งหลายด้วยพระธรรมอันมีจำนวนคำนวณมิได้ ทรงกอปรด้วยพระปัญญาและพระมหากรุณาแก่มนุษย์ทั้งหลายโดยถาวรตลอดไป จนกว่าเขาทั้งหลายเหล่านั้นจะสามารถเข้าถึงซึ่งความหลุดพ้นตามพระองค์ไป

โดยทั่วไป นิรมาณกาย หมายถึงพระกายแห่งการบิดเบือนเปลี่ยนแปลงหรือเนรมิตไปได้เป็นรูปต่างๆ (ด้วยอำนาจฌาน) อาทิเช่น พระกายของพระสมณโคดม และพระกายในร่างมนุษย์สามัญของพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะตกอยู่ในอำนาจแห่งการผันแปรตามความเป็นไปแห่งสังขาร คือการปรุงแต่งที่พระกายได้รับเป็นร่างสมบัติขึ้นมานั้น แต่พระกายนั้นเป็นส่วนที่ได้รับปรุงแต่งมาอย่างเลิศ มีพระอายุ มีพระวรรณะ และมีพลังพิเศษสุดกว่าร่างกายของผู้ใด ยังดวงพระทัยเปี่ยมด้วยพระปัญญา และพระมหากรุณาเป็นเลิศอีกเล่า

เมื่อกาลผ่านมา ทิฏฐิอันว่าด้วยนิรมาณกายของพระพุทธเจ้าได้นับถือกันกว้างขวางออกไปเป็นลำดับ พระมานุสสพุทธ ซึ่งแต่เดิมมาเป็นเพียงพระพุทธตามประวัติศาสตร์ ในฐานะเป็นมนุษย์ผู้อุทิศตนเพื่อความสุขของมนุษย์ทั้งหลายส่วนเดียว ไม่มีสิ่งใดเป็นพิเศษ ก็ขยายกลายเป็นพระพุทธเจ้า ผู้อวตารมาจากพระสยัมภู มิใช่มนุษย์ธรรมดาไปในที่สุด คือกลายเป็นพุทธโดย อุดมคติ หรืออีกนัยหนึ่ง พุทธที่เป็นนิรมาณกายเท่ากับตัวพระธรรมคือธรรมกาย คือไม่มีพุทธภาวะอันใดอีกนอกจากพระธรรม ในคัมภีร์ศรัทโธปาทสูตรของพระอัศวโฆษ

ก็แสดงนิรมาณกายตามรูปแห่งการเนรมิตผิดเพี้ยนเป็นพระกายบริสุทธิ์ เมื่อมานุสสพุทธได้ถึงพุทธภาวะสมบูรณ์แล้วนั้น เท่ากับความรู้แจ้งของพุทธคือธรรมนั่นเอง

เมื่อกำหนดตามอธิบายของพระอัศวโฆษดังนี้ จะต้องมีทิฏฐิรับต่อไปว่า นิรมาณกายพุทธนั้น บุคคลสามารถจะพบได้ทุกแห่ง ทุกสถานที่ ทุกเวลา นิรมาณกายเท่ากับเป็นพาหนะเครื่องนำเสด็จไปบำเพ็ญพระกรุณาของพระตถาคตเจ้าทั้งหลายไม่ว่าในสถานที่ใด เวลาใด เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงเห็นว่า จะควรแก่การสำแดงพระองค์ให้ปรากฏได้แล้วก็ทรงกระทำ (ด้วยพระมหากรุณา) เช่นนั้น และโดยการนับถือเช่นนี้ ชวนให้เห็นว่านิรมาณกายพุทธนั้นยังเนรมิตผิดเพี้ยนไปได้อีกอย่างใดเมื่อใดก็ได้ การนับถือนี้เมื่อมาถึงประเทศญี่ปุ่น นับถือชัดลงไปว่า นิรมาณกายมีรูปเป็น ๒ คือ รูปเนรมิตโดยสมบูรณ์ที่เรียกว่าโอยิน อย่างหนึ่ง และรูปเนรมิตเป็นบางส่วน เรียกว่าเคชิน อีกอย่างหนึ่ง

รูปเนรมิตสมบูรณ์ (โอยิน) ได้แก่พระตถาคตผู้ทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ด้วยพระมหากรุณา รูปเนรมิตบางส่วน (เคชิน) ได้แก่ร่างของบุคคลธรรมดา แต่มีความเป็นพุทธปรากฏอยู่ในบุคคลผู้นั้นเป็นพิเศษกว่าคนอื่น เช่นเจ้าชายโชโตกุ ผู้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น ท่านโคโบ ไดชิ ผู้ตั้งนิกายชินงอน ท่านโฮเนน โชนินหรือชินแรน โชนิน ผู้ตั้งนิกายโยโด และนิกายชิน หรือเช่นพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ฟื้นฟูพระศาสนาครั้งใหญ่ในประเทศอินเดีย เป็นต้น ส่วนพระสมณโคดมศากยมุนีเจ้าของเรานั้น เป็นโอยิน

ตามระบอบของเคชิน มีอธิบายประกอบว่า นิรมาณกายประเภทนี้สามารถเนรมิตผิดเพี้ยนเป็นรูปโพธิสัตว์ เทพเจ้า ผู้วิเศษหรือบุคคลผู้มีใจสูงอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ บุคคลผู้มีใจบริสุทธิ์ มีชีวิตอยู่ในโลกเช่นเราท่านทั้งหลาย แต่บุคคลผู้นั้นมิได้เป็นอยู่ตามสามัญ แต่มีใจสูง ประกอบด้วยเมตตากรุณาคอยช่วยเหลือผู้มีทุกข์มากกว่าตน ไม่จำกัดว่าเป็นสัตว์หรือมนุษย์ให้หลุดจากความทุกข์นั้นๆ โดยมิได้คำนึงว่าตนจะได้รับผลตอบแทนอย่างไร ถือเอา

การทำความดีแก่ผู้อื่นเป็นหน้าที่ พุทธศาสนิกฝ่ายมหายานมุ่งถือตามรูปที่กล่าวนี้

ธรรมกาย อธิบายทั่วไป กายนี้ได้แก่ภาวะคือความรู้ของพระพุทธเจ้า หรือธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ความจริงอันถาวร ความเป็นไปอย่างหนึ่งอย่างใดอันคงที่ไม่มีเปลี่ยนแปลง พูดโดยง่ายได้แก่สัจธรรมย่อมหมายถึงความรู้แจ้งของพระพุทธเจ้าคือธรรมกายในข้อนี้

ในคัมภีร์ต่างๆ ของมหายาน อธิบายถึงเรื่องธรรมกายไว้ต่างกันโดยนัยแห่งอรรถกถาจารย์ของนิกายนั้นๆ ขอยกตัวอย่างให้เห็นเป็นเครื่องพิจารณาเปรียบเทียบ

คัมภีร์ศรัทโธปาทสูตร รจนาของพระอัศวโฆษะ อันเป็นคัมภีร์หลักคัมภีร์หนึ่งของมหายาน พรรณนาว่า ธรรมกาย ได้แก่สัจธรรมอันเป็นปฐมคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา อธิบายว่า ธรรมกาย ได้แก่พระธรรมความเป็นไปในอันสูงสุด ธรรมกายได้แก่ปรัชญาความรอบรู้อันสูงสุด คัมภีร์โคโยกิโช (ของนิกายชิน) แสดงว่า ธรรมกายได้แก่ความไม่มีการเริ่มและไม่มีที่สุด คัมภีร์ บุตสุยิเกียวว่า ธรรมกายคือพระกายตามธรรมชาติที่เป็นเองของตถาคต มีความถาวร ไม่มีความเปลี่ยนแปลง เป็นภาวะแท้จริงของพระพุทธ และของสรรพสิ่งสากล ในนิกายมาธยมิกะของอินเดียแสดงว่าธรรมกายคือความว่างจากกิเลสาสวะ ความเที่ยงแท้ซึ่งไม่สามารถจะพรรณนาได้ชัดเจน ในนิกายโยคาจาร มุ่งเอาว่าธรรมกายนั้นคือความเด็ดขาดปราศจากความขัดข้องใด ๆ คำอธิบายเหล่านี้ มีความมุ่งหมายเป็นอันเดียวกัน คือพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ผิดกันอยู่ แต่โวหารแห่งการอธิบายของอรรถกถาจารย์แต่ละนิกายเท่านั้น

ในนิกายชินงอน แสดงธรรมกายเป็นบุคคลาธิษฐาน ได้แก่พระศากยมุนีผู้มีพระมหากรุณาทรงสั่งสอนสรรพสัตว์โดยปราศจากความท้อพระทัย เป็นพระกายยั่งยืนอยู่ภายในการตรัสรู้ของพุทธ ไม่มีภายในการรอบรู้ของบุคคล

ธรรมดา นอกจากพุทธผู้มีกรุณาใหญ่มีภาวะแห่งการตรัสรู้ เพราะฉะนั้น ธรรมกาย ตามอธิบายของนิกายชินงอน จึงมีอยู่ในบุคคลประเภทพุทธอย่างเดียว

อวตังสกสูตร แสดงไว้อีกแบบหนึ่งว่า ธรรมกายนั้น เป็นกายปราศจาก ความไม่บริสุทธิ์ ปราศจากตัณหาคือความทะยานอยาก ไม่ผูกพันอยู่ที่นี่อยู่ที่นั่น และอยู่ในที่ใดๆ ตามทางหรืออำนาจของกรรม ถ้ามุ่งถึงสัจธรรม ธรรมกายนั้น ก็หาใช่สัจจะอยู่โดยเฉพาะตัว แต่หากเป็นสัจจะสากล ธรรมกายนั้นไม่มีที่มา ไม่มี ที่ไป ไม่มีการดับสูญ เป็นวิเวกและอมตะอยู่ทุกเมื่อ ธรรมกายนั้นเป็นเอกภาพ ธรรมกายนั้นไม่มีเขตแดน ไม่มีส่วนแบ่ง เป็นกายอยู่ในกายทั้งหลาย มีอานุภาพ สร้างสรรค์สิ่งทั้งหลาย ยังสรรพสิ่งเหล่านั้นให้สว่างอยู่ ไม่มีสถานที่ใดใน จักรวาลนี้ซึ่งธรรมกายไม่ปรากฏ ธรรมกายเป็นสากลและคงรูปอยู่ชั่วกัลปาวสาน

"ธรรมกายช่วยเราทำลายบาป ช่วยก่อให้เกิดขึ้นซึ่งบุญ ช่วยทำลาย ความมืด ความโง่ที่มีอยู่ในสรรพสัตว์ ช่วยเราด้วยเมตตากรุณาซึ่งสามารถรักษา ไว้ได้ซึ่งสรรพสัตว์ทั้งหลาย ช่วยให้มีความรัก ช่วยให้ปราศจากทุกข์และในที่สุด ธรรมกายช่วยเราให้ถึงซึ่งพุทธภาวะ"

ท่านไดเซตซึ สุสุกิ อาจารย์พุทธปรัชญาฝ่ายมหายานประจำมหาวิทยาลัย โอตานี ได้แสดงธรรมกายไว้ตามทัศนะของท่าน คล้ายคลึงกับหลักในนิกาย ชินงอนที่กล่าวข้างต้น

***ธรรมกายนั้น** เท่ากับตถตา มีลักษณะกว้างขวางหาขอบเขตกำหนดไม่ได้ เช่นเดียวกับแสงจันทร์ที่ส่องกระทบสายน้ำ หรือความกว้างขวางแห่งลูกคลื่น ในมหาสมุทร ธรรมกายนี้คงรูปอยู่เกินกว่าธรรมชาติสามัญ บรรดาพระพุทธเจ้า ทั้งหลายในมหายาน ทรงมีภาวะเช่นที่กล่าวนั้น เพราะฉะนั้น บางขณะเมื่อ ธรรมกายมีอยู่ในพระโพธิสัตว์ผู้มีเมตตายิ่งกว่าสามัญชน ธรรมดาธรรมกาย ย่อมเท่ากับสัมโภคกาย คือพระกายแห่งความสุข หรือความบันเทิง*

"ลัทธิธรรมกายนี้ เป็นเหตุให้บรรดาพวกมหายานในปัจจุบันโต้แย้งกันอยู่ว่า เพราะเหตุใดพระศากยมุนีจึงด่วนเสด็จเข้าสู่ขันธปรินิพพานเสีย เพราะการเสด็จเข้าสู่นิรวาณนั้น เป็นไปตามกฎแห่งชาติ มรณะ ในเมื่อพุทธจริยาของพระองค์ในโลกนี้เป็นไปด้วยดี จึงหาควรเสด็จด่วนหนีไปเสียไม่จะทรงพระชนม์อยู่เพื่อความสุขแห่งเวไนยนิกรต่อไปมิได้หรือ ข้อนี้เกี่ยวด้วยพระศากยมุนีทรงปรารถนาจะแสดงให้สาวกของพระองค์เห็นว่าชีวิตเป็นธรรมชาติไม่ถาวร ติดอยู่กับอวิชชาเป็นมูล แต่ส่วนธรรมกาย (ธรรมที่ตรัสรู้) ของพระองค์นั้น ยังเป็นอยู่ถาวรไม่มีเสื่อม และเมื่อพระองค์(พระศากยมุนีนั้น)ทรงมีพระทัยน้อมเข้าสู่พระมหากรุณา ใคร่จะทรงปฏิบัติพุทธจริยาเพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งหลายตามนัยจริยาแห่งพระโพธิสัตว์ พระองค์ทรงสั่งสอนเวไนยนิกรเวลาใด เวลานั้นเท่ากับอยู่ในรูปแห่งสัมโภคกาย เป็นพระกายแห่งความบันเทิง ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา เทศนาสั่งสอนมวลชนเหมือนกระแสธารที่หลั่งไหลไปให้ความชุ่มชื่นแก่มนุษย์ หาเวลาที่สุดมิได้"

พระศากยมุนีพุทธเมื่อทรงพระชนม์อยู่ ตรัสแก่สาวกของพระองค์ไว้ว่า พระกายที่แท้จริงของตถาคตนั้นมิใช่กายเนื้อเช่นร่างกายของมนุษย์ธรรมดา แต่หากเป็นร่างกายทิพย์ และธรรมกายได้แก่กายทิพย์ของพระองค์นั่นเอง บรรดาสาวกของพระศากยมุนี ชั้นแรกพากันเข้าใจว่าธรรมกายที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นเพียงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ที่แท้ธรรมกายได้แก่สภาวะอันสำคัญของความเป็นพระพุทธเจ้า หรือแก่นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่า ผู้ตรัสรู้เป็นพุทธนั่นเอง

สัมโภคกาย พระกายแห่งความบันเทิง หรือร่างกายมนุษย์ธรรมดา อันตกอยู่ในอำนาจความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งมุ่งหมายเอาพระโพธิสัตว์ (พระธยานิโพธิสัตว์ ดูหน้า ๖๖) ผู้บำเพ็ญบารมี เพียรสั่งสอน หรือทำความดีอย่างใดแก่มวลมนุษย์สัตว์ทั่วโลก นิกายชินงอน (ในประเทศญี่ปุ่น) ค้านว่า บรรดาคำสั่งสอนธรรมมาจากธรรมกายของพุทธอย่างเดียว ไม่เกี่ยวข้องด้วยสัมโภคกาย คือพระโพธิสัตว์ นิกายมหายานอื่น ๆ ไม่มีคัดค้าน อธิบายมุ่งถึงพระโพธิสัตว์ด้วยกันทั้งหมด

สัมโภคกาย บางครั้ง เรียกว่ากายแห่งการเสวยผลตอบแทน เพราะกายนั้นเพลิดเพลินอยู่ในผลของงานที่ (พระโพธิสัตว์) ได้บำเพ็ญไปเพื่อสรรพสัตว์ ต่อมาเรียกว่ากายแห่งความบันเทิง คือเป็นความบันเทิงที่พระโพธิสัตว์ได้ทรงรับจากผลแห่งการบำเพ็ญเพียรเพื่อสรรพสัตว์

เมื่อรับรองว่าระบบแห่งสัมโภคกาย เป็นร่างกายของมนุษย์ธรรมดาอันตกอยู่ในอำนาจความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้แก่ร่างกายของพระโพธิสัตว์ ผู้ยังข้องอยู่ในโพธิเช่นนี้แล้ว สัมโภคกาย ย่อมเป็นกายแสดงออกแห่งธรรมกาย คือข้อธรรมสูงสุดที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และสัมโภคกายนั้นย่อมอยู่ระหว่างธรรมกายกับนิรมาณกาย พูดโดยสรุปคือระหว่างธรรมกับพุทธนั่นเอง มหายานบางพวกเห็นว่าพระอมิตาภะผู้สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นสุขาวดี คือสัมโภคกายในข้อนี้ และเทียบเคียงได้กับพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ (ยะโฮวา) ของคริสต์ศาสนา ผู้อยู่ในสวรรค์ ทั้งพระอมิตาภะและพระเจ้านั้น จึงเป็นสัมโภคกายด้วยกันทั้งคู่ คือเข้าอยู่ในประเภทบุคคลาธิษฐานผู้คอยช่วยเหลือมนุษย์อยู่ด้วยกันทั้งคู่ (สัมโภคกายควรเทียบ พระเยซูก็ได้)

เมื่อเทียบเคียงกับลัทธิตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์ ธรรมกายย่อมได้แก่พระพรหม คือผู้สร้าง สัมโภคกาย ได้แก่พระวิษณุ (นารายณ์)คือผู้รักษา และนิรมาณกาย ได้แก่พระศิวะ(อิศวร) คือผู้ทำลาย ในคัมภีร์พระเวทดังนี้

เพื่อที่จะแสดงหลักแห่งตรีกายให้เห็นชัดยิ่งขึ้น ใคร่จะแสดงถึงเรื่องของพระพุทธเจ้าองค์สำคัญที่สุด ในลัทธิมหายานองค์หนึ่งคือพระอมิตาภพุทธเจ้า ตามที่ได้แสดงพระลักษณะโดยย่อมาในกลุ่มของพระองค์(หน้า ๗๖)ในบทว่าด้วยพระพุทธเจ้า ในลัทธิมหายานนั้นแล้ว

ตามความเชื่อของพวกมหายาน เล็งเอาว่าพระอมิตาภพุทธเจ้าเป็นผู้ถือเอาพระเมตตาคุณเป็นมหาบารมี ทรงถือมหาปฏิญญา อุทิศความดีงามทั้งหมดที่ทรงบำเพ็ญมาแต่บุรพชาติ เป็นผลเปลื้องซึ่งสรรพสัตว์ออกเสียจากกองทุกข์ทั้งหลาย ทรงอธิษฐานพระทัยไว้ว่า ขอให้พระองค์ได้ทรงอนุเคราะห์แก่สรรพสัตว์ผู้ข้องอยู่ในห้วงแห่งความสาหัสของชีวิตตลอดไป

พระอมิตาภะพระองค์นั้น พระองค์เสด็จอยู่ในดินแดนอันบริสุทธิ์ สมมติชื่อตามโวหารศาสนาว่า สุขาวดี ประทับอยู่เห็นปานนั้น เพื่อรอเวลารองรับดวงวิญญาณของสัตว์ทุกผู้ ผู้มีศรัทธาแด่พระองค์ และคอยพร่ำพรรณนาถึงนามของพระองค์อยู่

อนึ่ง จากคำอธิบายของพุทธศาสนิกแห่งนิกายโยโด มีแยกไปว่าพระอมิตาภะและธรรมกายนั้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บางทีมีอธิบายว่า พระอมิตาภะเป็นทั้งสัมโภคกายและธรรมกายในขณะเดียวกัน ที่ว่าเป็นธรรมกายเพราะพิจารณาทางปรัชญา ส่วนที่กล่าวว่าเป็นสัมโภคกายพิจารณาทางแนวแห่งศาสนา อธิบายประกอบว่า พระศากยมุนีพุทธ แท้จริงเป็นพระผู้แทนแห่งธรรมกายด้วย ส่วนพระอมิตาภะหาได้เป็นผู้สั่งสอนสรรพสัตว์เช่นนั้นมิได้ แต่หากทรงเป็นประหนึ่งผู้สั่งสอน ทรงประทานความสุขให้แก่ผู้มีศรัทธาเท่ากัน ทรงสั่งสอนด้วยวิธีการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้(ด้วยอำนาจของพระธรรม) เพราะความที่สรรพสัตว์เป็นผู้มีศรัทธาต่อพระองค์

หลักแห่งนิกายโยโด และนิกายอื่นใดที่นับถือพระอมิตาภะ อธิบายว่า ชีวิตของสรรพสัตว์เกี่ยวข้องด้วยอำนาจกรรม ซึ่งถือเป็นกฎแห่งเหตุและผล ย่อมตกอยู่ในความลุ่มหลง ความทุกข์ และความไม่เที่ยงแท้แน่นอน เพราะอำนาจแห่งกรรมนั้น ๆ มีหนทางอยู่สายเดียวที่จะเดินไป แล้วหลุดออกจากกรรมนั้นได้ คือการพร่ำพระนามของพระองค์ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา (โดยไม่ต้องฟังธรรม) และศรัทธานั้นจะพาไปสู่ความรอบรู้ (หรือที่เรียกว่าโพธิ) ขั้นสูงสุดต่อไป

โดยอธิบายนี้อาจพิจารณาได้ว่าพระอมิตาภะทรงเป็นทั้งธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย ในวาระเดียวกัน ด้วยการพิจารณาตามวิธีต่าง ๆ กัน

บทที่ ๖

นักพรตมหายาน กับ พิธีกรรมบางอย่าง

คำว่านักพรตในที่นี้หมายถึงนักพรตทุกประเภท

พระพุทธศาสนามหายานในประเทศต่างๆ มีความสัมพันธ์กันมากอยู่ ๒ คู่ใหญ่ คู่แรกได้แก่พระพุทธศาสนามหายานในประเทศอินเดีย สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนามหายานในประเทศทิเบต คู่ที่ ๒ พระพุทธศาสนามหายานในประเทศจีน สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนามหายานในประเทศญี่ปุ่น การกล่าวถึงเรื่องของนักพรตมหายานในที่นี้ จะกล่าวที่ได้เห็นโดยใกล้ชิด คือ นักพรตในประเทศญี่ปุ่น และเมื่อกล่าวถึงนักพรตในประเทศญี่ปุ่น จึงขอให้หมายถึงนักพรตในประเทศจีน ที่มีความสัมพันธ์เป็นคู่อยู่ด้วยกัน จะไม่กล่าวถึงนักพรตในประเทศอินเดียหรือในประเทศทิเบต ในคำบรรยายนี้

นักพรตในประเทศญี่ปุ่น เหมือนกับนักพรตในประเทศจีนเป็นข้อแรก **คือเป็นนักพรตกันมาโดยการสืบตระกูล กล่าวคือเมื่อพ่อเป็นนักพรต ลูกและหลานย่อมดำเนินตามต้นตระกูล** เช่นศึกษาในโรงเรียนและวิทยาลัยทางธรรม แล้วเป็นนักพรตตามต้นตระกูลมาเป็นลำดับ **ในสมัยแรกๆ ที่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศญี่ปุ่น นักพรตมีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยเช่นเดียวกับนักพรตในเมืองจีน นักพรตมีหน้าที่เพียงศึกษาสั่งสอนและรักษาพระธรรมวินัย**

ให้คงอยู่ ไม่ต้องกังวลหน้าที่อย่างอื่นเช่นผู้ครองเรือนกระทำ ความเป็นอยู่ของนักพรตเป็นไปได้โดยอาศัยศรัทธาของประชาชนและรัฐบาลเป็นผู้อุ้มชู ในกาลต่อมา ความเคร่งครัดในพระวินัยลดหย่อนลงไป ยังคงเหลือส่วนใหญ่อยู่แต่การปฏิบัติพระธรรม ซึ่งถือเอาศรัทธาเป็นหลักยิ่งกว่าพระวินัย

เหตุผลที่เป็นดังนี้มีอยู่ ๓ ประการ คือ เป็นไปโดยหลักธรรมของลัทธิอย่างหนึ่ง เป็นไปเพราะมีนิกายใหม่ ๆ เกิดขึ้นอีกประการหนึ่ง และเหตุผลทางการเมืองหรือเพราะลัทธิชาตินิยมเพิ่มพูนขึ้น อีกประการหนึ่ง

เหตุผลที่เกี่ยวแก่หลักธรรม คือ ลัทธิมหายานเป็นลัทธิมีหลักช่วยสรรพสัตว์หมู่ใหญ่ให้พ้นทุกข์มากกว่าช่วยตัวเอง อีกประการหนึ่ง เพราะ**การยังสรรพสัตว์ให้ถึงขั้นสุดท้ายแห่งการพ้นทุกข์ก็ดี การจะยังตนเองให้ถึงขั้นสุดท้ายเช่นนั้นอันได้แก่การตรัสรู้ หรือนิพพานก็ดี มีหลักอยู่ ๓ ประการด้วยกัน คือ**

๑. ตรัสรู้โดยการทำสมาธิ (การบำเพ็ญทางใจ)

๒. ตรัสรู้โดยศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์

๓. ตรัสรู้โดยการศึกษาจากคัมภีร์

หลัก ๓ ประการนี้ หลักอันที่ ๒ เป็นหลักปฏิบัติที่ง่ายที่สุด เหมาะแก่คนทุกชั้น ทุกฐานะ ผู้ปฏิบัติไม่ว่าเพศใด จะอยู่ในเพศนักพรตหรือในเพศของผู้ครองเรือนก็ปฏิบัติได้ เพราะฉะนั้น เมื่อมีความเชื่อมั่นว่าการปฏิบัติเช่นนั้นจะช่วยสรรพสัตว์และช่วยตัวเองได้ก็ไม่จำเป็นจะต้องบำเพ็ญตนเป็นอัตตกิลมถานุโยค ไม่จำเป็นต้องผูกมัดตัวเองด้วยวินัยข้อใด นักพรตของมหายานพากันนิยมหลักสะดวกข้อนี้ นี้เป็นประการหนึ่ง

เหตุผลอีกประการหนึ่ง เกี่ยวแก่การเกิดขึ้นแห่ง**นิกายสำคัญ ๒ นิกาย** ซึ่งมีทั้งในประเทศจีนและประเทศญี่ปุ่น ได้แก่นิกายเชงโท้ ของจีนหรือโยโดของญี่ปุ่น ซึ่งถือหลักศรัทธาต่อพระอมิตาภะเช่นเดียวกัน และนิกายชินของ

ท่านโชรัน โชนิน (พ.ศ.๑๗๑๗-๑๘๒๖) ซึ่งเป็นนิกายใหญ่อยู่ในประเทศญี่ปุ่น และถือหลักศรัทธาในพระอมิตาภะ (ตามหลักตรัสรู้ในข้อ ๒) เหมือนกัน ตามเหตุผลทั้ง ๒ ประการนี้ เราจึงได้เห็นนักพรตส่วนใหญ่ของมหายานผิดแผกแตกต่างจากนักพรตของฝ่ายหินยานโดยมากในเรื่องเกี่ยวกับวินัยบัญญัติ มีอาทินักพรตครองเรือนได้ ประกอบกิจการทุกอย่างได้เช่นฆราวาส เป็นพ่อค้า เป็นชาวนา เป็นนักการเมืองได้ และถืออาชีพใดๆ ได้

นอกจากเหตุผลสำคัญทั้ง ๒ ประการนี้แล้ว สำหรับประเทศญี่ปุ่นก็ยังมีเหตุผลทางภูมิศาสตร์ และการเมืองเกี่ยวข้องอยู่อีกเป็นอันมาก แต่ถึงกระนั้นในหมู่นักพรตมหายานผู้ปฏิบัติแต่พระธรรมเป็นใหญ่ ก็ยังมีประเภทที่เคร่งครัดต่อพระวินัยให้เห็นอยู่ในนิกายเล็ก ๆ บางนิกาย

เหตุผลทางการเมืองนั้น ปรากฏเมื่อคราวญี่ปุ่นฟื้นฟูประเทศใน**สมัยจักรพรรดิเมยิ** (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๒๔) การทะนุบำรุงซึ่งบรรดาวัดวาอารามเคยได้รับจากรัฐบาลมาแต่ก่อน มาถึงสมัยนี้ รัฐบาลของญี่ปุ่นใหม่ก็เริ่มเหินห่าง มองเห็นการเมือง คือความเจริญของประเทศ จำเป็นกว่าการดำรงอยู่แห่งพระศาสนา พวกราชวงศ์ และคนชั้นสูง จึงปฏิบัติต่อนักพรตเหมือนผู้ครองเรือนไปหมดทุกนิกาย ทางบ้านเมืองยังประกาศด้วยว่า อนุญาตให้นักพรตครองเรือนได้เช่นฆราวาส ฝ่ายนิกายอื่น ๆ (นอกจากโยโดและชิน) ที่เคยเคร่งครัดอยู่ เมื่อเห็นประกาศของบ้านเมือง และเห็นว่าตนจะพึ่งพาอาศัยบ้านเมืองไม่ได้ ต่างก็ได้ปฏิบัติแตกต่างกันออกไป ๒ พวก อีกประการหนึ่ง พวกชาวบ้านพอเห็นพวกขุนนางและข้าราชการไม่ไยดีต่อนักพรต ก็แตกแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือมีทั้งฝ่ายเห็นด้วยและไม่เห็นด้วย พระพุทธศาสนาของญี่ปุ่น ต้องถูกเหตุการณ์บ้านเมืองเข้าแทรกแซงเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ มาตั้งแต่สมัยนั้น

หากได้ท่องเที่ยวศึกษาไปตามสำนักของนิกายต่างๆ จะได้เห็นนักพรตบางคนในนิกายบางนิกาย เช่น นิกายเทนได นิกายชินงอน และนิกายเซน มีนักพรตผู้เป็นชั้นหัวหน้าอยู่ในอาวาสของตน ยังเคร่งครัดในธรรมวินัย ไม่

ยอมข้องแวะกับกิจการของโลก มุ่งเอาแต่การปฏิบัติธรรม และรักษาวินัยเป็นหลักอยู่ แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีนักพรตเป็นจำนวนมากในนิกายเหล่านั้นที่มีชีวิตเช่นดังผู้ครองเรือนทั้งหลาย ทั้งนี้ก็ถือผลที่เป็นมาจากที่นักพรตแตกแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย ตามที่กล่าวข้างต้น

นักพรตเหล่านี้ ถ้าอยู่ในนิกายที่เป็นอยู่เหมือนดังผู้ครองเรือน ตามปกติออกจากบ้านแต่เช้า ไปทำงานตามธนาคาร ตามโรงงานต่าง ๆ ตามโรงพยาบาลและตามสถานที่ทำงานของรัฐบาลต่างๆ ก็มีบางพวกออกไปทำงานในวัดซึ่งมีองค์การต่าง ๆ ให้ทำอยู่พร้อม เช่น หน่วยเทศนา หน่วยการพิมพ์ หน่วยเผยแผ่ศาสนานอกประเทศ หน่วยมหาวิทยาลัย และหน่วยพิธีอื่นๆ เมื่อถึงเวลาสวดมนต์ในโรงธรรมก็มาสวดตามปกติ สวดแล้วออกปฏิบัติงาน นักพรตบางคนรับใช้งานของวัดออกไปตรวจดูทุกข์สุขของชาวบ้าน ตรวจดูการคมนาคมและการศึกษาตลอดจนการเจ็บป่วยแล้วมารายงานให้ทางวัดทราบ บางคนออกไปเทศนาให้ผู้สืบตระกูลของตนเป็นนักพรตตามไปด้วย ตามลักษณะของนักพรตเหล่านี้ จึงเห็นว่า มีชีวิตเป็นอยู่เพื่อประโยชน์ของสาธารณะเป็นส่วนใหญ่ เพราะว่าการที่มีศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ คือศรัทธาว่าจะช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้นั้น ก็เป็นทางหนึ่งแห่งการตรัสรู้เหมือนกัน

ส่วนนักพรตผู้มีความเป็นอยู่ตามลักษณะของนักพรตจริงๆ เช่น นักพรตในนิกายชินงอน และนิกายเซน นักพรตพวกนี้ มีชีวิตอยู่กับวัดไม่ใช่ออกไปอยู่กับครอบครัว แล้วออกไปทำงานตอนเช้าเช่นนักพรตในนิกายอื่น (เช่นนิกายชิน) งานของนักพรตพวกนี้ตื่นเช้าออกบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาต ถอนหญ้ากวาดวัด ฉันอาหารเช้า สวดมนต์ ทำพิธีเกี่ยวแก่ศาสนาของตนและของชาวบ้าน เข้าสมาธิ ฟังเทศนา และศึกษาหลักธรรม ชีวิตนักพรตพวกนี้ถือตามหลักว่าจะถึงการตรัสรู้ได้ด้วยการบำเพ็ญทางใจหรือการศึกษา ถือทั้งธรรมและวินัยเป็นหลัก ไม่ใช่ปฏิบัติธรรมและเคร่งครัดในศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์อย่างเดียว

นักพรตในประเทศญี่ปุ่นอีกประเภทหนึ่ง คือนางชี นอกจากสำนัก **นิกายชิน** คือนิกายของท่าน **ชินรัน โชนิน** นิกายเดียว นิกายนอกนั้นมีหญิงเข้ามาบวชเป็นนางชีอยู่ด้วยกันทั้งนั้น และมีโดยมากใน**นิกายโยโด** คือนิกายที่นับถือพระอมิตาภพุทธเจ้าอีกนิกายหนึ่ง นางชีเหล่านี้บวชแต่ยังสาวไม่มีกฎเกณฑ์ในเรื่องอายุ สมาทานศีล ๑๐ อาศัยอยู่ในบริเวณวัด แต่คนละแผนกกับนักพรตเหล่าอื่น กิจการที่ทำมี สวดมนต์ การศึกษาธรรม และการเข้าสมาธิ ถือกันว่าเมื่อเป็นนางชีแล้วละเพศไม่ได้

ตามความเห็นอันแตกต่างกันไปของนักพรตในนิกายทั้งหลายเหล่านี้ต่างได้เป็นไปเพื่อการปฏิบัติธรรมตามหลักแห่งนิกายของตน หาได้มีความแตกแยกข่มขู่เอารัดเอาเปรียบในผลประโยชน์ และแย่งชิงอำนาจแก่กันและกันดังนักศาสนาในนิกายทั้งหลายก็หามิได้ จะพึงเห็นได้เสมอที่นิกายแต่ละนิกายแม้จะมีโรงเรียน มีมหาวิทยาลัยที่ศึกษาแยกออกจากกันก็ดี แต่นิกายเหล่านี้พยายามจะแลกเปลี่ยนนักศึกษา ครูบาอาจารย์ เพื่อความก้าวหน้าอยู่เสมอ อีกด้านหนึ่งจะเห็นได้จากฐานะของสมาคมพุทธศาสนาทั้งหลายในญี่ปุ่น มีสมาคมยุวพุทธ สมาคมพุทธศาสนาระหว่างชาติ เป็นต้น เมื่อมีการประชุมยุวพุทธภาคแปซิฟิกใน พ.ศ.๒๔๗๖ การประชุมพุทธศาสนิกแห่งเอเชีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ และการประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ก็ดี สมาคมและการประชุมแต่ละคราวเหล่านี้มีงานสำคัญอันหนึ่งคือ การจะรวมนิกายทั้งหลายให้มาทำงานเพื่อชาติ เพื่อศาสนา ร่วมกันทั้งสิ้น

งานของนิกายต่าง ๆ อันมีลักษณะปฏิบัติแตกแยกกันออกไปแต่ละหน้าที่ของตน ที่เห็นได้ง่ายคือ อาทิ **นิกายเซน ปฏิบัติธรรมเพื่อฝึกฝนตนเอง นิกายชิน มุ่งปฏิบัติด้วยศรัทธาต่อพระโพธิสัตว์ และทำงานให้สาธารณชน นิกายนิจิเรน มุ่งถึงประโยชน์ของชาติและการเสียสละเพื่อชาติ นิกายชินงอน มุ่งปฏิบัติตามพิธีกรรมและศิลปกรรม** ดังนี้ นิกายเหล่านี้ ก็มิได้ข่มขู่เอารัดเอาเปรียบกัน ต่างมุ่งหน้าที่ของตน และการศึกษาของตนเท่านั้น หาทางที่จะแลกเปลี่ยน

ความคิดเห็นกัน และหาทางที่จะรวมความคิดความเห็นของกันและกัน ทั้งนักพรตที่กำลังศึกษาและนักพรตที่มีกิจพิธีอยู่ในวัด

การปฏิบัติธรรม

ในประเทศญี่ปุ่น เมื่อได้พิจารณาถึงชีวิตนักพรตโดยทั่วไป กล่าวได้ว่านักพรตทั้งหลายมีชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์สุขของผู้ครองเรือน ตามหลักแห่งพระโพธิสัตว์เป็นส่วนใหญ่ จะมีนักพรตที่ปฏิบัติธรรมวินัยเพื่อการหลุดพ้นของตนเองโดยเฉพาะอยู่บ้าง เป็นส่วนน้อย

ในที่นี้สมควรจะแสดงลักษณะแห่งการปฏิบัติธรรมของผู้ครองเรือนหรือฆราวาสในประเทศญี่ปุ่นไว้เป็นเครื่องพิจารณาด้วย

เท่าที่ได้เห็น ภายในครอบครัวของชาวญี่ปุ่นทุกครอบครัว มีที่บูชาตามลัทธิชินโต คือลัทธิบรรพบุรุษอยู่ ๑ ที่ และมีที่บูชาพระตามลัทธิพุทธศาสนาอีก ๑ ที่ ณ ที่นี้จะแสดงถึงกิจที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเท่านั้น

ทุกเช้าก่อนอาหาร แม่บ้านนำดอกไม้ เครื่องหอม น้ำชา อาหาร บูชาต่อหน้าแท่น แล้วสาธยายมนต์ ซึ่งโดยมากสาธยายพร้อมกันทั้งครอบครัว เวลาเย็นทำเช่นนี้อีกครั้งหนึ่ง พ้นจากกิจพุทธศาสนาในครอบครัว ผู้ครองเรือนมหายานออกไปเยี่ยมตามวัด และไปเข้าพิธีต่าง ๆ ที่วัดจัดทำขึ้น ผู้ใดนับถือนิกายใดก็ไปสู่สำนักของนิกายนั้นๆ ซึ่งโดยมากอยู่บนภูเขาสูง ในที่สงัดเงียบ สมควรเป็นที่บำเพ็ญเพียรทางใจ

การเดินทางไปนมัสการตามวัด และตามสถานที่เคารพทางศาสนา นับเป็นการธุดงค์แสวงบุญอย่างหนึ่งซึ่งนิยมกันมาในหมู่ผู้ครองเรือนมหายาน พวกนิกายเทนไดมักพากันเดินทางไปสู่สำนักใหญ่ที่เอนรักกุยิ บนภูเขาฮิเอ ใกล้ชานมืองเกียวโต พวกนิกายชินงอนมักจะพากันไปนมัสการ ณ สำนักใหญ่ของตนบนภูเขา โคยาซัง ในจังหวัดวากายามา และบางทีก็พากันเดินทางไปเยี่ยม

ที่ฝังศพ ๘๘ แห่ง ของท่านบุรพาจารย์ โคโบไดชิ (ผู้ตั้งนิกายนี้) ในเกาะชิโกกุ สำหรับพวกนิกายชินและโยโด พากันไปนมัสการที่ฮองงันยิและจิอองอิน ในนครเกียวโต พวกนิกายเซนไปเมืองคามากุระ พวกนิกายนิจิเรนไปนมัสการบนภูเขามิโนบุชัง ในจังหวัดยามานาชิ พวกนิกายอื่นๆ ก็เดินทางไปนมัสการตามสำนักใหญ่ในนิกายของตน ๆ

การเดินทางไปนมัสการ เชื่อกันว่าเป็นการเดินธุดงค์ จาริกไปแสวงบุญอย่างหนึ่ง ผู้เดินทางจึงต้องมีเครื่องแต่งตัวเป็นพิเศษ เกือบเท่ากับละเพศครองเรือน ต้องครองผ้าสีขาว หรือสีหม่น สวมหมวก สวมเสื้อไม่มีชายสวมรองเท้าฟาง และมีลูกประคำยาวคล้องคอ มีระฆังเล็ก ๆ ผูกติดตัวไป เพื่อให้เกิดเสียงเวลาเดิน ถือว่าเป็นเครื่องเตือนสติตนเอง และบอกกล่าวคนใกล้เคียงที่ได้ยินได้ฟัง

พุทธศาสนิกชนบางพวกเดินท่องมนต์จากพระสูตร ไปตามภูเขา และป่าใหญ่ เพื่อมุ่งหมายย่างกิเลสให้แก่ตน เพื่อความสุขสงบของคนอื่น และเพื่อดวงวิญญาณของสรรพสัตว์เหล่าอื่นด้วยเมตตา

นักพรตมหายานมีหน้าที่ในการศึกษา แสดงธรรมแก่ผู้ครองเรือนปฏิบัติกิจสาธารณะแก่ชุมนุมชน ทำงานให้แก่บ้านเมือง สมตามหลักของผู้มีธรรม คนทั้งหลายเมื่อมีทุกข์ร้อน ก็ได้รับความช่วยเหลืออบรมน้ำใจจากนักพรต ให้เกิดความสงบและความพยายาม เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย ก็ได้รับความช่วยเหลือจากวัดวาอารามทั่วไป เมื่อถึงเวลาตายนักพรตมหายานเป็นผู้ประกอบพิธีให้ การประกอบพิธีเพื่อผู้ตายนั้น เป็นกิจสำคัญอันหนึ่งในหมู่นักพรตที่จะละไม่ได้ และทำด้วยการสาธยายมนต์

นักพรตต้องเดินธุดงค์เป็นบางคราว ในปีหนึ่ง ๆ กำหนดทำให้ฤดูที่มีอากาศเป็นเครื่องทรมานร่างกาย หรือที่เรียกว่าย่างกิเลสทางกาย มีฤดูหนาวจัดและฤดูร้อนจัด เป็นต้น การคัดลอกพระสูตรให้มีมากขึ้น ถือว่าเป็นงานเผยแผ่พระศาสนาอย่างหนึ่งของนักพรตมหายาน และชอบทำกันในเวลาที่ไม่ได้เดิน

ธุดงค์ นอกนั้นยังมีนักพรตบางนิกายที่ถือเอาการเข้าสมาธิ เป็นกิจที่ละเว้นไม่ได้ เช่น นิกายเทนได นิกายชินงอน นิกายเซน

การเข้าสมาธิ ของนักพรตมหายาน ส่วนมากมีในนิกายทั้งสาม ที่กล่าวข้างต้นซึ่งเป็นนิกายถือว่าบุคคลต้องฝึกตัวเอง จะดีได้ชั่วได้ เพราะตัวตนเอง มิใช่พึ่งพาอาศัยอำนาจของผู้อื่นมารับความดีความชั่ว บรรดานิกายที่นับถือพระอมิตาภพุทธเจ้า เช่น นิกายโยโด นิกายชิน ถือว่า ตนฝากความดีความชั่วไว้แก่พระอมิตาภะ ไม่ต้องฝึกใจตนเองด้วยสมาธิ เพียงแต่สาธยายมนต์หรือกล่าวนามแสดงความเลื่อมใสต่อพระอมิตาภะก็เพียงพอ

นิกายเทนได มีหัวข้อในการเข้าสมาธิ ส่วนใหญ่เกี่ยวกับสัจธรรม ๓ ประการแห่งความเป็นอนัตตลักษณะ ความเป็นอนิจจลักษณะ มัชฌิมาปฏิปทา และความเมตตากรุณาต่อสัตว์โลก

นิกายชินงอน หลักแห่งการเข้าสมาธิตามคำสอนอันลึกลับ เป็นมนตร์เข้าใจได้ยาก นักศึกษาผู้หวังเข้าสมาธิจำเป็นต้องเรียนหัวข้อธรรมต่าง ๆ จากอาจารย์ก่อน ไม่ใช่เรียนด้วยตนเอง ความลึกลับอันนี้ เช่น หลักบริกรรมในเวลาสมาธิว่า “พระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาสู่เรา เราเข้าไปสู่พระพุทธเจ้า เราเป็นคนหนึ่งไปพร้อมกับพระพุทธเจ้า”

มีสมาธิอีกแบบหนึ่ง เป็นสมาธิมีดวงจันทร์เป็นอารมณ์ ผู้นั่งสมาธิใช้ภาพดวงจันทร์เต็มดวงภาพหนึ่งกางไว้ข้างหน้า ห่างจากตัวประมาณ ๒ ศอก เพ่งมองรูปดวงจันทร์นั้น เหมือนลูกกลมลูกหนึ่ง หรือกระจกกลมบานหนึ่ง มีการสะท้อนแสง เมื่อผ่านสิ่งใดสิ่งหนึ่งเหมือนกับดวงใจซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับกระจกและดวงจันทร์ ต่อจากนั้น ให้เพ่งพิจารณาไป เพ่งดูดวงจันทร์ไป ให้มีลักษณะใหญ่ขึ้น จนกระทั่งเห็นรูปครอบอยู่เต็มโลก ดวงใจของคนเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในโลก หรือจักรวาลนั้น เมื่อเพ่งได้รูปเช่นนั้น กลับเพ่งใหม่ให้ดวงจันทร์ลดขนาดลงทีละน้อย เล็กลงเป็นลำดับจนถึงขนาดเดิมตามภาพที่เขียน ดวงใจดวงเดียวขยาย (ความปรารถนา) ออกไปได้เต็มโลก และโลกทั้งโลกนั้นรวมอยู่

ในดวงใจดวงเดียวฉันใด ความเพ่งขยายวงดวงจันทร์เล็กใหญ่ออกไป คือ อุปมาอุปไมยที่กล่าวนี้

นักพรตในนิกายชินงอน เวลาเข้าบริกรรมให้เกิดสมาธิ อาจารย์สอนให้มั่นอยู่ในปฏิญาณ ๕ ประการ คือ

[๑] ปฏิญาณ เพื่อช่วยสรรพสัตว์

[๒] ปฏิญาณ เพื่อทำให้เกิดปัญญา และความรัก (อันปราศจากกิเลส)

[๓] ปฏิญาณ เพื่อการศึกษาพระธรรมทั้งปวง

[๔] ปฏิญาณ เพื่อรับใช้พระพุทธเจ้าทั้งหลาย

[๕] ปฏิญาณ เพื่อเข้าถึงซึ่งการตรัสรู้ขั้นสูงสุด

แล้วทำให้จิตเกิดสมาธิตามปฏิญาณเหล่านี้นับเป็นสมาธิตามแบบมหายานแท้ เพราะถือเอาเมตตาเป็นปฏิญาณ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์เหล่าอื่นอยู่ด้วย

มีแบบสมาธิของนิกายชินงอนที่แพร่หลายอยู่อีก ๒ แบบ คือ แบบหนึ่งใช้เขียนอักษรสันสกฤษตัวใดตัวหนึ่งเป็นหลักบริกรรม แต่ส่วนมากใช้เขียนตัว **อะ** อีกแบบหนึ่ง วางจิตให้เป็น**เอกัคคตา** ส่งไปช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ พ้นภัย และตรัสรู้พระธรรมเบื้องสูง บางครั้งใช้**วิธีอานาปานสติกัมมัฏฐาน** โดยการท่องมนตร์ (มันตระ) แล้วกำหนดโดยลมหายใจเข้าออก และบางครั้งใช้**วิธีกายคตานุสสติ กัมมัฏฐาน**

นิกายเซน

สมาธิในนิกายเซน สูงมากกว่านิกายอื่น และมีแบบแตกต่างจากวิธีของนิกายชินงอน และเทนได สมาธิในนิกายเซน เป็นการปฏิบัติค้นคว้าหาความจริงด้วยปัญญาอันเห็นชอบ เป็นสมาธิ มีความมุ่งหมายเพื่อกำหนดตัวของตัวเอง

ด้วยความจริงชั้นสูง ด้วยเหตุผลเกิดจากสติปัญญาชั้นสูง สมาธิขั้นนี้จะยังผลให้เกิดความสงบนิ่งและความว่างเปล่าในดวงจิต กลายเป็นแสงสว่างส่องให้ มองเห็นความจริงได้

การนั่งสมาธิในนิกายเซน มีแบบอย่างหนึ่ง เรียกว่า "โคอัน" คือ แบบยกปัญหาธรรม ซึ่งอาจารย์มอบให้ไปขบคิดด้วยปัญญาของตนโดยวิธีสมาธิ ปัญหาธรรมมีอยู่หลายอย่าง เมื่อพิจารณาดูตามความเห็นธรรมดาจะเห็นเป็นปัญหาไม่มีความหมาย เป็นคำพูดคำหนึ่งคำใดซึ่งหาสาระมิได้ และบางทีเป็นข้อความที่ยากจะกำหนดเป็นเรื่องราวได้ ที่เป็นดังนี้ อาจเป็นเพราะปัญหานั้นลึกซึ้งเกินกว่าที่บุคคลธรรมดา ผู้ไม่มีปัญญา และไม่มีสมาธิจะกำหนดได้

"โคอัน" หรือการมอบปัญหาธรรมนั้น ท่านเปรียบเหมือนกับขอเหล็กที่สามารถเกี่ยวเกาะสิ่งหนึ่งสิ่งใดไว้ได้ ดวงใจถ้าไม่มีปัญหาธรรมคอยคิดอยู่ย่อมกระโดดเต้นไปเหมือนวานร ไม่จำกัดเวลา และไม่จำกัดเหตุผล ถ้าได้ขอเหล็กคือปัญหาธรรมเกี่ยวเกาะไว้เสียบ้าง ดวงใจนั้นจักคงอยู่กับที่ เหมือนวานรยามหลับ

ตัวอย่างของปัญหาธรรม (โคอัน) ซึ่งอาจารย์มอบให้แก่ศิษย์ของตนผู้เข้าฝึกสมาธิ เช่น อนัตตลักษณะของสิ่งหนึ่งสิ่งใด (มุ) เสียงตบของมือข้างเดียว (เซชิกุ) ดวงใจดวงเดียว พระพุทธองค์เดียว (ไชกุชิน ไชกุบุตสุ) ร่างเดิมของท่านเป็นอย่างไรก่อนหน้าพ่อแม่ให้ท่านมาเกิด (ยันไร โนะ เมมโมกุ) ท่านมาจากอะไร (นนิโมะโนะกะอิมโมนิ คิตะรุ) เมื่อศิษย์ได้รับปัญหาธรรมหรือ โคอัน นี้จากอาจารย์ นำไปพิจารณาให้เห็นเหตุผลและความหมายที่แท้จริงของปัญหา อาจารย์สมาธิของนิกายเซนวางหลักว่า โคอันอย่างเดียว คือพาหนะเครื่องช่วยเหลือให้บุคคลมีดวงตาเห็นธรรม

ตามแบบที่เป็นมาศิษย์ผู้เข้าฝึกสมาธิ จะเป็นนักพรตหรือผู้ครองเรือนชุมนุมกันอยู่คนละแผนก ส่วนมากถือเอาโรงสมาธิเป็นที่ประชุม คอยเวลารับ

โคอัน อาจารย์สมาธินั่งอยู่ ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง ได้เวลา ศิษย์นักพรตเข้ารับโคอันก่อน แล้วถึงวาระของผู้ครองเรือนโดยลำดับ การมอบโคอันให้นั้นเป็นปัญหาโดยเฉพาะ แล้วปล่อยให้ศิษย์นำไปขบคิดเอาด้วยตนเองภายในโรงสมาธิบ้าง อาจารย์ไต่ถามศิษย์ให้มีความเข้าใจเสียก่อนแล้วปล่อยให้เข้าไปโรงสมาธิบ้าง ผู้ครองเรือนใดต้องการเข้าฝึกสมาธิ ต้องสละความกังวลทางครอบครัวเข้าไปคลุกคลีอยู่กับความสะอาดและความสงบภายในวัด เช่นเดียวกับนักพรต

ในที่นี้ ขอแสดงตัวอย่างวิธีการมอบโคอันให้เห็น นักพรตรูปหนึ่งรับโคอันเกี่ยวด้วยอนัตตลักษณะของสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้ว อาจารย์กำชับไปว่าตั้งแต่เวลาเช้าจนกระทั่งค่ำ เธอจงพยายามพร่ำคำพูดคำเดียวคืออนัตตา อนัตตา อนัตตา จงพิจารณาตัวของเธอเอง ให้เป็นอนัตตา พิจารณากลับไปกลับมา ให้มองเห็นเป็นอนัตตาภายในกายของเราเอง หากเธอมีความกังวลอันใดจงตัดความกังวลนั้นออกเสีย โดยเหตุนี้ เธอจงทำใจให้เป็นสมาธิแล้วทำใจให้เข้าสู่ความสว่างไสวในธรรม

เมื่อได้รับคำเตือนจากอาจารย์ ข้างศิษย์สารภาพความจริงที่เกิดแก่ตน สารภาพความยากง่ายแห่งปัญหาธรรม การพิจารณาปัญหาธรรมของตน วิธีการพิจารณาและผลแห่งการขบคิดปัญหาธรรมนั้น หลังจากนั้นหากเธอสามารถเข้าใจปัญหาธรรมได้ เธอจะได้รับปัญหาอื่นๆ ต่อไป จนกระทั่งบรรลุผลแห่งความเป็นผู้มีดวงตาเห็นธรรมในธรรมทั้งปวง

นิกายหลายนิกายซึ่งเป็นฝ่าย "ทาริกิ" (มิได้ถือสมาธิ) มุ่งอำนาจนอกกายเป็น เครื่องช่วยเหลือตน เช่น นิกายโยโด นิกายชิน และนิกายนิจิเรน มุ่งเอาศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเป็นที่พึ่งของตน ในนิกายเหล่านี้จึงมิได้ถือเอาสมาธิ หรือการปฏิบัติทางจิตใจเป็นหลัก เพราะเห็นว่าการเข้าสมาธิ ไม่จำเป็น เท่ากับการพรรณนาคุณของพระพุทธ หรือสาธยายมนต์อันเกี่ยวด้วยคุณของพุทธนั้น ๆ ผู้เป็นสาวกในนิกายชิน ปฏิบัติพระพุทธศาสนา ด้วยพิธีกรรมสาธยายมนต์ในวัดอ่านพระสูตรต่อหน้าแท่นบูชาของพระอมิตาภพุทธเจ้าภายในครอบครัว

ของตน ทั้งเวลาเช้าและเวลาค่ำ ฟังเทศนาอ่านพระคัมภีร์ และพร่ำพรรณนาคุณของพระพุทธองค์หนึ่งองค์ใด ในนิกายโยโด ท่านโฮเนน โชนิน สอนสาวกของตนให้หมั่นบริกรรม "เนมบุตสุ" คือพรรณนาคุณของพระอมิตาภพุทธเจ้า ด้วยการนับเม็ดลูกประคำไปด้วยตามระยะที่บริกรรม และตีระฆังเล็กหน้าที่บูชาแต่ละครั้ง เมื่อบทบริกรรมเวียนถึงตอนสำคัญ เช่นเดียวกับพวกสาวกนิกายนิจิเรน ใช้วิธีตีกลองแทนระฆัง ขณะบริกรรมสัทธรรมปุณฑริกสูตร

รวมความว่า นักพรตในนิกายใดเป็นฝ่ายปฏิบัติธรรมตามแบบ**ยิริกิ** (พึ่งตัวเอง) นักพรตเหล่านั้นมีกิจปฏิบัติไปตามแบบนิกายเซน ถือเอาการปฏิบัติทางใจเป็นหลัก นักพรตในนิกายใดเป็นฝ่ายปฏิบัติธรรมตามแบบ**ทาริกิ** (พึ่งอำนาจเหนือตน) นักพรตเหล่านั้นมีกิจปฏิบัติตามแบบนิกายโยโด นิกายชินหรือนิกายนิจิเรน ถือเอาการสาธยายมนต์ บริกรรมนามของพระพุทธองค์ใดองค์หนึ่งเป็นหลัก

พิธีกรรมในศาสนา

พระพุทธศาสนามหายานตามแบบของจีนและญี่ปุ่น มีพิธีกรรมต่าง ๆ อันเนื่องมาจากความเคารพนับถือต่อคำสอนในศาสนา มีนัยต่างจากฝ่ายหินยานเป็นอันมาก ในที่นี้จักแสดงพิธีกรรมนั้นๆ อันเป็นส่วนสำคัญที่จะเห็นได้เป็นหลักแห่งการศึกษา

พิธีไอบง (อุราบง-เอ) เป็นพิธีตามดวงประทีป ทำระหว่างวันที่ ๑๓-๑๔ และ ๑๕ กรกฎาคม แต่ตามหัวเมืองในชนบททำพิธีนี้เลื่อนต่อไปอีก ๑ เดือน ความมุ่งหมายในการทำพิธีคือ เพื่อยังความสว่างไสว หรือยังความสุขสว่างให้แก่ ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษนั้นให้ได้มาร่วมกับดวงวิญญาณของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่

การประกอบพิธี เริ่มด้วยเพื่อน พี่น้อง หรือลูกหลานของผู้ตายชำระล้างร่างกายให้สะอาด แต่งตัวด้วยอาภรณ์มีค่า มีดอกไม้ธูปเทียนเครื่องสังเวยตรงไปยังหลุมฝังศพของบรรพบุรุษ ปัดกวาดบริเวณหลุมฝังศพนั้นให้สะอาดด้วยดีแล้ว จุดธูปเทียนบูชาแล้วบวงสรวงดวงวิญญาณ ถือว่าการประกอบพิธีดังนั้น เป็นการบอกกล่าวดวงวิญญาณให้กลับมาสู่โลกนี้ จะคอยรับพามาให้ได้รับการพักผ่อนตลอด ๓ วัน ซึ่งถือว่าเป็นวันหยุดพักของดวงวิญญาณ (ดวงวิญญาณได้รับอนุญาตให้พักผ่อนจากงานในโลกอื่น เดินทางมาพบญาติพี่น้องในโลกนี้ได้ ๓ วัน)

เมื่อสังเวยบูชาแล้ว ผู้สังเวยเดินทางกลับบ้าน ถือว่าขณะเดินทางกลับดวงวิญญาณติดตามมาด้วย ผู้สังเวยพูดจากับดวงวิญญาณตลอดทางจนกระทั่งถึงบ้าน

เท่าที่ได้เห็นระหว่างศึกษาอยู่ ทางบ้านได้ตระเตรียมตั้งที่รับรอง หรือที่สังเวยบูชาดวงวิญญาณไว้พร้อมสรรพด้วยอาหารอย่างดี ด้วยดอกไม้เครื่องหอมเครื่องเล่น ฯลฯ ต่างๆ เพื่อความสุขสนุกสนานของดวงวิญญาณตลอดเวลา ๓ วันที่ได้พักผ่อนอยู่ในโลกนี้ สมาชิกคนใดในครอบครัว ซึ่งเป็นผู้มาใหม่ หรือเกิดใหม่หลังจากบรรพบุรุษผู้เป็นเจ้าของดวงวิญญาณละจากโลกนี้ ต้องพามาที่หน้าแท่น บูชาเพื่อกราบไหว้ และเพื่อเป็นการแนะนำให้ดวงวิญญาณรู้จักด้วย

เป็นธรรมเนียมของการต้อนรับดวงวิญญาณ เจ้าบ้านจะต้องตั้งถังน้ำ ที่สะอาดไว้ที่ประตู สำหรับล้างมือล้างเท้าของดวงวิญญาณก่อนเข้าประตู และทุกเวลาเย็นจะต้องจุดไฟไว้ที่หน้าประตู สำหรับเป็นเครื่องส่องทางให้แก่ ดวงวิญญาณเพื่อจะไปมา ตามชนบทมักจุดต้นอ้อหรือฟางแห้งเป็นแสงสว่าง แทนดวงประทีปชนิดอื่น การตามประทีปที่ประตูบ้านในเวลาค่ำเช่นนี้ ภาษาญี่ปุ่น เรียกว่า "โองารา"

รุ่งขึ้นอีก ๒ วัน (คือ วันที่ ๑๔-๑๕) มีนักพรตเข้ามาเกี่ยวข้องในพิธีนี้ด้วยได้เห็นตามบ้านทั่วไป มีนักพรตมาทำพิธีสวด "เพื่อดวงวิญญาณ" บางครอบครัวเชิญบุคคลประเภทหนึ่งคล้ายหมอทรง หรือหมอผีมาถามดวงวิญญาณถึง

กิจการภายในครอบครัวว่า ควรจะทำมาหากินไปอย่างไร หรือคดีความที่เกิดขึ้นนั้น ๆ ควรจะระงับได้อย่างไร

พิธีโอบง หรือ อุราบง-เอ ตำนานมหายาน (ของญี่ปุ่น) อธิบายว่าเนื่องมาแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ยกเรื่องพระภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเรื่องมารดาของตนผู้สิ้นชีพไปแล้ว ว่าไปเป็นสุขเป็นทุกข์อยู่อย่างไร พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุรูปนั้นประกอบความดีเป็นรูปเรื่อง เช่นพิธีของมหายานแบบนี้ ในการประกอบพิธีโอบง บางแห่งมีการเต้นรำตามประทีปตามหมู่บ้านในพิธีนี้ด้วย

พิธีฮิงัน หรือ ฮิงันมัตสุริ แปลตามตัวว่า "พิธีเพื่อความไปสู่สถานอีกแห่งหนึ่ง" พิธีนี้ปีหนึ่งมี ๒ ครั้ง ครั้งละ ๑ สัปดาห์ระหว่างวันที่ ๑๘ ถึงวันที่ ๒๔ มีนาคม อันเป็นวันสุดทายสัปดาห์ที่ผ่านฤดูหนาวอย่างสิ้นเชิง ในฤดูใบไม้ผลิ (Spring Equinox) ครั้งหนึ่ง และครั้งที่ ๒ ระหว่างวันที่ ๒๐ ถึงวันที่ ๒๘ กันยายน อันเป็นสัปดาห์ผ่านฤดูร้อนอย่างสิ้นเชิงในฤดูใบไม้ร่วง (Autumn Equinox) อีกครั้งหนึ่ง ทั้ง ๒ ฤดูนี้ เป็นวันที่พระอาทิตย์โคจรเดินเข้าเส้นศูนย์สูตร ทำให้ความยาวของเวลากลางวันและกลางคืน มีส่วนเฉลี่ยเท่ากันทั้ง ๒ ฤดู

ที่เรียกว่า "พิธีไปสู่สถานอีกแห่งหนึ่ง" หมายถึงการเดินแห่งดวงวิญญาณจากฝั่งหนึ่งไปสู่อีกฝั่งหนึ่งเช่นเดียวกับการเดินของพระอาทิตย์ คือเดินจากฝั่งตะวันออกข้ามเส้นศูนย์สูตรไปฝั่งตะวันตกเพื่อมารับการสังเวยบูชา

เจติยปรมิตาสูตร อธิบายไว้ว่า ชีวิตของมนุษย์นี้มีความเวียนเกิดและความเวียนตาย ด้วยอำนาจของอวิชชา คือความโง่เขลา ต้องตกอยู่บนฝั่งของโลกส่วนหนึ่ง ตราบใดที่มีความโง่เขลา มีความทุจริต มีความหลงอำนาจ และทำร้ายชีวิตของผู้อื่น หรือสัตว์อื่น ชีวิตจะต้องมีความเวียนเกิดเวียนตายเสวยกรรมอยู่ร่ำไป แต่หากเป็นด้วยพระเมตตาของพระโพธิสัตว์ หรือเพราะมนุษย์นั้นเป็นผู้สุจริต ไม่ทำอันตรายชีวิตของผู้อื่น รักษาความจริงใจไว้เป็นหลักกรุณาเมตตาต่อผู้อื่น ตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ก็ตาม พระองค์จะทรง

พระกรุณาให้ชีวิตของมนุษย์ผู้นั้น เดินทางข้ามเส้นศูนย์สูตรของโลก เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์ เพื่อไปสู่อีกฝั่งหนึ่งอันเป็นฝั่งของการเสวยสุขอันสนิท (ที่สมมติเรียกกันว่าสุขาวดี)

คัมภีร์วัชรเจติยปรมิตาสูตรอธิบายว่า โลกนี้แบ่งออกเป็น ๓ เหลี่ยม ตั้งอยู่ใน ๓ ตำแหน่ง เหลี่ยมแรกเต็มไปด้วยความทุกข์ยากลำบาก มีแต่การประทุษร้ายป้ายโทษและล่อลวงกัน เมื่อถึงเวลาที่มนุษย์ได้บำเพ็ญความดีตามทางของพระโพธิสัตว์มาโดยสมบูรณ์ โลกก็จะเปลี่ยนเหลี่ยมหมุนไปจากตำแหน่งเดิม อยู่ในสถานที่อีกตำแหน่งหนึ่ง อันเป็นตำแหน่งที่สำคัญมาก เพราะถ้าหากตั้งทรงอยู่ได้ก็หมายความว่า มีหวังจะหมุนไปสู่อีกตำแหน่งหนึ่งที่ยังเหลืออยู่ คืออีกฝั่งหนึ่งที่ตรงกันข้ามจากฝั่งเดิม แต่ถ้ามนุษย์ผู้อยู่ในโลกไม่สามารถทำความดี ไม่มีเมตตากรุณาต่อกัน หลอกหลอนกันอยู่ร่ำไป โลกก็จะหมุนกลับจากส่วนสูง ตกลงมาสู่ส่วนต่ำ คือเหลี่ยมเดิมของตนอีก

เพราะฉะนั้น มนุษย์ทุกคนต้องบำเพ็ญตนเป็นคนดี ไม่มีการหลอกหลอน มีกรุณาใหญ่ ยื่นสิ่งที่ควรยื่นให้แก่ผู้ยากจนทั้งหลาย โลกจึงจะสามารถรักษาเหลี่ยมของตนตามตำแหน่งที่จะหมุนไว้ได้

อีกสถานหนึ่ง มีอธิบายเปรียบชีวิตเหมือนฝั่งทั้งสองของแม่น้ำ ฝั่งนี้หมายถึงชีวิตซึ่งกำลังเป็นอยู่ ต้องต่อสู้กับความลำบาก ยิ่งไม่มีความจริง ยิ่งคดโกง โหดร้ายมาก ก็ยิ่งต้องลำบากมาก แม่น้ำเปรียบเหมือนกระแสแห่งกิเลสที่ไหลขวางหน้าอยู่ ดังนั้นมนุษย์จะต้องพยายามเพื่อข้ามแม่น้ำสายนี้ให้จงได้ ข้ามไปสู่ฝั่งอีกฝั่งหนึ่งซึ่งเป็นแดนแห่งความสงบสุข

ตั้งแต่เวลาย่ำรุ่งของวันพิธี นักศึกษาในมหาวิทยาลัยต้องรีบเข้ามาประชุมเพื่อร่วมสาธยายมนต์พร้อมกับนักพรต มนต์ที่สาธยายได้จากวัชรเจติยปรมิตาสูตร ซึ่งมีความหมายตามคำพรรณนาที่มีมาแต่ต้น แต่โดยเฉพาะคือ คำสาธยายอันมีความหมายเพื่อช่วยดวงวิญญาณของมนุษย์ มีบรรพบุรุษของตนเป็นต้น ซึ่งละจากโลกนี้ไปแล้ว การสาธยายทำกันต่อหน้ารูปพระอมิตาภะทั้งกลางวัน

กลางคืน ตลอด ๗ วัน ไม่มีระหว่างหยุด ภาพของบริเวณวัดแน่นขนัดไปด้วยพุทธศาสนิกชนผู้เดินทางมาจากที่ต่าง ๆ มาถึงแล้ว ก็สาธยายมนต์ตามความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน ผู้เดินทางมาจากที่ไกลเหล่านี้ โดยมากไม่ยอมกลับบ้านบำเพ็ญชีวิตอยู่ภายในวัดตลอด ๗ วัน ทุกคนนำอาหารและเงินทองมาอุทิศให้แก่วัด พวกนักพรตช่วยกันตั้งโรงครัวจัดอาหารและที่พักให้กินให้อยู่จนเสร็จงาน อาศัยที่พิธีนี้กระทำกันอยู่ท่ามกลางความอบอุ่น แลดูไปทางไหนจึงเห็นใบไม้และดอกไม้ผลิดอกอยู่เต็มตลอดกาล ๗ วัน ๗ คืนแห่งพิธี

พิธีคัมมัตสุ-เอ พิธีฉลองวันประสูติของพระพุทธเจ้า ทำกันในวันที่ ๘ เดือนเมษายน เหตุผลแห่งการที่มหายานถือเอาวันที่ ๘ เดือนเมษายน เพราะถือว่าเป็นวันเดือนที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๖ ในปีประสูตินั้น

ฝ่ายหินยานถือว่า วันประสูติของพระพุทธเจ้าเป็นมหาอภิลักขิตสมัยสำหรับพุทธศาสนิกชน มีการเฉลิมฉลองเป็นมหาพิธีกันทั้งประเทศ รัฐบาลของประเทศ ที่มุ่งมั่นเคร่งครัดในลัทธิหินยาน ถึงกับยอมประกาศวันนี้เป็นวันหยุดราชการ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ในประเทศอินเดียบางส่วนที่เคร่งครัดในพระพุทธศาสนา ก็ได้ปฏิบัติประกาศหยุดราชการในวันมหาอภิลักขิตสมัยเช่นนี้เหมือนกัน

ส่วนพวกมหายาน (ในญี่ปุ่น) นักพรต และพุทธศาสนิกชนทำงานไม่สมกับความสำคัญแห่งวันนั้น มีเพียงยกพระรูปประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งทำเป็นรูปทารกชูมือขวาขึ้นบนอากาศ มือซ้ายปล่อยทาบลงกับสีข้าง สรงน้ำ พระรูปนั้น ผู้สรงส่วนมากเป็นเด็ก ๆ ดูเหมือนจะมุ่งให้ความรู้แก่เด็ก และเพื่อความสุขสวัสดีของเด็กเท่านั้น

พิธีกงเต๊ก

พิธีกงเต๊ก ที่จริงเป็นพิธีฝ่ายมหายานของจีน กระทำเป็นพลีแก่ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ แพร่หลายเป็นที่รู้จักกันมากในหมู่พุทธศาสนิกชาวไทย จึงใคร่นำมาประกอบไว้ในที่นี้ด้วย

"กง" มีอรรถหมายถึงการกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ "เต๊ก" หมายถึงกุศลกรรม กงเต๊ก จึงเป็นพิธีอันบุคคลประกอบเพื่อความดี

เหตุแห่งการทำพิธีกงเต๊ก มีปรากฏในฝ่ายมหายานข้างจีนดังนี้

สมัยหนึ่ง ในพุทธกาล บุตรเศรษฐีชาวกรุงสาวัตถีคนหนึ่ง กระทำมาตุฆาตในขณะมีโทสจริตครอบงำ รู้สึกตัวกลัวกรรม จึงออกบวชเพื่อล้างกรรม ระหว่างอุปสมบทอยู่ หมั่นสวดมนต์ภาวนาขอลุแก่โทษต่อดวงวิญญาณของมารดา ครั้นถึงแก่กรรม ไปเกิดในนรก ภายหลังศิษย์ของภิกษุรูปนั้น บำเพ็ญเพียรจนได้ฌาน ทราบว่าอาจารย์ของตนทนทุกข์ทรมานอยู่ในทุคติ เกิดความสังเวช จึงประกอบพิธีกงเต๊กช่วยดวงวิญญาณของอาจารย์โดยวิธีอัญเชิญดวงวิญญาณของอาจารย์มาขอลุแก่โทษต่อพระรัตนตรัย ทำบุญต่อพระภิกษุสงฆ์และทำทานแก่คนยากจนเข็ญใจทั้งหลาย แล้วแผ่กุศลไปสู่ดวงวิญญาณแห่งอาจารย์ของตนนั้น

อีกเรื่องหนึ่ง มีเล่ากันว่าในสมัยราชวงศ์เหลียง แห่งประเทศจีน พระเจ้าเหลียงบูเต้ ครองราชสมบัติเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๔๕๐ กษัตริย์พระองค์นี้ ทรงนับถือพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด แต่มเหสีเป็นคนมิจฉาทิฏฐิไม่พอพระทัยการปฏิบัติของพระสวามี จึงขโมยเอาคัมภีร์พุทธศาสนาไปเผาไฟเสีย บาปอันนี้ส่งนางไปเกิดเป็นงู เสวยทุกข์ทรมาน งูตัวนี้มาปรากฏต่อพระพักตร์พระเจ้าเหลียงบูเต้ ท้าวเธอทรงทราบว่า มเหสีมาเกิดเป็นสัตว์เพราะกรรมชั่วที่ได้กระทำมา จึงนิมนต์พระภิกษุผู้ทรงศีล มาทำพิธีกงเต๊กพลีต่อดวงวิญญาณนั้น ช่วยให้พระมเหสีพ้นทุกข์นั้นได้

พิธีกงเต๊ก นิยมกระทำกันเป็นวาระ และลักษณะดังต่อไปนี้

ระยะแรกจัดโรงพิธี

จัดโรงพิธีหรือห้องพิธีชั่วคราว สมมติเป็นพุทธมณฑล มีโต๊ะประดิษฐาน พุทธปฏิมากร รูปพระไภสัชชคุรุ รูปพระอมิตาภะ รูปพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ รูปพระมหาปธานปรามิตโพธิสัตว์รูปพระกษิติครรภ์โพธิสัตว์ และพุทธองค์อื่น ๆ ประดับด้วยเครื่องสักการบูชาพร้อมมูล มีพระภิกษุอย่างน้อย ๓ รูป เข้าประกอบพิธี

เสร็จแล้วทำพิธีอันเชิญพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาประทับ โดยพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ประพรมปริมณฑลด้วยน้ำพระพุทธมนต์ แล้วชุมนุมเทวดาและเจริญพระพุทธมนต์อัญเชิญเสด็จพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์เจ้ากับเทพเจ้าทั่วทิศมาประทับรับการบูชา

เสร็จแล้วทำพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับมายังโรงพิธี มีพระสงฆ์สาธยายมนต์ ขอพระบารมีอภินิหารของพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์เจ้าส่งพระวิสุทธิรัศมีไปทั่วปรโลก นำดวงวิญญาณผู้มรณะมายังมณฑลพิธี

(วาระนี้ จัดทำรูปสมมติด้วยกระดาษ เขียนนามและนามสกุลของผู้มรณะไว้ชัดแจ้ง รูปกระดาษนี้ จีนเรียกว่า ถ่งพวน คือธวัชปฏัก หรือเกตุปฏัก แปลว่า ธงรูปภาพ หรือ เครื่องหมายรูปภาพ ของผู้มรณะ)

เสร็จแล้วทำพิธีอาบน้ำดวงวิญญาณ พระสงฆ์สาธยายมนต์นำดวงวิญญาณของผู้มรณะเมื่อมาถึงไปชำระไตรทวาร (คือ กาย วาจา ใจ) ด้วยน้ำพระพุทธมนต์เพื่อให้ดวงวิญญาณมีความสะอาดผ่องใสเบิกบาน

พิธีข้ามสะพาน

พระสงฆ์สาธยายมนต์ พาดวงวิญญาณผู้มรณะข้ามสะพานไปมอบเงินทองไว้แก่นายคลัง (สมมติ) เพื่อชำระหนี้สินต่างๆ ที่ได้กระทำไว้ในมนุษยโลกและยมโลก (หมายความว่าทุกคนเมื่อยังมีการเวียนเกิดเวียนตายย่อมจะมีหนี้สินติดค้าง ตรงนี้มีบรรดาทายาทพี่น้องและบุตรหลานนำเงินทองมาชำระให้) ให้เป็นการเสร็จสิ้นกันไป เพื่อวิญญาณจะได้บริสุทธิ์ปราศจากพันธะพัวพัน

สะพานที่ข้าม มีนามว่า **สะพานข้ามโอฆสงสาร** ซึ่งสัตว์โลกทั้งผองจะต้องข้าม ในเมื่อยังมีการเวียนเกิดเวียนตายอยู่ ไม่มีทางหลีกพ้น มีการทิ้งเงินทองลงในอ่างตรงหัวท้ายสะพาน เป็นการโปรยทานแก่สัตว์โลกที่ตกทุกข์ได้ยากเป็นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งหมายความว่า เมื่อสัตว์โลกถึงแก่มรณะแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างตลอดจนของที่รักกับทรัพย์สมบัติที่สะสมไว้ จะต้องสละหมด ไม่สามารถนำติดตัวไปได้ ทั้งนี้เป็นเครื่องหมายเตือนสติแก่ผู้อยู่ข้างหลังให้สังวรไว้อย่าได้ประมาท

สะพานโอฆสงสารนี้ ภาษาจีนเรียกว่า สะพานไน้ห่อเกี๊ยว และแม่น้ำนี้เรียกว่า ไน้ห่อโคย

พิธีเปิดประตูนรก

พิธีนี้ต้องเอาทรายมาทำเป็นรูปเมือง (สมมติ) มีกำแพงล้อมรอบ มีประตูใหญ่ ๔ ด้าน นัยว่าเป็นเมืองนรก

พระสงฆ์สาธยายมนต์ เมื่อเดินมาถึงประตูขุมนรกก็เอาคฑาธุดงค์ (ด้ามคฑา) กดกับดินทุก ๆ ประตูไป (ซึ่งสมมติว่าพระสงฆ์ไปยืนสวดมนต์หน้าประตูเมือง เอาด้ามคฑาธุดงค์กดลงกับประตูใด ประตูนั้นก็เปิดออก)

ตรงนี้ มีอธิบายตามพระสูตรฝ่ายจีนว่า

ในสมัยพุทธกาล มารดาของพระมหาโมคคัลลานเถระ ไม่นับถือในพระพุทธศาสนา ประกอบปาณาติบาต โหดร้ายต่อสัตว์ต่าง ๆ มากมาย ครั้นตายไปวิญญาณก็ไปเป็นเปรต อยู่ในอเวจี

พระมหาโมคคัลลานเถระเล็งทิพยญาณ เห็นมารดาทนทุกข์ทรมาน อดอยาก ร่างกายมีแต่หนังหุ้มกระดูก จึงมีความสงสาร เข้าฌานนำอาหารใส่บาตรลงไปยังเมืองนรก เพื่อโปรดให้มารดาบริโภค แต่เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระมาถึง ปรากฏว่า ประตูเมืองปิดเสียแล้ว ก็น้อยใจ เอาด้ามคฑาธุดงค์กดลงกับพื้นดิน (คฑานี้ด้ามยาวทำด้วยไม้ ส่วนยอดคฑาทำด้วยตะกั่ว ลวดลายโปร่ง ๔ แฉก มีรูปคล้ายเสมาธรรมจักร มีล้อกลมรวม ๑๒ ล้อ เป็นอย่างน้อย คล้องติดอยู่กับแฉก เมื่อพระภิกษุเดินธุดงค์อยู่ในป่า สั่นคฑานี้เสมอ เกิดมีเสียงดังเพื่อให้สัตว์เล็กน้อยได้ยิน จะได้หลบหลีกพ้นไปจากทางเดิน พระมหาโมคคัลลานเถระถือคฑาธุดงค์นี้เป็นนิจ) ทันใดนั้นเองก็เกิดมีแสงสว่างออกจากยอดคฑา พุ่งตรงไปยังประตูเมือง และประตูเมืองก็เปิดออกไป เป็นโอกาสให้พระโมคคัลลานเถระได้พบกับมารดา

พิธีนี้เกจิอาจารย์ตั้งชื่อว่า พิธีเปิดประตูนรก พระสงฆ์สาธยายมนต์อาศัยคุณพระรัตนตรัยไปเปิดประตูนรกทั้ง ๑๘ ขุม เพื่อโปรดสัตว์ที่ตกทุกข์ได้ยาก และเมื่อได้ยินระฆังและเสียงสวดพระพุทธมนต์จากพิธีกงเต๊กนับว่าเป็นบุญอานิสงส์อย่างหนึ่ง

ต่อจากนั้น มีพิธีโปรยดอกไม้ ต้องจัดดอกไม้ต่าง ๆ หลาย ๆ สีใส่พานถวายแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์สาธยายมนต์พลางหยิบดอกไม้โปรยไปรอบด้าน

เบื้องต้นแห่งการมีพิธีโปรยดอกไม้ มีอธิบายว่า บรรดาบุตรหลานและญาติได้มอบดอกไม้สีต่างๆ เหล่านั้นแก่วิญญาณผู้มรณะ เพื่อน้อมถวายแก่บรรดาทวยเทพเจ้าทั่วทุกทิศไว้เป็นสักการะพระรัตนตรัย ในการมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อ

สดับพระพุทธมนต์ กุศลที่ได้โปรยดอกไม้ถวายเทพเจ้านี้วิญญาณผู้มรณะจักได้รับพรจากเทพเจ้าเหล่านั้น

ต่อไปนี้ พิธีบอกประกาศแก่พรหมโลก เทวโลก และยมโลก ในพิธีนี้ทำธงยาวรวม ๒ ธง แขวน ๒ ด้านโรงพิธี

ธงคันที่ ๑ ประกาศอัญเชิญพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์เจ้า และทวยเทพทั่วทุกทิศ มาประทับเป็นองค์พยาน

ธงคันที่ ๒ ประกาศแก่บรรดาภูต ปีศาจ และอสุรกายน้อยใหญ่ให้มารับส่วนบุญและไทยทาน

พระสงฆ์สาธยายมนต์อัญเชิญเทพเจ้า ทั่วพรหมโลก เทวโลก มาสดับฟังพระพุทธมนต์ กับสวดมนต์ประกาศบอกกล่าวแก่ภูต ปีศาจ เปรต และอสุรกายทั่วยมโลก ให้ตั้งสติฟังอภิธรรม มีสัญญาณระฆัง ตามพระพุทธมนต์เป็นระยะ ๆ

พิธีลอยกระทง

ในพิธีนี้ ทำกระทง (ใบตอง หรือกระดาษ) ปักธูปเทียนดอกไม้ จุดปล่อยลอยไปตามน้ำในแม่น้ำหรือลำคลอง

พระสงฆ์สาธยายมนต์อัญเชิญพญานาค เทวาต่าง ๆ ในบาดาลพิภพให้มาสดับฟังพระพุทธมนต์ กับบอกกล่าวแก่ปวงภูต ปีศาจต่าง ๆ ในสาคร (แม่น้ำและทะเล) ให้ตั้งสติฟังสวดอภิธรรม อันมีสัญญาณระฆังดังตามพระพุทธมนต์เป็นระยะ ๆ

พิธีนี้ มีอรรถกล่าวว่า

พญานาคเป็นเจ้าแห่งบาดาลพิภพ ตลอดทั้งทะเล แม่น้ำ คลอง บึง หนองน้ำทั่วโลก และพญานาคได้อัญเชิญส่วนหนึ่งของพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานไว้ ณ นาคพิภพในบาดาล และฝูงเทวดาทั่วสาคเรศไปน้อมนมัสการพระบรมสารีริกธาตุตามฤดูกาลเสมอ

อีกทั้งยังกล่าวว่า ณ ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที ในชมพูทวีป มีรอยพระพุทธบาท ซึ่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงประทับไว้แต่ครั้งโน้น ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

พิธีลอยกระทง เป็นพิธีที่ดวงวิญญาณผู้มรณะ ได้แผ่กุศลทานแก่ปวงภูตปีศาจในแม่น้ำ และทะเลส่วนหนึ่ง กับยังให้วิญญาณของผู้มรณะได้ส่งเครื่องสักการบูชา ลอยกระทงตามน้ำ ไปน้อมกราบนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ณ บาดาลพิภพกับพระพุทธบาท ณ แม่น้ำนัมมทานทีแห่งชมพูทวีปด้วย ทั้งนี้เป็นการเพิ่มบุญกุศลแก่ดวงวิญญาณผู้มรณะด้วย อีกส่วนหนึ่ง

อนึ่งพิธีลอยกระทง ชาวจีนได้ถือเอาเป็นประเพณีบำเพ็ญกุศลให้แก่บรรดาวิญญาณทั้งหลายทั้งปวง เป็นกุศลทานประจำปี และกำหนดกระทำกันในคืนวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๙ ตามปฏิทินจันทรคติ ทุกปี ทั้งในและนอกประเทศ

พิธีสาธยายพระพุทธมนต์ (หัตถมุทรา)

พิธีนี้พระสงฆ์จะเริ่มสวดพระธรรมคาถาเป็นจบๆ และสั่นระฆังเป็นระยะเรื่อยไปจนจบ

ในพระธรรมาธิษฐานนี้ มีใจความยกเอาคุณพระศรีรัตนตรัยเป็นที่พึ่งแก่ปวงสัตว์ทุกโลกธาตุ

สัตว์ทั้งหลาย ที่ไปสู่สุคติแล้วก็ดี ที่ยังมีชีวิตเวียนเกิดเวียนตายอยู่ก็ดี ที่กำลังทนทุกข์อยู่ในอเวจีก็ดี ให้อุตส่าห์ประกอบกรรมอันดีงาม จะได้เป็นที่พึ่งของตนเอง ทั้งขอพึ่งบารมีแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยจะได้หลุดพ้นจากกองทุกข์ภัยทั้งปวง และขออานิสงส์ในการสดับฟังพระอภิธรรมวิเศษคราวนี้ จงบังเกิดสันติทั่วกัน

พิธีสาธยายพุทธมนต์ตอนนี้ยาวที่สุด พระภิกษุผู้เป็นประธาน สวมหมวกนั่งบนธรรมาสน์ สูงกว่าภิกษุรูปอื่นๆ มีพระภิกษุรองประธาน ๒ รูป นั่งซ้ายขวาส่วนพระภิกษุนอกนั้น นั่งเรียงเป็น ๒ แถวซ้ายขวา พระภิกษุรูปเป็นประธาน

สวดพระพุทธมนต์เป็นระยะๆ และโปรยสาดข้าวสาร ทำนิ้วมือเป็นรหัส เรียกว่า **หัตถมุทรา** โปรดสัตว์นรก ส่วนภิกษุอื่น ๆ ที่เป็นพระอันดับนั่งซ้ายขวา สาธยายพระพุทธมนต์เป็นบทๆ เป็นระยะ โดยเคร่งครัด

ทางอุตตรนิกายนับถือว่า มนต์ที่สวดในพิธีนี้ วิญญาณผู้มรณะได้รับกุศลอย่างใหญ่ไพศาล เป็นทักษิณาทานแก่สัตว์ที่ตกทุกข์ได้ยาก ในเมืองนรกทุกขุมตลอดทั่วถึงกัน

พิธีถวายสังฆภัตแก่พระสงฆ์ทั่วทิศ

ให้นิมนต์พระสงฆ์มาประชุมรับถวายสังฆภัต เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้นฉันจังหันเสร็จแล้ว อาราธนาขอสวดมนต์รับอามิสบูชา แผ่กุศลให้แก่วิญญาณผู้มรณะโดยเฉพาะ

มูลเหตุแห่งการทำพิธีสังฆภัต มาจากเรื่องว่า ในสมัยที่มารดาพระมหาโมคคัลลานเถระยังมีชีวิตอยู่ ได้กระทำปาณาติบาต ครั้นตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตอยู่ในนรก (ดูพิธีเปิดประตูนรก)

พระมหาโมคคัลลาน์เล็งญาณไปเห็นมารดาตกทุกข์อดอยาก ร่างกายมีแต่หนังหุ้มกระดูก ก็มีความสงสารเป็นกำลัง จึงเข้าฌานนำอาหารใส่ในบาตรลงไปยังเมืองนรก เพื่อโปรดให้มารดาบริโภค

แต่พอมารดาพระมหาโมคคัลลาน์รับบาตรมา พออ้าปากจะกินก็เกิดเปลวไฟพุ่งออกจากปาก ไหม้อาหารในบาตรหมดสิ้น

พระมหาโมคคัลลานเถระ จึงได้กราบทูลเหตุการณ์แด่พระพุทธเจ้า มีพระดำรัสแก่พระมหาโมคคัลลาน์ว่า “เพราะมารดาได้สร้างกรรมบาปไว้มากมายในชาติก่อน ลำพังเธอผู้เดียวจะโปรดมารดาคงไม่สำเร็จ จำต้อง ประกอบพิธีกรรมสังฆภัต ถวายทานแด่พระอริยสงฆ์ทั้งหลาย และขอแผ่กุศล บารมีแก่มารดาเธอจะปลดเปลื้องทุกข์ของมารดาเธอได้”

เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระ ได้กระทำตามพุทธฎีกา ดวงวิญญาณของผู้เป็นมารดาก็พ้นจากกองทุกข์ไปสู่สุคติ

พิธีทิ้งกระจาด

พิธีทิ้งกระจาด ถือเป็นการจำเริญเมตตาธรรมแก่ดวงวิญญาณ คือนำเอาสิ่งของต่าง ๆ ส่งให้ผู้ตายไปใช้สอยในโลกหน้า โดยการนำเสื้อผ้าและของใช้จำเป็นต่าง ๆ มาแจกจ่ายเป็นทานให้แก่ผู้ยากจนเข็ญใจ (สิ่งของบางอย่างของผู้ตายจักแบ่งปันแก่บรรดาญาติ ลูกหลานและมิตรสหายไว้เป็นที่ระลึก) พระสงฆ์สาธยายมนต์ อนุโมทนาแผ่กุศลแก่ดวงวิญญาณของผู้มรณะ

พิธีทิ้งกระจาดมีอรรถในพระสูตร ฝ่ายมหายานของจีน ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จประทับแสดงพระธรรมเทศนา ณ นิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ ครั้งนั้นพระอานนทเถระหลีกออกไปบำเพ็ญสมาธิในที่สงัด

ในขณะที่พระอานนทเถระกำลังบำเพ็ญสมาธิอยู่ มีอสุรกายตนหนึ่งเป็นเปรตมาปรากฏตน กล่าวว่า อีก ๓ วันพระเถระจะถึงแก่มรณะ พระอานนทเถระถามถึงทางแก้ เปรตนั้นตอบว่า ต้องทำพิธีอุทิศสิ่งอุปโภคและบริโภคเป็น ไทยทานแก่ฝูงเปรตจึงจะรอด ทั้งมหาเถระก็จะอายุมั่นขวัญยืนอีกด้วย

พระอานนทเถระเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา กราบทูลเหตุให้ทรงทราบและขอพระพุทธองค์เป็นที่พึ่ง สมเด็จพระทศพลจึงตรัสประกอบเมตตาธรรมแบบนี้ ประทานแก่พระอานนท พิธีจึงสืบเนื่องต่อมาจนทุกวันนี้

พิธีทิ้งกระจาดในงานกงเต๊ก จัดทำรูปพญายมขนาดใหญ่ เรียกว่าไต้ซือเอี๋ย บนเศียรพญายมมีรูปพระกวนอิม หมายความว่า พระกวนอิมแบ่งภาคมาเฝ้าดูแลมิให้พวกปีศาจแย่งชิงเครื่องเซ่น

(พิธีทิ้งกระจาดนี้ ชาวจีนถือเอาเป็นพิธีประกอบเมตตากรรมประจำปี และกำหนดกระทำกันในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๗ ตามปฏิทินจีน)

เสร็จแล้ว มีพิธีอัญเชิญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จกลับ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ อัญเชิญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จกลับสู่พระรัตนวิมาน พร้อมทั้งอัญเชิญพระโพธิสัตว์เจ้า กับทวยเทพเจ้ากลับสู่ มณเฑียรสถาน

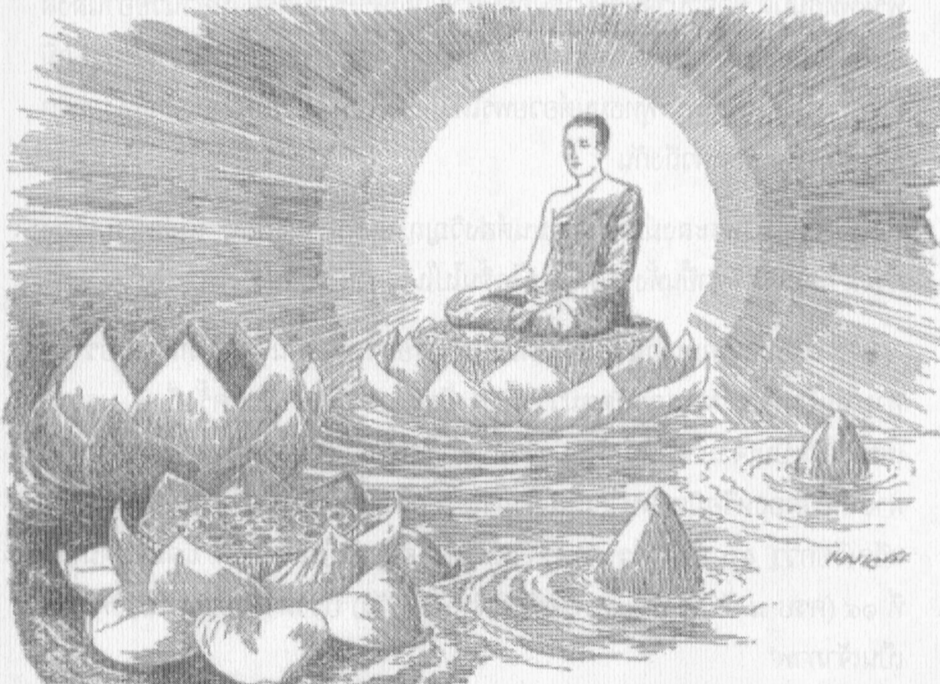
แล้วมีพิธีส่งวิญญาณกลับ เป็นอันดับสุดท้าย พิธีนี้พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ขออำนาจพระบารมีอภินิหารแห่งพระรัตนตรัย ให้อำนวยอานิสงส์อันเกิดจากการพิธีกรรมครั้งนี้ทั้งสิ้น ให้แก่วิญญาณผู้มรณะรับไป ณ แดนสุขภูมิ แล้วพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์อวยพรให้แก่เจ้าภาพให้ได้รับความเจริญทั้งสุขจิตและสุขภาพตลอดทั่วถึงกัน

ต่อมาพระสงฆ์สาธยายมนต์ส่งวิญญาณผู้มรณะกลับ และเผาเครื่องกระดาษสมมติที่ทำขึ้นทั้งหมด ให้เสร็จสิ้นไปในเวลาเดียวกัน

พิธีกงเต๊กเหล่านี้ มีทั้งหมดถึง ๑๖ รายการด้วยกัน ใน ๗ วันแรก บรรดาทายาทเป็นเจ้าภาพ และสัตตมวารที่ ๓ คือเมื่อครบ ๗ วัน ครั้งที่ ๓ บรรดาเขยสะใภ้เป็นเจ้าภาพ ในสัตตมวารที่ ๕ ครบ ๗ วัน ครั้งที่ ๕ บรรดาญาติฝ่ายเกี่ยวดองหรือมิตรสหายเป็นเจ้าภาพ ในสัตตมวารที่ ๗ (ครบ ๗ วันครั้งที่ ๗ หรือเรียกว่า ๕๐ วัน) บรรดาทายาทหรือวงศ์ญาติเป็นเจ้าภาพ และสัตตมวารที่ ๑๔ (ครบ ๗ วันครั้งที่ ๑๔ หรือเรียกว่า ๑๐๐ วัน) บรรดาทายาทหรือวงศ์ญาติเป็นเจ้าภาพ[๑]

---

[๑] ดูหนังสือ พระพุทธศาสนาในอุตตรนิกายจีน ของท่านพระภิกษุเย็นเกียรติ (ลิขิต ฮุนตระกูล)

บนสวรรค์ชั้นสุขาวดี มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า อมิตาภะ ประทับอยู่
มีรัศมีหาที่สุดมิได้ มีดอกไม้ ธรรมะ สาระ และกายทิพย์
(จากเรื่อง **สุขาวดี** ของ พันธรังษี)

บทที่ ๗

พระสูตรของมหายาน

พระพุทธศาสนามหายาน มีสูตรหรือคัมภีร์ที่สำคัญอยู่เป็นอันมาก เช่นเดียวกับที่ฝ่ายหินยานมี มีอรรถกถา ฎีกาแห่งพระสูตรนั้นๆ ซึ่งพระอาจารย์ได้แก้ไขอธิบายกันมาในชั้นหลัง เช่นเดียวกับที่หินยานมี

ดังได้ทราบมา มหายานมีนิกายย่อยเป็นอันมาก แต่ละนิกายย่อมมีคัมภีร์ประจำนิกายของตน ในที่นี้ใคร่จะแสดงความเป็นมา และความสำคัญแห่งพระสูตรนั้น ๆ และจะถือเอานิกายมหายานของญี่ปุ่น ซึ่งมีมหายานจีนเป็นต้นเค้าอยู่เป็นหลัก

ตามตำนานมหายาน ยกย่องพระมหาเถระชาวอินเดียรูปหนึ่งยิ่งกว่าเถระองค์อื่น คือ**พระนาคารชุน** พระมหาเถระรูปนี้ถือกันว่า เป็นปฐมาจารย์ของมหายาน มหาเถระรูปนี้เป็นผู้รจนาพระสูตรต่างๆ เช่น ปรัชญาปารมิตาสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร ทสภูมิกสูตร และคันธัพพยุหสูตร เป็นต้น มีอธิบายเป็นอรรถกถาของพระนาคารชุนอยู่ทั้งสิ้น

การศึกษาข้อความในพระสูตรต่าง ๆ ต่อไป ควรเข้าใจข้อความสำคัญเป็นเบื้องต้นเสียก่อน ในสมัยของพระมหาเถระนาคารชุนนั้น ลัทธิมหายานแพร่หลายมากทั้งอินเดียฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ พระสูตรใดที่กล่าวข้อความถึง

เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ซึ่งมีแบบคล้ายกับลัทธิของพราหมณ์ ขอให้เข้าใจว่าพระสูตรนั้น ๆ มาจากภาคเหนือ ส่วนพระสูตรที่แพร่หลายอยู่ในอินเดียภาคใต้ โดยมากมีหลักเกี่ยวกับปรัชญาธรรม

ต่อไปนี้จะแสดงพระสูตรเหล่านั้น ตามลำดับแห่งความสำคัญ

ปรัชญาปารมิตาสูตร (หันนย-เกียว)

พระสูตรนี้เป็นภาษาสันสกฤต เป็นพระสูตรโบราณที่สุด และมีหลักฐานที่สุดที่อธิบายถึงลัทธิ "ความว่างเปล่า" ตามหลักแห่งเหตุผล หรือหลักธรรมตามแบบแห่งพระพุทธศาสนาดั้งเดิม เกี่ยวกับปรัชญาปารมิตานี้ มีสูตรใหญ่น้อยที่อธิบายถึงธรรมประเภทเดียวกันอีกหลายสูตร เช่น มหาปรัชญาปารมิตา, อสตสหัสริก, ปรัชญาปารมิตา และปารมิตาหฤทยสูตร เป็นต้น แต่ในจำนวนนี้ปรัชญาปารมิตาเป็นสำคัญกว่าสูตรใด พระกุมารชีพเถระ แปลออกจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีน

พระกุมารชีพแปลอีกหลายสูตร ที่เกี่ยวกับปรัชญาทั้งสิ้น มีวัชรเจติยสูตรเป็นอาทิ พระสูตรนี้ (ปรัชญาปารมิตาสูตร) มีคำสอนว่า

สรรพสิ่งเป็นของหลอกลวง เป็นเพียงปรากฏการณ์ หาความเป็นอิสระไม่ได้ มีอยู่ในดวงใจของเราเอง สิ่งทั้งหลายที่ปัจจัยปรุงแต่งเป็นเสมือนน้ำค้างบนยอดหญ้า และเป็นเสมือนแสงแลบของสายฟ้า

เนื้อพระสูตรของปรัชญาปารมิตา มีคำแปลของท่านศาสตราจารย์ไดเซตซึ สุสุกิ แปลออกจากภาษาสันสกฤต ดังนี้

"เมื่อพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (คันนน หรือ กวนอิม) ทรงบำเพ็ญปรัชญาบารมีอันแก่กล้า ได้ทรงมองเห็นขันธ์ทั้ง ๕ และโดยการเห็นขันธ์ ๕ นี้ พระโพธิสัตว์ได้ทรงเห็นแจ้งว่า ธรรมชาติแห่งขันธ์ ๕ เป็นของว่างเปล่า ไม่มีตัวตน

"สารีบุตร ฯลฯ ร่างที่มีปัจจัยปรุงแต่ง มีสภาพว่างเปล่า (สุญญตา) สภาพว่างเปล่า (สุญญตา) คือ ร่างที่ปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีอะไรอื่นนอกจากความว่าง และความว่างเปล่านั้นไม่มีอะไรอื่นนอกจากร่างที่ปัจจัยปรุงแต่ง สิ่งใดที่ปัจจัยปรุงแต่งเป็นร่างขึ้น สิ่งนั้นคือความว่างเปล่า และสิ่งใดเป็นความว่างเปล่า สิ่งนั้นคือการปรุงแต่ง ทั้งสองอย่าง อาจเรียกว่า เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (๔ ในขันธ์ ๕)

"สารีบุตร ฯลฯ สิ่งทั้งหลายมีความว่างเปล่า หาตัวตนไม่ได้เป็นลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายไม่มีเกิด สิ่งทั้งหลายไม่มีดับสูญ ไม่มีติดอยู่ ไม่มีการเจริญขึ้น และไม่มีการเสื่อมลง

"สารีบุตร ฯลฯ เพราะฉะนั้นแล ในสุญญตาย่อมไม่มีรูป ไม่มีความรู้สึก ไม่มีความคิด ไม่มีสิ่งผสม ไม่มีจิตสำนึก (ไม่มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ไม่มีจักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ไม่มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ ไม่มีวิชชา ไม่มีอวิชชา จนกว่าจะมีถึงซึ่งไม่มีชรา และมรณะ ไม่มีความสูญไปแห่งชรา ไม่มีความสูญแห่งมรณะ ไม่มีความทุกข์ ไม่มีการเพิ่มทุกข์ ไม่มีการดับสูญ ไม่มีมรรคา ไม่มีวิชชา ไม่มีการเข้าถึง และไม่มีการรู้ได้ เพราะเหตุแห่งการไม่มีการเข้าถึง (ส่วน) ในดวงจิตของพระโพธิสัตว์ผู้ทรงบำเพ็ญปรัชญาบารมี ย่อมไม่มีอุปสรรคใด ๆ พระโพธิสัตว์นั้น ย่อมผ่านพ้นเสียได้ ซึ่งทรรศนะอันสูงส่งและเข้าถึง พระนิพพานได้เป็นขั้นสุดท้าย พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ในปัจจุบัน และ ในอนาคต ทรงมีปรัชญาบารมีเป็นหลักอันสูงสุด จึงทรงเข้าถึงซึ่งการตรัสรู้อันสูงสุดและสมบูรณ์

"เพราะฉะนั้น บุคคลสมควรรอบรู้ว่า ปรัชญาบารมี (การบำเพ็ญให้เกิดปัญญารอบรู้) นั้น คือมหามนต์ เป็นมหามนต์แห่งปัญญา เป็นมหามนต์ขั้นยอด เป็นมหามนต์อันหาค่ามิได้ สามารถยังทุกข์ทั้งหมดให้สุดสิ้นไป เป็นมหามนต์แห่งสัจจะ หาส่วนที่เป็นเท็จไม่ได้ มหามนต์นี้มีประกาศในปรัชญาปารมิตา เป็นความว่า 'คเต คเต ปรคเต ปรสงคเต โพธิ สวาห (โอ โพธิ ไปแล้ว-ไปแล้ว-ไปแล้วสู่ฝั่งแห่งหนึ่งขึ้นสู่ฝั่งแห่งหนึ่ง สวาหะ)"

มีคำอธิบายประกอบพุทธพจน์ในพระสูตรว่า ความว่างเปล่า หรือที่เรียกสุญญตา เป็นผลสืบสัมพันธ์จากปัญญา ซึ่งเรียกว่า ปรัชญาปารมิตา หรือปัญญาบารมี ปรัชญานั้นสูงกว่าความหมายของวิชชาในลัทธิมหายาน สุญญตาแห่งชีวิตและแห่งโลกมิใช่ปฏิเสธความปรากฏแห่งสภาพ ข้อความในพระสูตรรับรองสภาพแห่งโลกที่เป็นไป แต่ด้วยอาศัยปรัชญาบารมีที่กล่าว บุคคลหรือพระโพธิสัตว์ย่อมสามารถทำลายความเห็นอันติดอยู่ในโลกเสียได้ เมื่อถึงวาระเช่นนั้น ความสว่างไสวย่อมบังเกิดขึ้น สามารถให้มองเห็นอนาคต (โลกหน้า) อันใหญ่หรือชีวิตอันสว่างไสวต่อไปข้างหน้าได้อีก ความทุกข์ยากที่เคยประสบมาแล้วแต่กาลก่อน ก็สามารถล่วงพ้นความทุกข์นั้นๆ ในกาลนั้นได้ ปรัชญาบารมีเป็นผลก้าวล่วงเสียซึ่งอวิชชาทั้งปวง ช่วยให้พระโพธิสัตว์มองเห็นโลกได้โดยความเป็นจริง และมีอิสรภาพ

ความเชื่อถือหลักธรรมในพระสูตรนี้ เป็นหลักเริ่มแรกของนิกายเคงอน (อวตังสกะ) อันปรากฏอยู่ในอวตังสกสูตร ซึ่งเป็นสูตรสาขาของสูตรนี้ (ปรัชญาปารมิตาสูตร)

อวตังสกสูตร (เคงอน-เกียว)

พระสูตรนี้ ตามตำนาน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่พระสาวก ภายหลังที่ได้สำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ๓ สัปดาห์ ได้ทรงยกเอาสัมมาสัมโพธิญาณของพระองค์มาตรัส และกล่าวว่าขณะนั้นพระองค์ทรงอยู่ในรูปแห่งธรรมกาย ข้อความที่ตรัสมีส่วนสำคัญแห่งปรัชญาทางใจเป็นสำคัญ อรรถกถาจารย์แสดงว่า อวตังสกสูตรเป็นสาขาแห่งปรัชญาปารมิตาสูตรที่แสดงมา

มิได้มีคำกล่าวว่าอวตังสกสูตรเป็นภาษาอะไร แต่คาดว่าเป็นภาษาสันสกฤต มีคำแปลจากภาษาเดิมเป็นภาษาจีนอยู่ ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งพระพุทธภัทร

ชาวอินเดียภาคเหนือเป็นผู้แปลในสมัยราชวงศ์ชิน (ราว พ.ศ.๙๕๑-๑๐๖๕) มีจำนวนถึง ๖๐ เล่ม อีกฉบับหนึ่งแปลในสมัยราชวงศ์ถัง (ราว พ.ศ. ๑๒๓๘-๑๒๔๒) จำนวนถึง ๘๐ เล่ม พระสิกขนันทะเป็นผู้แปล อีกฉบับหนึ่งมี ๔๐ เล่ม แปลราว พ.ศ.๑๓๑๒-๑๓๔๐ ฉบับที่กล่าวนี้ กล่าวถึงหลักปฏิบัติและอธิษฐานธรรมของพระสมันตภัทรโพธิสัตว์ว่า มีข้อความเหมือนกับคันธัพพยุหสูตร ซึ่งจักแสดงต่อไปข้างหน้า รวมกับทสภูมิกสูตร (ยูริ-เกียว) อีกสูตรหนึ่ง จึงเป็นอวตังสกสูตรโดยสมบูรณ์ นิกายเคงอนถือพระสูตรที่กล่าวเป็นสูตรสำคัญของนิกาย

ที่กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงอวตังสกสูตร เมื่อสำเร็จโพธิญาณแล้วได้ ๓ สัปดาห์ โดยรูปแห่งธรรมกายนั้น มีอธิบายว่า พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงด้วยพระโอษฐ์ของพระองค์เอง แต่เป็นเพียงด้วยพระลักษณะแห่งสมาธิ (ขณะประทับนั่งอยู่โคนไม้มหาโพธิ์) เป็นเครื่องหมายแห่งคำสอนเพื่อให้รู้อรรถแห่งการตรัสรู้ของพระองค์เท่านั้น พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า ขณะที่พระองค์ประทับสมาธิอยู่ ณ โคนมหาโพธิ์ ฝูงเทวดาและพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายในจักรวาล มาประชุมอยู่ต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า และ**ด้วยอานุภาพอันสูงสุดแห่งปรัชญาธรรมของพระองค์** เทวดาและพระโพธิสัตว์นั้น สังสนทนาและปฏิบัติธรรมอยู่ระหว่างกันและกันได้ เช่นเดียวกับได้ฟังพระธรรมจากพระโอษฐ์เหมือนกัน

คำว่า ด้วยอานุภาพอันสูงสุดแห่งปรัชญา หมายถึงพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ไวโรจนะ[๑] เป็นธรรมกาย หาใช่พระศากยมุนีพุทธเจ้า ผู้เป็นมนุษย์ธรรมดาในประวัติศาสตร์ไม่ อธิบายโดยรูป พระพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญเพียรได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ย่อมหมายได้ว่าเป็นพระภิกษุ

---

๑ ดูบท "พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน"

รูปหนึ่ง ประทับนั่งอยู่ (โดยรูปของมนุษย์) ภายใต้มหาโพธิ์ หากอธิบายโดยธรรม พระพุทธนั้นทรงเป็นธรรมกาย โลกอันเป็นที่อยู่แห่งสรรพสัตว์นี้ มิใช่เป็นโลกธรรมดาสามัญสำหรับพระองค์ โลกนั้นเป็นจักรวาลแห่งธรรมธาตุ ประกอบด้วยโลกธาตุทั้งหลายมีอยู่ภายในอีกเป็นอันมาก

โดยอธิบายตามนัยพระสูตรนี้ จิตของมนุษย์เป็นจักรวาลอยู่ในตัวเอง เป็นพุทธอยู่ในตัวเอง และโดยนัยนี้ พุทธ จิต และสรรพสัตว์ย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ในปริเฉทที่ ๑๕ แห่งพระสูตร แสดงถึงภูมิทั้ง ๑๐ ที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเพื่อการตรัสรู้ ขั้นแรก และขั้นสุดท้าย จนถึงความเป็นพุทธเจ้าโดยลำดับ ในปริเฉทนี้เอง ที่ได้แยกออกเป็นพระสูตรอีกพระสูตรหนึ่ง คือทสภูมิกสูตร ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า

ในปริเฉทที่ ๑๖ แห่งพระสูตร แสดงถึงพระจริยาวัตรอันบริสุทธิ์ของพระโพธิสัตว์ ปริเฉทที่ ๒๐ แสดงถึงอนุสาสนีย์เกี่ยวกับปรินามนา คือการที่พระโพธิสัตว์ทรงช่วยให้สรรพสัตว์หมดทุกข์ อันได้แก่ความหิวกระหาย (ดูชั้นแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในบท "พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน") ปริเฉทที่ ๒๗ แสดงถึงพระปฏิญญาเพื่อช่วยสรรพสัตว์ของพระสมันตภัทร ซึ่งเป็นพระพุทธองค์สำคัญอยู่ในเรื่องราวของพระสูตรนี้

หลักในอวตังสกสูตร มีอธิบายอย่างยิ่ง ถึง "ความรู้แจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา" สมมติให้เห็นว่าการมองดูโลกด้วยอาศัยธรรมกายแห่งพระพุทธเจ้า (ไวโรจนะ) บุคคลสามารถมองเห็นโลกด้วยความสว่างไสว เพราะอำนาจแห่งพระธรรม (ไวโรจนะ) นั้น สรรพสิ่งในโลกเป็นสัมพันธลักษณะซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้น (ด้วยอำนาจแห่งการมองเห็นด้วยพระธรรม) สรรพสิ่งทั้งหลายจึงเป็นอันเดียวกัน เป็นรูปที่เป็นไปให้พิจารณาได้สถานเดียว (จะเป็นอนัตตลักษณะหรืออนิจจลักษณะก็ตาม)

ตามตำนานอธิบายประกอบหลักในนิกายนี้ว่า พระพุทธเจ้า (สมันตภัทร) ทรงประกอบด้วยเยื่อใยต่อความที่สรรพสัตว์มองไม่เห็นโลกด้วยความสว่างไสว มองไม่เห็นโลกด้วยความเป็นสัมพันธลักษณะแห่งกันและกัน เพราะฉะนั้น พระองค์ (สมันตภัทรนั้น) จึงทรงประกอบเนกขัมมบารมี ช่วยเหลือสรรพสัตว์ ให้ถึงซึ่งการตรัสรู้ ยังสรรพสัตว์ให้ดำเนินตามทางปฏิบัติของพระองค์ (พระบารมี) แล้วทรงยังสรรพสัตว์เหล่านี้ให้ถึงซึ่งการตรัสรู้ขั้นสูงสุด

คันธัพพยุหสูตร

คันธัพพยุหสูตร เป็นสูตรเนื่องมาจากอวตังสกสูตร มีเรื่องเกี่ยวกับพระสมันตภัทร การปฏิบัติ และปฏิญญาบางประการเพื่อสรรพสัตว์ของพระองค์ นอกนั้นมีพรรณนาถึงการเดินทางแสวงบุญ ของเยาวบุรุษคนหนึ่งชื่อ สุธน เพื่อต้องการเข้าถึงซึ่งธรรมธาตุ พร้อมด้วยเรื่องการสนทนาธรรมระหว่างเพื่อน ๕๓ คน กับ เยาวบุรุษนั้น

เรื่องของเยาวบุรุษผู้นั้น (คล้ายกับเรื่องพระยสกุลบุตรในคัมภีร์ฝ่ายหินยาน) ปรากฏในคันธัพพยุหสูตรว่า สมัยหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เชตวันวิหารในเมืองสาวัตถีซึ่งเศรษฐีอนาถปิณฑิกะสร้างถวาย พระโพธิสัตว์ประมาณ ๕๐๐ มีพระสมันตภัทร และพระมัญชุศรีเป็นประธาน เข้าเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคอยู่เฉพาะพระพักตร์ คอยฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์อยู่ ณ ที่ประชุมนั้น ขณะนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงเข้าสมาธิ สำแดงพระปาฏิหาริย์ ยังพระวิหารเชตวันให้มีบริเวณกว้างขวางออกไป เพื่อเป็นที่รับรองฝูงเทพยดาและพระโพธิสัตว์อีกเป็นจำนวนไม่น้อย ที่เข้ามาบูชาสรรเสริญคุณของพระตถาคตเจ้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงเปล่งพระรัศมีให้ออกจากพระอุณาโลม ส่องพระรัศมีนั้นไปยังมวลเทพและพระโพธิสัตว์ที่มาประชุมกันอยู่ให้เกิดความชุ่มชื่น และมีดวงจิตเปี่ยมด้วยเมตตา

ขณะนั้น พระมัญชุศรี (หลังจากได้รับพระพรคือความชุ่มชื่นเกิดจากพระรัศมีของพระพุทธเจ้าแล้ว) จึงได้ออกจากที่ประชุม เสด็จไปสั่งสอนมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก ขณะประทับอยู่ในธันยนคร มีเยาวบุรุษรูปงามแห่งตระกูลสูงคนหนึ่ง ชื่อสุธน เข้าเฝ้าพระมัญชุศรีอยู่ ณ ที่นั้นด้วย พระมัญชุศรีทรงทราบความปรารถนาของสุธนจึงตรัสว่า "เธอจงไปแสวงหาสหายที่แท้จริงของเธอสหายนั้นจะช่วยเธอ เธอจงไปสู่ภูเขาชื่อ Myoho ในประเทศ ณ Shorakai ณ "ที่นั้นเธอจะได้พบพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อสาครเมฆ ภิกษุรูปนั้นจะแนะนำสิ่งที่เธอต้องการให้แก่เธอ" เมื่อได้ฟังคำของพระมัญชุศรีแล้ว สุธนจึงออกเดินทางไปพบพระสาครเมฆ ได้รับคำสั่งสอนจากภิกษุนั้นหลายอย่างแล้วเดินทางไปแสวงหาสหายคนอื่นๆ ตามคำแนะนำของพระสาครเมฆ จากสหายคนหนึ่งไปสู่สำนักสหายอีกคนหนึ่ง ดังนี้ ในที่สุดสุธนได้พบและฟังปัญหาธรรมจากสหายถึง ๕๓ คน ครั้งสุดท้ายสุธนไปถึงสำนักพระสมันตภัทร และได้ฟังปัญหาธรรมฟังปฏิญญา จนได้เข้าถึงธรรมธาตุ คือความจริงอันเป็นขั้นสูงสุด

ในพระสูตร แสดงต่อไปว่า บุคคลประเภทไรคือหมู่สหายของสุธน ในเรื่องนี้มีคำวิสัชนาว่า บุคคลผู้เป็นสหายของสุธนนั้น ๕๓ คน คือ พระโพธิสัตว์ ๕ พระภิกษุ ๕ ภิกษุณี ๑ ผู้ครองเรือน ๘ นายแพทย์ ๑ คนขายน้ำหอม ๑ กลาสี ๑ กษัตริย์ ๒ คนธรรมดา ๒ หญิงธรรมดา ๔ (๑ ใน ๔ นี้นัยว่าเป็นนางสวรรค์) นักพรตสามัญ ๑ โยคี ๑ พราหมณ์ ๒ เด็กอีกเป็นจำนวนมากและเทพยดาอีกหลายตน จำนวนที่ไม่มีตัวเลขนี้เมื่อรวมกับจำนวนต้น ๆ เป็น ๕๓ และเป็นจำนวนซึ่งน่าสังเกตไว้ในที่นี้อย่างหนึ่งว่าทางของมหายานเกี่ยวข้องอยู่กับพระภิกษุเพียง ๕ นอกนั้นสัมพันธ์อยู่กับคนประเภทอื่นทั้งหมด

ในตอนท้ายของพระสูตร แสดงว่า พระสมันตภัทรนั้น ทรงมีปฏิญญา เพื่อความสุขของสรรพสัตว์อยู่ ๑๐ ประการด้วยกัน (รวมความต้องการไปเกิด ในดินแดนสุขาวดีอีก ๑) คือ ๑. ขอบูชาพระพุทธเจ้า ๒. ขอสรรเสริญคุณของ พระพุทธเจ้า ๓. ขอถวายเครื่องไทยธรรมแด่พระพุทธเจ้า ๔. ขอสารภาพบาป

ในอดีต ๕. ขอยินดีในความสุขที่เกิดขึ้นแก่คนอื่น (มุทิตา) ๖. ขอให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๗. ขอให้พระพุทธเจ้าทรงประชนม์อยู่ในโลกนี้ ๘. ขอให้ได้ศึกษาพระพุทธธรรมเพื่อสั่งสอนผู้อื่น ๙. ขอกระทำความดีให้แก่สรรพสัตว์ และ ๑๐. ขอแบ่งความดีที่มีอยู่ให้แก่สัตว์ทั้งปวง

ปฏิญญาทั้ง ๑๐ ข้อของพระสมันตภัทรนี้ ลัทธิมหายานถือว่าเป็น รากแก้วแห่งชีวิตของพระโพธิสัตว์ อนึ่งเรื่องเกี่ยวกับการแสวงบุญของสุธนตามที่แสดงมา นิกายเคงอน(อวตังสกนิกาย) ผู้เป็นเจ้าของพระสูตรนี้ ถือ เป็นเรื่องหัวใจของนิกาย อวตังสกสูตรจึงเป็นสูตรแห่งการตรัสรู้ และเป็นสูตร ยืนยันให้เห็นความแท้จริงอันหนึ่ง คือ สรรพสัตว์สามารถจะเข้าถึงซึ่งพุทธภาวะได้ถ้าหากว่าได้การเห็นแจ้ง

ทสภูมิกสูตร (ยูริ-เกียว)

พระสูตรนี้เป็นส่วนหนึ่งของอวตังสกสูตรมาดั้งเดิม แต่แยกเป็นสูตรอิสระ มีคำแปลจากภาษาสันสกฤตเดิม ออกเป็นหลายฉบับด้วยกัน ฉบับหนึ่งเป็นของพระธรรมรักษ์ (ราว พ.ศ.๘๔๐) อีกฉบับหนึ่งเป็นคำแปลของท่านกุมารชีพแสดงถึงภูมิทั้ง ๑๐ ที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเป็นขั้น ๆ และที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญภูมินั้นอีกฉบับหนึ่ง เรียกว่า คัมภีร์โพธิจริยาวัตร เป็นคำอธิบายของท่านสันติเทพก็มี (ดูบทว่าด้วย “พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน”)

ภูมิ ๑๐ นั้น คือ

๑. ปมุทิตา ผู้ทรงปราโมทย์ พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ทรงบำเพ็ญเมตตาธรรมตามคำสอนในเรื่องทานบารมี

๒. วิมลา ผู้ปราศจากราคี พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ทรงบำเพ็ญเป็นผู้มีกายทวารและวจีทวาร อันน่ารักตามคำสอนในเรื่องศีลบารมี

๓. **ปภาการี** ผู้ทรงแสงสว่าง พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ ทรงบำเพ็ญด้วยการเข้าสมาธิ เพื่อค้นหาความจริงในสิ่งทั้งหลาย และเพื่อทรงแสวงหากฎที่ทำสรรพสัตว์ให้เป็นทุกข์ ทรงบำเพ็ญขันติบารมีเป็นหลัก

๔. **อริสมติ** ผู้สว่างไสว พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ทรงบำเพ็ญการทำลายความคิดชั่วร้ายออกหมด ทรงถือวิริยบารมีเป็นหลัก

๕. **สุทุรชยา** ผู้ซึ่งผู้อื่นชนะได้ยากด้วยดี พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ทรงบำเพ็ญเพื่อความสมบูรณ์แห่งพระปัญญา ตามหลักของฌาน

๖. **อภิมุขตา** ผู้ทรงกล้าเผชิญ พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ ทรงบำเพ็ญตามหลักปรัชญา พระองค์เป็นผู้รู้แจ้งซึ่งโซ่ ๑๒ ห่วงแห่งปัจจยาการ

๗. **ทูรังคมา** ผู้ไปไกล (สู่ภูมิอันยากที่จะไป) พระโพธิสัตว์ขั้นนี้ ทรงบำเพ็ญโดยใช้พระปัญญา มุ่งหาอุบาย (มิทรงเหน็ดเหนื่อย เพื่อพาสรรพสัตว์ไปสู่โพธิอันไกล)

๘. **อจลา** ผู้ไม่ทรงหวั่นไหว พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ มิได้ทรงติดอยู่ในสภาพของชาติและมรณะ แต่ทรงเข้าถึงแดนแห่งพุทธ ทรงยังแดนแห่งพุทธนั้นให้หมดจด ทรงยังสรรพสัตว์ผู้หิวให้ได้กิน ผู้กระหายให้ได้ดื่ม ตามหลักแห่งปรินามนาบารมี[๑]

๙. **สาธุมติ** ผู้มีพระทัยดี พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ทรงบำเพ็ญโดยพระปัญญาสมบูรณ์แล้ว สามารถสั่งสอนอรรถธรรม เหตุแห่งการเกิดและการตาย แก่สรรพสัตว์ได้แล้ว ทรงยังสรรพสัตว์ให้ตื่นขึ้นเพื่อการเห็นแจ้งได้แล้ว ภูมินี้พระโพธิสัตว์ใช้พละเป็นบารมี

---

[๑] ดูบท "พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน"

๑๐. พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ (ไม่มีชื่อเรียกในทสภูมิกสูตร) น่าจะเรียก **ธรรมเมฆา** มีพรรณนาในพระสูตรว่า ทรงบำเพ็ญมาถึงขั้นสุดท้ายแล้ว เปรียบเหมือนได้ทรงนั่งในกลีบโกมุท และกำลังแผ่พระรัศมี (แห่งพระเมตตา) ไปจากพระองค์ มีพระพุทธในหมื่นจักรวาลมานั่งล้อมรอบพระองค์อยู่ และพระองค์เองเสด็จเข้าสู่ท่ามกลางแห่งพุทธภูมิ พระองค์ทรงประกอบด้วยกำลัง ๑๐ ประการ (ทสพลญาณ) เข้าถึงซึ่งความเป็นตถาคต

วิมลกีรติสูตร (ยูอิมะ-เกียว)

พระสูตรนี้ มีหลักปรัชญาเป็นหลัก ใช้เป็นสูตรสำคัญในหมู่นักพรตนิกายเซน (Zen) หรือนิกายฌาน มีคำแปลจากภาษาสันสกฤต เป็นภาษาจีนอยู่ถึง ๗ ฉบับ ในภาษาญี่ปุ่น มีหลายฉบับทั้งที่เป็นต้นร่างและอรรถกถา ที่เป็นอรรถกถาเจ้าชายไชโตกุ เป็นผู้นิพนธ์มากกว่าคนอื่น นอกนั้นมีอรรถกถาของบรรดานักศึกษาแห่งนิกายเทนได เคงอน ฮอสโส และนิกายเซนเป็นอันมาก พระสูตรนี้ยังมีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษโดยนักแปลญี่ปุ่นชื่อ เค. โอฮารา และ เอช. อิสุมิ ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ และ พ.ศ. ๑๔๖๙-๗๑ เป็นลำดับ

วิมลกีรติสูตร มีอรรถเช่นเดียวกับอวตังสกสูตรหลายอย่าง อรรถแห่งสูตรนี้มีว่า ทางแห่งพุทธภาวะ มิได้เป็นทางของพระภิกษุหรือภิกษุณี ซึ่งเป็นผู้ทรงพรหมจรรย์เท่านั้นมิได้ พุทธภาวะย่อมมีอยู่ในบุคคลผู้ครองเรือนด้วย บุคคลเมื่อจะยังใจให้ผ่องแผ้ว เพื่อเข้าสู่พุทธภาวะได้ ถ้าหากได้ใช้ความพยายามหาทางโน้มนำตนเข้าชำระกิเลสาสวะเช่นนั้นได้ พุทธภาวะจึงมีอยู่ได้ทั้งในหมู่ผู้ครองเรือนและไม่ครองเรือน

ในพระสูตรปรารภอุบาสกคนหนึ่งมีชื่อ ยูอิมะ หรือ วิมลกีรติ เป็น พระโพธิสัตว์ผู้ครองเรือน วันหนึ่งเมื่อมีสาวกสันนิบาต มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ยูอิมะอุบาสกป่วยเสีย มิได้เข้าร่วมประชุมด้วย พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้อุบาสก อื่นและพระโพธิสัตว์อื่นที่ประชุมกันอยู่ออกไปดูอาการ และไต่ถามอาการของ

ยูอิมะ ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดรับคำสั่ง ทูลแด่พระพุทธเจ้าว่า ตนเป็นผู้ไม่สมควร เพราะปัญญาและบารมีไม่สามารถสู้ยูอิมะได้ ในที่สุดพระมัญชุศรีโพธิสัตว์เป็นผู้รับคำสั่งไปเยี่ยมอาการของยูอิมะ

ยูอิมะ (วิมลกีรติโพธิสัตว์) เมื่อถูกไต่ถามถึงอาการไข้ ตอบแก่พระมัญชุศรีด้วยถ้อยคำว่า "ความเจ็บป่วยของพระโพธิสัตว์ เนื่องมาจากการบำเพ็ญเมตตาธรรมแก่สรรพสัตว์ เพราะเหตุแห่งอวิชชาตัวเดียวสรรพสัตว์ทั้งหลายจึงต้องมีพยาธิเบียดเบียนอยู่ ถ้าหากสรรพสัตว์หมดพยาธิเบียดเบียนเมื่อใดเมื่อนั้นข้าพเจ้าก็หมดพยาธิเบียดเบียนด้วย การที่ข้าพเจ้าต้องมีการเจ็บป่วยอยู่เพราะสัตว์ทั้งหลาย ยังมีภาวะเช่นเดียวกับข้าพเจ้า"

ในพระสูตรมีข้อความยืนยันไว้ด้วยว่า การจะบำเพ็ญตนเป็นโพธิสัตว์คือการบำเพ็ญบารมีเพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายนั้น บุคคลไม่จำเป็นต้องเป็นนักพรตหรือนางชี เป็นผู้ครองเรือนก็เป็นพระโพธิสัตว์ได้

สุรังคม-สมาธิสูตร (ชูเรียวงอน ซันไม-เกียว)

พระสูตรนี้ มีอธิบายธรรมคล้ายคลึงกับวิมลกีรติสูตร แต่ยืนยันว่าการบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ต้องยึดเอาสมาธิเป็นหลัก ให้ถือเอาสุญญตา (ความว่างเปล่า) เป็นหลักแห่งการทำสมาธินั้นๆ มีเรื่องพระโพธิสัตว์ชื่อสถิรมติ (อาจเป็นอุบาสกผู้ครองเรือนคนใดคนหนึ่ง) ทูลแด่พระพุทธเจ้า ถึงหลักแห่งการทำสมาธิของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาเพียงแต่จะบำเพ็ญชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ใช่ปรารถนาเพื่อนิพพาน พระพุทธเจ้าทรงยกหลักสุญญตาขึ้นมาวิสัชนา และว่าพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีถึงขั้นที่ ๑๐ แล้ว จะเป็นภิกษุชาย หรือ หญิง ก็สามารถเข้าถึงนิพพานได้

สัทธรรมปุณฑริกสูตร (เมียวโฮเรงเง-เกียว หรือ ฮคเค-เกียว)

เห็นจะไม่มีพระสูตรของมหายานสูตรใด ที่มีสัมพันธ์กับพุทธศาสนามหายานของจีนและญี่ปุ่นเท่ากับพระสูตรนี้ นิกายใหญ่ๆ ๒ นิกาย คือ เทนได (เทียนไต๋) และนิกายนิจิเรน มีพระสูตรนี้เป็นหลัก พุทธศาสนิกญี่ปุ่นส่วนใหญ่นับถือพระสูตรนี้ว่าเป็นคำสอนสมัยสร้างชาติญี่ปุ่น โดยยึดเอาธรรมในพระสูตรเป็นหลักปฏิบัติเพื่อสร้างชาติของตนตามแบบทหาร

มหายานในนิกายเทนไดและนิจิเรน ฝ่ายจีนและญี่ปุ่นถือว่าพระสูตรนี้ เป็นพระสูตรใหญ่ เป็นพระสูตรสุดท้ายของพระพุทธเจ้า หมายความว่า นอกจากพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้ามิได้เคยทรงแสดงพระสูตรที่สำคัญเช่นนี้อีกเลย

ข้อความในพระสูตรมีว่า สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ทรงประชุมสงฆ์สาวก มีภิกษุ ภิกษุณี เทพยดา โพธิสัตว์และสรรพสัตว์อื่นพร้อมหน้า เพื่อจะเทศนา พระองค์ทรงเข้าสมาธิ มีพระรัศมีส่องสว่างทั่วปริมณฑล เมื่อทรงออกจากสมาธิแล้ว มีรับสั่งแก่พระสารีบุตรเถระว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ด้วยข้อธรรมต่าง ๆ กันนั้น เพราะพระเมตตาแก่สัตว์ทั้งหลายผู้มีอุปนิสัยต่าง ๆ กัน

แต่แท้จริง คำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นอย่างเดียว มีหนทางเป็นอันหนึ่งอันเดียว เป็นพาหนะเพื่อสัตว์ทั้งหลายได้ทั่วกัน ยกตัวอย่างเรื่องบิดามีบุตร ๓ คน ออกอุบายให้บุตรทั้งสามหนีอัคคีภัยได้ โดยให้คนหนึ่งเอาโคเทียมเกวียนหนี อีกคนหนึ่งให้เอาแกะเป็นพาหนะลากเกวียนหนี และอีกคนหนึ่งให้เอากวางลากเกวียนหนี เพื่อให้เหมาะแก่นิสัย และความเหมาะสมของแต่ละคน พระตถาคตเจ้าก็ช่วยสรรพสัตว์ด้วยวิธีนี้เหมือนกัน

พระสูตรอ้างคำสอนธรรม อันเป็นอมตะของพระพุทธเจ้าว่า พระธรรม (เท่ากับพระกาย) นั้น ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ แขวงกรุงราชคฤห์ตลอดกาลไม่มีกำหนด ทรงช่วยสรรพสัตว์ และทรงรับช่วยสรรพสัตว์ให้บรรลุพุทธภาวะอยู่เป็นนิจ

น่าจะอาศัยคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมกายนี้เอง ในบทที่ ๒๕ ของพระสูตรนี้ จึงมีอธิบายถึงความกรุณาของพระโพธิสัตว์อีกองค์หนึ่ง คือ พระอวโลกิเตศวร (คันนน หรือกวนอิม) ว่ามีพระกาย แปลงร่างเพื่อช่วยเหลือมนุษย์ตามโอกาสตามนิสัยของมนุษย์ทั้งหลายด้วย เป็นถึง ๗๒ ชนิดด้วยกัน ผู้ใดนึกถึงเมตตาและคุณความดีของพระองค์ พระองค์จะเสด็จมาช่วยผู้นั้น ดังนั้นในสัทธรรม-ปุณฑริกสูตร จึงมีสูตรเป็นอนุอยู่ด้วยสูตรหนึ่ง เรียกว่า สมันตมุขสูตร หรือคันนนเกียว

สัทธรรมปุณฑริกสูตร มีคำแปลเป็นภาษาจีนของอาจารย์ฝ่ายมหายานหลายท่านด้วยกัน อาทิคำแปลของพระธรรมรักษ์ พระกุมารชีพ พระชินคุปต์กับพระธรรมคุปต์รวมกัน แต่ความของท่านกุมารชีพ มีคนนับถือมากที่สุด เจ้าชายโชโตกุทำคำอธิบายสูตรของท่านกุมารชีพไว้จบหนึ่ง

ศรีมาลาเทวีสูตร (โชมัน-เกียว)

พระสูตรนี้พระเถระชาวอินเดีย ชื่อ คุณภัทร (พ.ศ.๙๖๓-๑๐๒๒) และโพธิรุจิ (พ.ศ. ๑๐๕๑-๑๐๗๘) แปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีน เจ้าชายโชโตกุของญี่ปุ่น ทรงพอพระทัย ทรงทำอรรถกถาของพระสูตรนี้ไว้ด้วย

พระสูตรกล่าวเรื่องอุบาสิกาคนหนึ่ง เชื้อราชวงศ์นามว่า ศรีมาลา ได้รับเทศนาจากพระโพธิสัตว์ว่า “ถ้าบุคคลเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของพระตถาคตจะเข้าถึงภูมิชื่อ สุขาวดี ได้” ตั้งแต่นั้นเจ้าหญิงศรีมาลาก็มุ่งบำเพ็ญบารมี และสั่งสมปฏิญาณ ๑๐ ประการ คือ (๑) จะไม่ล่วงละเมิดคำสั่งสอน (๒) จะไม่เป็นคนหัวดื้อ (๓) จะไม่โกรธตอบบุคคลผู้ใด (๔) จะไม่มีใจอิจฉาริษยาผู้ใด (๕) จะไม่ปล่อยให้ความกังขาและความกลัวครอบงำ (๖) จะไม่ติดวัตถุ (๗) จะมีใจเมตตามีวาจาน่ารัก มีการงานดี ช่วยกิจการของคนอื่น (๘) จะช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ (๙) จะป้องกันมิให้ใครทำลายวินัย และ (๑๐) จะรักษาไว้ซึ่งสัจธรรม

เจ้าหญิงศรีมาลาสอนคนทั้งหลายว่า เทศนาใดๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศสั่งสอน คือหลักมหายานเท่านั้น และเป็นยานเดียว ไม่มียานอื่น การเห็นแล้วซึ่งพระธรรม เป็นความมุ่งหมายใหญ่ในมหายาน และเป็นส่วนเสมอด้วยนิพพาน ธรรมอันนี้คือเครื่องบ่งถึงธรรมกายของตถาคต

ในพระสูตร พรรณนาถึงบุคคล ๓ ประเภท ผู้สามารถเข้าถึงพระนิพพานได้ตามหลักของเจ้าหญิงศรีมาลา คือ

ก. ผู้มีปัญญาพิจารณาธรรม อันคัมภีรภาพด้วยตนเอง
ข. ผู้ว่านอนสอนง่าย และ
ค. ผู้แม้จะไม่มีความเข้าใจในพระธรรมเลย แต่เป็นผู้มีศรัทธาในตถาคต

พรหมชาลสูตร (บอนโม-เกียว)

พระสูตรฝ่ายมหายานนี้ (มีชื่อตรงกับของฝ่ายหินยาน) พระเถระชื่อกุมารชีพ เป็นผู้แปลเมื่อ พ.ศ.๙๔๙ มีบัญญัติต่างๆ ที่มหายานถือว่าเป็นวินัยมหายาน ญี่ปุ่นนับถือพระสูตรนี้มาก โดยเฉพาะนิกายชินงอน (มนตรยาน) ถือเป็นหลักประจำนิกายนี้ วินัยที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรที่นับถือกันเคร่งครัดมี ๑๐ ข้อ ถือเป็นศีล ๑๐ ฝ่ายมหายาน คือ (๑) ไม่ฆ่าสัตว์ (๒) ไม่ลักทรัพย์ (๓) ไม่ประพฤติล่วงพรหมจรรย์ (๔) ไม่พูดเท็จ (๕) ไม่ดื่มน้ำเมา (๖) ไม่พูดให้ร้ายต่อผู้อื่น (๗) ไม่ยกย่องตนเอง (๘) ไม่อิจฉาริษยาใคร (๙) ไม่อกตัญญูต่อใคร (๑๐) ไม่ติเตียนพระรัตนตรัย (สรรเสริญคุณพระรัตนตรัยด้วย)

ให้สังเกตว่า ศีลหรือพระวินัย ๑๐ ข้อนี้ ๕ ข้อต้นเหมือนกับศีล ๑๐ ของฝ่ายหินยาน แปลกกันอยู่แต่ ๕ ข้อหลัง ซึ่งมีว่า (๖) ห้ามบริโภคอาหารในยามวิกาล (๗) ห้ามนอนในที่สูง (๘) ห้ามขับกล่อมประสานดนตรี (๙) ห้ามประดับตกแต่งด้วยเครื่องหอม และ (๑๐) ห้ามจับเงินทองด้วยความยินดี

จึงเป็นข้อเปรียบเทียบได้ว่า ศีล ๑๐ ฝ่ายหินยานเป็นไปเพื่อการปฏิบัติเฉพาะตน ส่วนศีล ๑๐ ของฝ่ายมหายานเป็นไปเพื่อการปฏิบัติสำหรับตนครึ่งหนึ่ง และอีกครึ่งเป็นการปฏิบัติสำหรับผู้อื่น

ส่วนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติเพื่อผู้อื่น ความในพระสูตรสอนว่าผู้เป็นบุตรของตถาคตต้องมีความเมตตากรุณา ควรคิดอยู่เสมอว่า บุรุษทุกคนเช่นเดียวกับบิดาของตน เช่นเดียวกับหญิงทุกคนคือมารดาของตนเอง ด้วยว่าคนเหล่านั้นได้เคยเป็นบิดามารดาของตนมาแล้วในอดีตชาติ สรรพสัตว์อื่น ๆ ที่กำลังได้รับทุกข์ภัยอยู่ก็ดี กำลังจะถูกประหารอยู่ก็ดี ลูกของตถาคตสมควรช่วยเหลือสัตว์เหล่านั้นให้พ้นภัย

ความตอนท้ายในพระสูตรสอนว่า "ผู้ใดติดอยู่กับตนเอง และติดอยู่กับรูป ย่อมไม่สามารถเข้าใจความในพระสูตรนี้ได้ ผู้มุ่งถึงโพธิธรรม หากปรารถนาจะยังพืชแห่งโพธินี้ให้เป็นผลงอกงามขึ้นในโลก ควรพิจารณาให้เห็นความจริงของธรรมชาติทั้งหลายว่าความจริงของธรรมชาติไม่มีเกิดไม่มีถูกทำลาย ไม่ใช่สิ่งหนึ่งที่แตกต่างกัน ไม่ใช่มา ไม่ใช่ไป คนฉลาดหรือคนโง่ไม่มีอะไรแตกต่างกัน จงไล่ความคิดเห็นสภาพของสรรพสัตว์ว่าแตกต่างกันนั้นออกไปเสีย นี่คือความมุ่งหมายของมหายาน"

พระสูตรนี้มีส่วนสัมพันธ์กับอวตังสกสูตร (ของนิกายเคงอน) เพราะถือพระธยานิพุทธองค์เดียวกันคือพระไวโรจนะว่าเป็นใหญ่ และภูมิที่สถิตอันเดียวกันคือสุขาวดี อนึ่ง ยังมีส่วนสัมพันธ์คล้ายกับนิรวารณสูตรด้วย เพราะมีอธิบายโดยนัยเดียวกันว่า ขึ้นชื่อพุทธภาวะ ย่อมมีอยู่ในสัตว์ทั้งหลาย และธรรมกายเป็นอมตะชั่วกาลเป็นนิรันดร

สุขาวดีพยุหสูตร (มูเรียวยุ-เกียว)

พระสูตรนี้เป็นหลักสำคัญในลัทธิมหายาน เท่ากับคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตร ตามที่กล่าวมาแต่ต้น อธิบายถึงลัทธิแห่งความว่างเปล่า (สุญญตา) เป็นเบื้องแรก (ดูปรัชญาปารมิตาสูตรประกอบ) ต่อจากนั้น กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ในที่สุดอธิบายหลักว่า ภายหลังการบำเพ็ญบารมีแล้ว บุคคลจะไปสู่สถานที่ใด

พระเถระชื่อนาคารชุน เป็นผู้ให้หลักนี้ไว้ ๓ กระแส คือ

๑. การเกิดใหม่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ร่วมกับพระเมตไตรย์โพธิสัตว์
๒. การเกิดใหม่ในภูมิตะวันออก (ชั้นอภิรดี) ร่วมกับพระอักโษภยะ
๓. การเกิดใหม่ในภูมิตะวันตก (ชั้นสุขาวดี) ร่วมกับพระอมิตาภะ

หลักทั้งสาม พวกมหายานนับถือกันแพร่หลายมาก เกี่ยวกับพระเมต-ไตรย์โพธิสัตว์ แพร่หลายมาถึงพุทธศาสนิกฝ่ายหินยาน กล่าวกันว่า พระองค์จะเสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิต มาอุบัติในมนุษยโลกในกาลข้างหน้า เพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

ภูมิตะวันออก หรือสวรรค์ชั้นอภิรดี ดินแดนอันรุ่งโรจน์ อันเป็นที่ประทับของพระอักโษภยะนั้น ผู้จะไปถึง ต้องบำเพ็ญบารมีมาก จนมองเห็นหลักแห่งความว่างเปล่าของสรรพสิ่งด้วยตนเอง พระอักโษภยะจึงจะทรงช่วยได้ สวรรค์ภูมินี้ผิดตรงข้ามจากสวรรค์ชั้นสุขาวดี คือภูมิด้านตะวันตก ของพระอภิตาภพุทธเจ้า ด้วยว่าทางด้านสุขาวดี ผู้ใดต้องการจะไปให้ถึง เพียงกล่าวถึงพระนามของพระอมิตาภะอยู่เป็นนิจเท่านั้น ก็สามารถไปเกิดในสวรรค์ชั้นเดียวกับพระองค์ได้

สุขาวดีพยุหสูตรมี ๒ คัมภีร์ คือ สุขาวดีพยุหสูตรน้อย และ สุขาวดีพยุห-สูตรใหญ่ สูตรแรกสอนว่าบุคคลจะไปสู่สวรรค์ชั้นสุขาวดีของพระอมิตาภะด้วยการ

หมั่นกล่าวนามของพระองค์ไว้ จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นนั้น ส่วนสูตรหลัง คือ สุขาวดีพยุหสูตรใหญ่ อธิบายถึงการกระทำความดีของบุคคลด้วยเพียงระลึกถึง และกล่าวพระนามของพระอมิตาภะเท่านั้นหาเพียงพอไม่ เจ้าตำรับสุขาวดีพยุห-สูตรใหญ่ชื่อโลกเสมาและสังฆวรมัน แปลเป็นภาษาจีนเมื่อประมาณ พ.ศ. ๘๐๐ ส่วนสุขาวดีพยุหสูตรน้อย ท่านกุมารชีพนำมาดัดแปลงแปลย่อขึ้นในภายหลัง ประมาณ พ.ศ.๑๐๐๐

สุขาวดีพยุหสูตรใหญ่เริ่มความว่า พระศากยมุนี (โคตมพุทธเจ้า) ประทานแก่พระอานนท์ กล่าวถึงเรื่องพระโพธิสัตว์พระนามว่า ธรรมกร (ญี่ปุ่นเรียก โฮโซ) ภายหลังได้บำเพ็ญเพียรแล้ว ตรัสเป็นพระอมิตาภพุทธเจ้าประทับในสวรรค์ชั้นสุขาวดี ด้านตะวันตก พระอมิตาภะนั้น ทรงปฏิญาณว่าจักไม่ยอมเสวยสุขจากความเป็นพุทธ ตราบเท่าที่ยังมิได้ช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

สวรรค์ชั้นสุขาวดี เป็นแดนที่พระอมิตาภะพระองค์นั้นทรงสร้าง เพื่อเป็นแหล่งช่วยเหลือสัตว์ ผู้เพียงมีศรัทธาในพระองค์ก็จะพ้นทุกข์ได้ พระสูตรกล่าวว่า สวรรค์ชั้นสุขาวดี มิใช่เป็นอวสานสถานของพระองค์ แต่พระองค์จักเสด็จลงมาสู่มนุษยโลก เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์อื่นๆ อีก

ตามคำอธิบายของพระนาคารชุน ปฐมาจารย์ในลัทธิมหายานว่าพระอมิตาภะ เมื่อเป็นโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอยู่ในโลกมนุษย์ก่อนจะดับขันธ์ทรงหันหน้าไปทางทิศตะวันตก แล้วเสด็จไปประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นสุขาวดี ข้ออธิบายนี้ยกเอาเรื่องพระอมิตาภะขึ้นมาเป็นบุคลาธิษฐานโดยตลอด และดูจะมากไป (ดูเรื่องพระอมิตาภะ ในบท “พระพุทธเจ้าในลัทธิมหายาน” และบท “ลัทธิตรีกาย”)

มหาปรินิพพานสูตร (ไดฮัตสุเนฮัน-เกียว)

พระสูตรนี้ในลัทธิหินยาน กับในมหายาน มีชื่อเหมือนกัน แต่ฝ่ายมหายานมีข้อความผิดแผกกัน พระธรรมรักษ์เป็นผู้แปลเมื่อ พ.ศ.๙๖๖

ความในพระสูตรเริ่มเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใกล้จะเสด็จเข้าสู่นิพพานที่เมืองกุสินารา สมัยนั้นทรงเทศนาสั่งสอนว่า กายของพระพุทธเจ้าและธรรมชาติของตถาคตจักไม่เสื่อมสูญ (เห็นจะเป็นธรรมกระมัง ?) ตรัสถึงบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญเพียร ทรงยืนยันว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้เข้าถึงพุทธภาวะได้ทุกคน พุทธภาวะนั้นคือเหตุแห่งการเข้าถึงซึ่งนิพพาน และตรัสว่านิพพานนั้นคือการตรัสรู้

ในลัทธิมหายาน มีพระสูตรใหญ่อยู่ ๓ สูตร คือ ปรัชญาปารมิตาสูตร อันแสดงถึงธรรมที่สามารถดับความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ได้ทั้งหมด สัทธรรมปุณฑริกสูตรแสดงสัจธรรมให้เห็นความจริงอันเป็นขั้นยอดและมหาปรินิพพานสูตรสอนให้ปฏิบัติตามมรรคานำไปสู่นิพพานโดยถูกทาง พระสูตรทั้งสามนี้ ถ้าผู้หวังในธรรมสั่งสมให้เกิดในตน จักช่วยตนให้ผ่านเข้าสู่ทวารแห่งการเปลื้องทุกข์ได้

ในนิกายเทนได (เทียนไต๋) ของญี่ปุ่น รับเอามหาปรินิพพานสูตรเข้าเป็นสูตรต่อท้ายของสัทธรรมปุณฑริกสูตร นิกายที่นับถือมหาปรินิพพานสูตรซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน จึงรวมหายเข้าไปในนิกายเทนไดหมด

ลังกาวตารสูตร (เรียวงะ-เกียว)

ลังกาวตารสูตร เป็นสูตรสำคัญสูตรหนึ่งในลัทธิมหายาน แสดงคำสอนพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายฌาน (เซน) ในเมืองจีนโดยเฉพาะตามประวัติพระธรรมรักษ์ นักปราชญ์ของนิกายฌานชาวอินเดีย แปลออกเป็นภาษาจีนระหว่าง พ.ศ.๙๕๕-๙๗๖ เป็นครั้งแรก นัยว่าต้นฉบับสูญหายไปหมด แต่นักปราชญ์

อินเดียอีกท่านหนึ่งคือ พระคุณภัทร แปลอีกฉบับหนึ่ง เป็นฉบับยืนยันเป็นหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๑๐๖๕ ท่านโพธิธรรมเถระ ซึ่งนับถือกันว่าเป็นปฐมาจารย์แห่งนิกายฌาน เดินทางมาถึงประเทศจีนลงมือเผยแผ่ลังกาวตารสูตรในเมืองจีนเป็นครั้งแรก

ลังกาวตารสูตร เริ่มเรื่องเป็นประวัติเชิงนิยายว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จเข้าสู่ลังกาทวีป ตรัสพระธรรมเทศนาแก่ท้าวราพนาสูร (หัวหน้าชาวป่าพวกหนึ่ง ที่เรียกว่า ยักษ์) พร้อมด้วยพระโพธิสัตว์และฝูงเทพยดามากมาย พระองค์ตรัสถึงภาวะแห่งดวงจิตที่ประกอบด้วยอารมณ์ และดวงจิตที่สามารถแทงตลอดอริยสัจจธรรม

พระสูตรนี้เป็นหลักสำคัญของพวกนับถือนิกายฌาน (เซน) มีข้อธรรมสัมพันธ์ถึง อวตังสกสูตรของนิกายโยคาจาร (เคงอน-อวตังสกนิกาย) และคัมภีร์ศรัทโธปาทสูตร อันกล่าวถึงการตั้งขึ้นแห่งศรัทธา อันเป็นคัมภีร์หลักของมหายานตามแบบฉบับของท่านอัศวโฆษ ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

วัชรเสขรสูตร (คองโงโจ-เกียว)

พระสูตรนี้ มีพระสูตรคู่ คือคู่กับ ไดนิจิ-เกียว พระสูตรแรก (คองโงโจ-เกียว) คือ เสขรสูตร หลักของนิกายเทนได ส่วนไดนิจิ-เกียว เป็นสูตรหลักของนิกายชินงอน คือนิกายฝ่ายมนตรยาน ข้อความในพระสูตรทั้งสอง พรรณนาถึงพระธรรมอันลึกล้ำอันเนื่องด้วยพุทธภาวะทั้งสิ้น ตามตำนานพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในเมืองจีนอ้างว่า พระสูตรนี้นับถือกันแพร่หลายมากในอินเดียประมาณพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๑,๐๐๐ ปี เวลานั้นลัทธิมนตรยานในอินเดียกำลังเฟื่องฟูแล้วแพร่หลายจากอินเดียไปจีน ถึงญี่ปุ่นเมื่อ พ.ศ. ๑๓๔๗

ความในพระสูตร เป็นอธิบายลึกซึ้งถึงความรู้แท้ในพุทธภาวะ (ดูเรื่องวัชรธาตุ และครรภธาตุ ในบท "พระพุทธเจ้าในลัทธิมหายาน")

ศรัทโธปาทสูตร (คิชิน-รน)

พระสูตรนี้ พระอัศวโฆษปฐมาจารย์ฝ่ายมหายานรูปหนึ่งเป็นผู้รจนาเขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า Awakening of Faith คือ การตื่นขึ้นแห่งศรัทธา เดิมเป็นภาษาสันสกฤต แต่ปรากฏว่าสาบสูญไป ต่อมามีคำแปลเป็นภาษาจีน ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งของภิกษุชาวอินเดียที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาในเมืองจีน ชื่อปรมรรถ และท่านสิกขนันทะ ราว พ.ศ.๑๑๐๐ และ ๑๒๕๐ โดยลำดับ มีอรรถกถาและฎีกามาก

ท่านไดเซตซึ สุสุกิ อาจารย์ฝ่ายนิกายฌานของมหาวิทยาลัยโอตานี แปลเป็นภาษาอังกฤษไว้ฉบับหนึ่ง มีอธิบายว่า พระสูตรนี้ เป็นธงชัยของผู้จะเข้าถึงหลักแห่งลัทธิมหายาน ผู้ที่ต้องการทราบความนึกคิดของฝ่ายมหายานมีอย่างไร จำเป็นต้องอ่านพระสูตรนี้ พูดง่ายๆ พระสูตรนี้เป็นประตูของมหายานด้วย

ศรัทโธปาทสูตร มีหลักสำคัญอยู่ ๓ หลัก คือ (๑) หลักภูตตถตา ความเป็นเช่นนั้นของสรรพสิ่ง (๒) หลักตรีกายของพระพุทธเจ้า และ (๓) หลักศรัทธาอันสามารถพาสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

หลักภูตตถตา คือความเป็นเช่นนั้น หรือความเป็นไปตามแบบของมัน เป็นหลักสำคัญในปรัชญาของฝ่ายมหายาน โดยส่วนสัมพันธ์ภูตตถตา ก็คือสังสาระ (ชาติ ชรา มรณะ) หมุนเวียนไปตามกฎของปัจจยาการ ว่าอีกนัยหนึ่ง เพราะสังสาระนี้เอง ย่อมมีอวิชชา มีปัญญา มีการตรัสรู้ มีธรรมกาย และมีนิพพานเป็นที่สุด พูดโดยย่อ ภูตตถตาตามนัยพระสูตรนี้กับนิพพาน เป็นอันเดียวกัน แต่จะพิจารณาอย่างไร ก็ต้องมีศรัทธาเป็นรากฐานของจิตก่อน

บทที่ ๘

หลักธรรมของมหายาน
หลักปัจจยาการ กรรม อัตตา และอนัตตา

พระพุทธศาสนามหายาน หินยาน และพระพุทธศาสนาดั้งเดิม มีคำอธิบายไตรลักษณ์ว่า คือลักษณะ ๓ ประการของสรรพสิ่ง ได้แก่ สรรพสิ่งประกอบด้วย ความไม่เที่ยง (อนิจจลักษณะ) สรรพสิ่งประกอบด้วยความทนได้ยาก (ทุกขลักษณะ) และสรรพสิ่งประกอบด้วยความไม่ใช่ตัวตน (อนัตตลักษณะ)

ไตรลักษณ์ขึ้นอยู่กับความจริงของพระอริยเจ้า ๔ ประการ (จตุราริยสัจ) หรือมีความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการเป็นรากฐาน ความจริง ๔ ประการนั้น คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค โดยมีอธิบายว่า สรรพสิ่งเป็นทุกข์ ตัณหาความทะยานอยากเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ การจะดับความทุกข์เสียได้ ต้องตัดความทะยานอยากอันเป็นต้นเหตุ หนทางที่จะตัดความทะยานอยาก หรือตัดความทุกข์ได้ต้องอาศัยหนทาง ๘ สาย คือ อัฏฐังคิกมรรค ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (พูดชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งใจไว้ชอบ)

อธิบายต่อไปอีกนัยหนึ่ง ความทุกข์กายทั้งหลายมีผลมาจากการที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ถ้าหมดความเกิดเสียได้เมื่อใด ความทุกข์ยากเป็นอันหมดได้เมื่อนั้น ก็และการเวียนว่ายตายเกิดนี้ มีกรรมเป็นเครื่องบันดาลให้เป็นไปตามกฎแห่งเหตุและผลซึ่งอาจดีและเลวได้ คือ ถ้าเหตุดี กรรมก็บันดาลผลดีให้เกิดขึ้นตามนัยนี้ เรียกว่ากรรมเป็นผู้จำแนกสัตว์ กรรมนั้นมีอำนาจครอบคลุมได้ทั้งจักรวาลไม่ว่าตัวเขา ตัวเรา ตามหลักกล่าวว่า เครื่องก่อให้เกิดกรรม คือความโง่เขลาได้แก่อวิชชา อวิชชานี้ เป็นตัวเหตุให้มีการเวียนว่ายตายเกิด คือ ความทุกข์ยากอยู่ร่ำไป อวิชชาอันเป็นตัวเหตุเปรียบเหมือนห่วงโซ่ห่วงแรกเชื่อมติดต่อกับห่วงอื่นอีก ๑๑ ห่วง ต่างห่วงต่างเป็นแม่เหล็กดูดซึ่งกันและกัน ห่วงห่วงแรกดึงห่วงที่ ๒ และดึงกันต่อไปจนครบ ๑๒ ห่วง เริ่มด้วยห่วงอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ สัมผัส เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรามรณะ เหล่านี้คือ ปัจจยาการ ๑๒ พวกมหายานเรียกว่านิทานหรือห่วงแห่งเหตุ

ตามคัมภีร์อภิธรรมโฆษะ ของพระวสุพันธุ์ มีคำอธิบายว่า "ตัวอวิชชาที่เป็นมาในชีวิตอันเป็นอดีตของเรา สั่งผลให้เกิดเครื่องหมายแห่งความเป็นไปแห่งชีวิตในปัจจุบัน การที่เราปล่อยความทะเยอทะยาน (ตัณหา) ของเราให้เป็นไปตามความตั้งใจของเรา เพราะผลแห่งอวิชชาที่เป็นมาแล้วแต่อดีตกาลอนึ่ง เนื่องมาแต่กรรม (การประกอบ) ที่เป็นมา มนุษย์จึงถูกกำหนดให้ได้รับความรู้สึก (วิญญาณ) ให้ได้พบชื่อและแบบ (นามรูป) ให้ได้มีอายตนะ ๖ (สฬายตนะ) และให้มีการกำหนดหมายรู้ (เวทนา) ขึ้นในตัวของตัวเอง เราไม่สามารถถึงที่สุดอย่างแท้จริงได้ กรรมจะเป็นผู้ชักนำเราไปสู่ความเกิดและความตาย (วัฏสงสาร)" ตามคำอธิบายนี้นับเป็นทางเดียวกันกับหลักปัจจยาการของฝ่ายหินยาน

เนื่องด้วยอวิชชาตัวแรก หลักมหายานอธิบายเพิ่มเติมเป็นเชิงปรัชญา ว่าเป็นเหตุให้มนุษย์ถือคติอัตตาและอนัตตา จริงอยู่ ฝ่ายหินยานปฏิเสธอัตตา

ความเป็นตัวตน ความเป็นบุคคลเป็นเราเป็นเขา ยอมรับอนัตตา คือความมิใช่ตัวตนของเราของเขา เพียงเพื่อให้ละเสียได้ซึ่งสักกายทิฏฐิ คือความสำคัญในเรื่องตัวตนอย่างผิดๆ แต่ทว่าทางฝ่ายมหายานนั้น แสดงหลักอนัตตาอันนี้แรงไปกว่าหลักเดิม ถึงกับเป็นการปฏิเสธภาวะของอนัตตา รุนแรงจนกลายเป็นลัทธิสุญญวาท ขยายความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสิ่งทั้งหลาย ไม่มีอะไรเหลืออยู่ ทุกอย่างไม่มีภาวะ เป็นอภาวะไปหมดสิ้น

หลักปฏิเสธอัตตายอมรับอนัตตา และยังปฏิเสธภาวะของอนัตตาเช่นนี้ เป็นหลักยากที่จะอธิบายให้เห็นได้เป็นอย่างอื่น นอกจากจะกระชับให้ใกล้เข้ามา กล่าวคือการปฏิเสธภาวะอนัตตา ได้แก่หลักนิยมว่า สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายไม่มีความเป็นอัตตาโดยสิ้นเชิงในตัวของมันเอง อะไรก็ตามที่เป็นสรรพสิ่งและสรรพสัตว์นั้น เข้ารวมอยู่ในธรรมกาย อันเป็นกาย ๑ ใน ๓ ของพระพุทธเจ้า คือพระกายแห่งความเป็นพุทธภาวะหรือธรรมของพระพุทธเจ้า จึงจับความได้ว่า สรรพสัตว์และสรรพสิ่งที่กล่าวว่าไม่มีความเป็นอัตตาไปรวมอยู่เป็นอันเดียวกันกับพุทธภาวะ คือความเป็นพระพุทธเจ้า หรือรวมอยู่กับธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหมด มีอธิบายต่อไปว่าตราบใดยังไม่มีการตรัสรู้ มนุษย์ก็ไม่มีทางจะมองเห็นอัตตาหรืออนัตตาได้ชัดเจนตราบนั้น การลดอัสมิมานะ หรือลดความเห็นแก่ตนเองลง เป็นการมองเห็นความเป็นอัตตาหรืออนัตตาได้อย่างหนึ่ง

หลักสุญญตา เกี่ยวกับอนัตตา

การที่มหายานแปลงหลักอนัตตา ไปอย่างแรงจนเป็นลัทธิสุญญวาท หรือสุญญตา ความจริงพิจารณาโดยถ่องแท้ จะเห็นว่าสุญญตากับอนัตตาดูจะเป็นหลักอันเดียวกัน เพราะเมื่อกล่าวว่าสูญ ก็คือไม่มีตัวไม่มีตน ไม่มีอะไรเหลือ และเมื่อกล่าวว่าไม่มีอะไรเหลือ ไม่มีอะไรเป็นตัวเป็นตน ก็ย่อมหมายความว่าสูญ

สุญญตาตามอธิบายของมหายาน เป็นหลักในนิกายโยคาจารของพระภิกษุพี่น้องชาวกรุงปุรุษปุระ (อินเดียข้างเหนือ) ๒ รูป คือ พระอสังคะและวสุพันธุ์ ประกอบกับหลักในนิกายมาธยมิกะของพระนาคารชุน ชาวอินเดียภาคใต้ (ราวพุทธศักราช ๗๐๐ ปี) หลักสุญญตาในนิกายโยคาจาร มิใช่เป็นการสูญสิ้นอย่างสนิท (ยังมีสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งเหลืออยู่คือวิญญาณ เพราะบางขณะลัทธินิกายนี้เรียกว่า วิญญาณวาท) มีรูปลักษณะเป็น ๓ ประการ คือ **ปริกัลปิตะ** (illusive) คือเห็นอย่างลวงตา บางขณะเห็นสิ่งอย่างหนึ่งเป็นอย่างหนึ่ง **ปรตันตระ** (relative) เห็นโดยอาศัยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เข้ามาเปรียบเทียบ และ**ปรินิษปันนะ** (perfect) เห็นด้วยความรอบรู้อย่างแท้จริง อนึ่งสุญญตานั้นเอง ตามหลักนิกายมาธยมิกะของพระนาคารชุนอธิบายว่า มีความจริงประกอบอยู่ ๒ อย่าง คือสมมติสัจจะ รู้ ความจริงโดยสมมติ (Conditional Truth) และปรมัตถสัจจะ รู้ความจริงโดย ความเป็นของจริง (Absolute Truth) และกล่าวว่าหลักสัจจะทั้งสองนี้ เป็น ความมุ่งหมายตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่จะพาสรรพสัตว์ไปสู่ความรอบรู้ขั้น สูงสุด

ควรพิจารณาหลักโยคาจารของพระอสังคะ และพระวสุพันธุ์ก่อน

พระพุทธศาสนาสอนให้เห็นความหลอกลวงของสิ่งทั้งหลายอยู่โดยตลอด สอนว่าชีวิตแห่งความทุกข์ยากเกี่ยวเนื่องด้วยความหลอกลวง (illusive) อันเป็นลักษณะแรกของสุญญตา ความลวงตาซึ่งทำให้มนุษย์หลงว่า ที่แท้สิ่งหนึ่งนั้นเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เพราะความเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตนเห็นว่าเป็นอัตตา มีตัวอย่างแสดง เช่น มองเห็นเชือกว่าเป็นงู หรือมองเห็นงูว่าเป็นเชือก ลักษณะอันใกล้เคียงกันระหว่างเชือกกับงู เป็นลักษณะลวงที่ทำให้มองเห็นไป แต่ถ้าไม่มีความคิดว่าอัตตาอยู่ในสิ่งที่เห็นอาการหลอกลวงก็ไม่มี

ลักษณะต่อมา เป็นความรู้เห็นโดยเปรียบเทียบกับสิ่งที่ใกล้เคียง (relative) เป็นความรู้ส่วนแคบมีวงจำกัด ตามปกติมนุษย์ไม่สามารถมีความรู้แท้จริงได้ในชีวิตประจำวันของตน เพราะการฝึกฝนไม่พอ แต่ความรู้เห็นโดยเปรียบเทียบ

กับสิ่งใกล้เคียง แม้จะมีวงแคบจำกัดอยู่ ก็นับว่าพอเพียงสำหรับความเป็น อยู่ในวันหนึ่ง

ลักษณะต่อมา เป็นความรู้เห็นอย่างเที่ยงแท้ เห็นด้วยสติปัญญาอันสมบูรณ์ (perfect) เป็นทางให้เกิดภาวะตรัสรู้ และถึงซึ่งความหลุดพ้นได้

ในลักษณะที่ ๒ กับลักษณะที่ ๓ มีอธิบายว่า ถ้าไม่มีปัญญาพิจารณาโดยถ่องแท้ ก็ใกล้เคียงกันมาก ที่เปรียบด้วยลักษณะแห่งเชือก กับลักษณะแห่งงู บุคคลผู้มีปัญญาจำกัดเป็นวงแคบ เดินไปภายใต้แสงเดือนหงาย สายตามองเห็นวัตถุสิ่งหนึ่ง ลักษณะยาว ถูกแสงจันทร์จับเป็นเงาทอดลำยาวคดเคี้ยวออกไป บุคคลนั้นมีความเข้าใจว่าวัตถุนั้นเป็นงู เกิดความตระหนกตกใจขึ้นมาในขณะนั้น เมื่อครู่หนึ่งผ่านไป เขาเริ่มได้สติพิจารณาวัตถุภายใต้แสงจันทร์นั้นอีกครั้งหนึ่ง ยิ่งพิจารณาด้วยดี มองดูในสถานที่ใกล้ด้วย ยิ่งเห็นชัดว่าวัตถุสิ่งนั้นหาใช่งูดังที่เข้าใจแต่แรกไม่ ที่แท้เป็นเส้นเชือกที่ทำด้วยฟางแห้ง มนุษย์เราผู้มีความรู้เห็นเป็นวงแคบจำกัด ถูกหลอกลวงและพอใจอยู่ตรงนี้เป็นปกติ เพราะฉะนั้นจึงยากที่จะได้รับความสมบูรณ์ทางสติปัญญาได้ ยากที่จะได้พบทางแห่งการตรัสรู้ได้ ตราบใดที่ยังมองเห็นเชือกเป็นงูอยู่ ตราบนั้นจะไม่มีการหลุดพ้นอันเที่ยงแท้แน่นอนได้

ในนิกายมาธยมิกะของพระนาคารชุน มีลักษณะเป็นสัจจะ ๒ ประการ คือ สมมติสัจจะ (Conditional Truth) และปรมัตถสัจจะ (Absolute Truth)

พระนาคารชุน ยืนยันคำอธิบายประกอบว่า บุคคลผู้ไม่รู้ความแตกต่างระหว่างความจริงกับความไม่จริง จะไม่สามารถรู้ความหมายดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาได้ ในนิกายมาธยมิกะ เรียกความจริงขั้นสูงสุด หรือปรมัตถสัจจะ ว่าเป็นสุญญตา ด้วยว่าไม่มีความรู้มาเกี่ยวเนื่อง เพราะฉะนั้น สุญญตาในที่นี้ไม่ใช่ความว่างไม่มีสิ่งใดอื่น ไม่ใช่ว่างเปล่าจากสิ่งอื่น เป็นการว่างสูญจากความสงสัยใดๆ

ความเข้าใจสุญญตาทางปรมัตถสัจจะ จึงเป็นอธิบายว่า ได้แก่การตรัสรู้นั้นเอง

หลักตถตา

ตถตา *ตามความหมายของรูปศัพท์ หมายว่า ความเป็นเช่นนั้น ความเป็นอย่างนั้น ตามความหมายของคำ คือ ความเป็นจริงตามธรรมชาติเช่นนั้น ๆ อธิบายว่า ธรรมชาติที่มีเกิดขึ้นอย่างไร ย่อมมีความเสื่อมสลายไปอย่างนั้น*

ลัทธิมหายานอธิบายหลักตถตาว่า ปัญญาความรอบรู้ขั้นยอดที่เป็นไปเพื่อเห็นแจ้งซึ่งสัจจะ อันเป็นปรมัตถ์ ได้แก่ความรู้จริงตามความเป็นจริง (Absolute Truth) เห็นสภาพทุกอย่างตามความเป็นจริงของมัน เข้าใจสภาพของมันตามฐานะที่มันเป็นไปเอง ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของสภาพนั้น ๆ อย่างไร การที่เราเห็นสภาพสมมติคือดอกไม้ช่อหนึ่งปักเป็นช่ออยู่ข้างหน้าเรา เราเข้าใจสมมติว่านั่นคือดอกไม้ ไม่ใช่ดินสอ หรือดวงไฟ เมื่อจิตรับทราบว่านั่นคือดอกไม้ อารมณ์ต่าง ๆ ก็เกิดต่อไป อาทิ มีความรู้สึกต่าง ๆ เมื่อมองเห็นสีสวยงามของดอกไม้นั้น เกิดความปรารถนาอยากได้ดอกไม้นั้น และใคร่นำดอกไม้นั้นไปบูชาสิ่งเคารพหรือให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใด และอื่นๆ ทำนองเดียวกัน ความรู้สึกที่เกิดในดอกไม้เช่นนี้ คือผลแห่งการรับรู้ชนิดหนึ่งอันเป็นสมมติ เรียกว่า สมมติสัจจะ (Conditional Truth) เป็นความรู้ไม่บริสุทธิ์ แปดเปื้อนด้วยอารมณ์ที่เกี่ยวเกาะอยู่ชั่วขณะหนึ่งๆ ตราบใดที่รู้จักสมมติอันนี้ เห็นความเป็นจริงว่าดอกไม้เป็นวัตถุอันหนึ่ง เกิดขึ้นจากกิ่งไม้ที่ได้รับบำรุงจากพืช แตกเป็นดอกออกสีมีกลิ่น เมื่อดอกไม้นั้นเบ่งบานเต็มที่แล้ว ก็ถึงซึ่งเวลาเหี่ยวแห้งล่วงหล่นลงถมทับพื้นธรณี เห็นตามสภาพที่มันเป็นอยู่ตามแบบของมันเช่นนี้ เห็นอยู่ด้วยลักษณะปัญญาของผู้รู้ทั้งหลาย ดอกไม้ ดินสอ หรือดวงไฟ ก็มีสภาพตามรูปของมันเช่นเดียวกัน ด้วยการรอบรู้เช่นนี้นับเป็นปรมัตถสัจจะ เป็นสภาพของตถตาตามธรรมดา ตามคำอธิบายของมหายาน

มีอธิบายต่อไปว่า การมองเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามสภาพ ได้แก่การมองเห็นสิ่งทั้งหลายโดยความไม่แตกต่างกัน จะมองดูดวงไฟ ดอกไม้หรือดินสอ ก็มีสภาพเท่ากัน คือ เป็นอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะเหมือนกัน ความรู้เช่นนี้ เปรียบเหมือนกระจกเงาซึ่งปราศจากไฝฝ้าราคี ด้วยการขัดสีของผู้เป็นเจ้าของ จะมองดูภาพใดที่ติดในกระจกเงานั้น ย่อมเห็นได้ชัด ไม่มีหลอกหลอน ตามสภาพแห่งความเป็นจริงอันเป็นยถาภูตธรรม

ในประวัติพระพุทธศาสนา ทั้งส่วนหินยานและมหายาน มีคำศักดิ์สิทธิ์คำหนึ่งว่า "ตถาคต" พุทธศาสนิกทั้ง ๒ ฝ่าย เข้าใจตรงกันว่า เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าซึ่งพระองค์ทรงใช้เรียกแทนพระองค์เอง เมื่ออธิบายหลักตถตา มหายานนิยมยกเอาคำ "ตถาคต" ขึ้นมาประกอบด้วย คำว่า "ตถาคต" มีอธิบายในคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตร เหมือนกับคำอธิบายฝ่ายหินยาน

ตถาคต อันเป็นพระนามของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (เป็นศัพท์สนธิจากศัพท์ ตถา+อาคต หรือ ตถา+คต ผู้ซึ่งมาหรือไปอย่างนั้น) หมายถึงว่าพระองค์เสด็จมาแล้ว หรือเสด็จไปแล้ว ตามสภาพของพระองค์ (เช่นนั้น) ไม่มีส่วนเกี่ยวกับผู้ใดสิ่งใด อันเป็นเครื่องผูกพันพระองค์ไว้ได้ พระองค์ยังดำรงสภาพตามความเป็นจริง และทรงมองเห็นสภาพความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายอยู่ตลอดไป สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ ผู้ยังอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณให้เป็นไป พระองค์ทรงเห็นแจ้งโดยปรมัตถสัจจะ และยังปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ให้เห็นตามไปด้วย ผู้มีสภาพของตถตาหรือเหตุแห่งความเป็นตถาคต ย่อมไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของการหายนะ ไม่มีอุปสรรคใด ๆ และไม่ขึ้นอยู่กับความแตกต่างอันใดๆ ตราบเท่าที่สรรพสัตว์ทั้งหลายมองดูตนเองตามสภาพความเป็นจริงเช่นนั้น สรรพสัตว์เหล่านั้นย่อมมีสภาพแห่งความเป็นตถาคต ไม่มีเกิด ไม่มีตาย คือไม่มีสมมติว่าเกิดว่าตาย คงภาวะแห่งตนตามความเป็นจริงของตนเป็นอันเดียว ความเกิดเป็นตัวตนของสรรพสัตว์ เรากำหนดได้ว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นไปตามทางของการสืบพันธุ์ เกิดมาแล้วต้องตาย

ไปตามสภาพที่เรียกว่า ตถาคตภาพ หรือยถาภูตภาพ แต่ว่าตถาคตภาพก็ดี ยถาคตภาพก็ดี ยังคงเป็นตัวของตัวอยู่เอง ไม่มีเปลี่ยนแปลงไปในกาลทั้งสาม คืออดีต ปัจจุบัน และอนาคต

โดยการรอบรู้เช่นนี้ บุคคลพึงเห็นว่า ความเป็นเช่นนั้นของพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แก่สัจจะของพระองค์เองและความแท้จริงของพระองค์เอง ที่พระองค์ปฏิบัติให้เป็นไปตามที่ทรงเป็นมาแล้วอย่างไร ตถตาของพระตถาคตจึงเป็นตถตาของสรรพสัตว์ทั้งหลาย พระตถาคตทรงรู้แจ้งซึ่งตถตานั้นว่ามีความจริงรวมเป็นอันเดียว ความจริงอันนี้คือสัจจะอันประเสริฐ มีความละเอียดและหนาแน่น เหมือนหนึ่งทรายในแม่น้ำพระคงคา ตถตามีรูปเป็นเช่นไรไม่สามารถจะนึกคิดได้ แสดงออกให้ใครเห็นเป็นรูปไม่ได้ และพรรณนาให้เป็นภาพอย่างใดก็ไม่ได้

หลักสุญญตา เกี่ยวกับปรัชญา

หลักสุญญตาในที่นี้ คือหลักแห่งความว่างเปล่าตามสภาพ ไม่ใช่หลักของความสูญตามลัทธิสุญญวาท ในนิกายโยคาจารของพระอสังคะ และพระวสุพันธุ์ ตามที่พรรณนามาแต่ต้น

สุญญตาในหลักนี้ พุทธศาสนิกชนมหายาน กำนดเอาความว่างเปล่าซึ่งเนื่องถึงพระหฤทัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พูดโดยทั่วไป คือสุญญตาภายในดวงใจของท่านผู้รู้ทั้งหลาย ดวงใจมีภาวะอันปราศจากอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองใด ๆ ไม่มีอารมณ์มารบกวนให้เป็นไฝฝ้าราคี อารมณ์ที่เรียกว่ากุศลอารมณ์ร้ายที่เรียกว่าอกุศลไม่มีในดวงใจของผู้รู้ทั้งหลายนั้น ท่านเป็นผู้ว่างเปล่าจากความขุ่นมัวเหมือนน้ำใสซึ่งปราศจากสี

โดยอธิบายถึงหลักสุญญตาในหลักนี้อีกวาทะหนึ่งว่า สรรพสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่โดยรอบตัวเรา พร้อมกับตัวของเราเองเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า เป็นสภาพ

ของความว่างเปล่า เป็นมาจากความว่างเปล่า มีอยู่กับความว่างเปล่า และมีอยู่ในความว่างเปล่านั้นด้วย เพราะว่าทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวเรา และตัวของเราเองมีความสัมพันธ์เป็นเบื้องแรกอยู่กับความว่างเปล่าทุกระยะเวลาที่ผ่านไป หามีสิ่งใดเลี่ยงหลีกจากกฎเกณฑ์อันนี้ได้ไม่ เมื่อบุคคลมาพิจารณาได้ว่า ความว่างเปล่าเป็นความไม่มี เป็นสภาพยึดเอาเป็นปรมัตถสัจจะไม่ได้ เมื่อนั้นบุคคลย่อม พิจารณาเห็นซึ่งความไม่เป็นแก่นสาร ความที่จะยึดถือเอาด้วยอาการเปล่าประโยชน์ และมาละเสียซึ่งความคำนึงคิดอันผิดพลาดทั้งปวง

นักเรียนธรรมตะวันออก ผู้คุ้นต่อปรัชญาธรรมของชมพูทวีป จะมีทางพิจารณาเข้าใจพรรณนาที่มีมาข้างต้นได้โดยง่าย แต่ความคุ้นต่อปรัชญาธรรมเช่นนี้ ห่างไกลจากความนึกคิดของชาวตะวันตก ผู้จำเริญอยู่ในทางรูปวัตถุตามหลักความคิดของนักปรัชญาธรรมตะวันตกคัดค้านหลักสุญญตาในลัทธิมหายาน ท่านเปรียบไว้ว่าความคิดนั้น ๆ เหมือนขวดสุราที่มีเชื้อรสและกลิ่นอยู่แล้ว เอาของเก่าที่เคยบรรจุออกไปเสีย นำสุราชนิดใหม่ใส่เข้าก็จะพาให้กลิ่นและรสเก่าเข้าปนเป็นสุราใหม่ มีรสและกลิ่นเป็นอันเดียวกันได้ ทำนองขวดสุราเก่าได้น้ำสุราใหม่ ย่อมไม่เสียรสหมดกลิ่นฉะนั้น

เพื่อที่จะนำสุราใหม่มาใส่ในขวดเก่า อาจารย์ฝ่ายมหายานยืนยันคำอธิบายหลักสุญญตาอันเกี่ยวกับปรัชญาธรรมของตนด้วยวิธีช่วยให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นว่า สุญญตาเป็นวัตถุของปรัชญา (ในศัพท์แห่งปรัชญาว่าความรักรู้) จะเห็นชัดขึ้นได้โดยปฏิภาณของบุคคล มหายานิก ไม่นิยมประโยชน์แห่งการโต้แย้ง ด้วยว่าเมื่อความรักรู้ คือ ปรัชญาเกิดขึ้น ก็จะเห็นแจ้งได้เองในสภาวธรรมนั้น ๆ ภาวะแห่งสุญญตาย่อมปรากฏขึ้นแก่ตนในขณะนั้น และจะเห็นแจ้ง ว่าสุญญตานั้นคือภาวะเช่นไร การเกิดขึ้นซึ่งปรัชญาธรรมครั้งหนึ่งแก่บุคคลใด บุคคลนั้นย่อมเป็นเจ้าของอยู่ได้ด้วยอำนาจแห่งดวงตาของตน

ในปรัชญาปารมิตาสูตร ซึ่งอธิบายถึงปรัชญาธรรมข้อนี้โดยตรง อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่าปรัชญาธรรมนั้น เป็นมารดา หรือเป็นที่เกิด (ครรภ์) แห่งท่านผู้รู้

ทั้งหลาย และเมื่อเป็นเช่นนั้น ย่อมพิสูจน์ลงตัวได้ว่า ปรัชญาธรรมนั้นคือความรอบรู้ซึ่งสิ่งทั้งปวง อธิบายหลักนี้หมายความกลับโดยง่ายว่า ความรักรู้ (ปรัชญา) คือมูลฐานของความรู้ และกลับอีกทีหนึ่ง หมายความว่า ความรู้เป็นทางให้เกิดขึ้นซึ่งปรัชญา แม้ว่าปรัชญาตามตัวของมันเอง จะไม่ใช่วัตถุแห่งความรู้ก็ตาม

ในที่นี้ ให้พิจารณาปรัชญาโดยรูปเป็น ๒ คือตัวปรัชญาโดยแท้อย่างหนึ่ง และปรัชญาที่เกี่ยวเนื่องด้วยความรู้สึกอย่างหนึ่ง โดยทำนองเดียวกับอธิบายนี้ มหายานได้อ้างถึงตถตาหรือยถาภูตภาพ (ความเป็นไปตามสภาพเช่นนั้น) อันเท่ากับสุญญตา (ความว่างเปล่าในสภาพนั้นๆ) พรรณนาข้างต้นว่ามีนัยเป็น ๒ เหมือนกัน คือตถตาหรือสุญญตาที่ไม่มีความเป็นรูป (ตัวปรัชญาที่เนื่องด้วยความรู้-สมมติสัจจะ) อีกอย่างหนึ่ง

อธิบายนี้ ตำนานมหายานกล่าวว่า มีธรรมาจารย์รูปหนึ่งชื่ออัศวโฆษ เป็นชาวเมือง สาเกต ในแคว้นอโยธยา ช่ำชองในลัทธิอาจริยวาท ได้เป็นราชครูของพระเจ้ากนิษกะ (ราวพุทธศักราช ๔๐๐) กษัตริย์แห่งแคว้นกุษาณะ มีบุรุษปุระเป็นราชธานี กษัตริย์พระองค์นี้มีบุญญาธิการแผ่เดชานุภาพทั่วดินแดนชมพูทวีปด้านตะวันตกเฉียงเหนือโดยตลอดแคว้นคันธาระ กัษมีระ แคว้นสินธุ และส่วนกลางชมพูทวีปบางตอนก็ตกอยู่ใต้อานุภาพของกษัตริย์พระองค์นี้ พระเจ้ากนิษกะเป็นอัครศาสนูปถัมภกพระพุทธศาสนา ฝ่ายอาจริยวาท ยิ่งใหญ่เท่ากับอโศกมหาราช ผู้เป็นอัครศาสนูปถัมภกพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

ท่านอัศวโฆษผู้เป็นราชครูของกษัตริย์กนิษกะ แต่งคัมภีร์ลือชื่อไว้เล่มหนึ่งชื่อศรัทโธปาทสูตร แปลว่าความตื่นขึ้นแห่งศรัทธา (Awakening of Faith) คัมภีร์เล่มนี้ แสดงหลักศรัทธาอันเป็นมหาธรรมของมหายาน และแสดงหัวข้อธรรมสำคัญของมหายานไว้ทั้งหมด หลักสุญญตาหรือ ตถตา ก็ปรากฏอยู่ ในคัมภีร์ศรัทโธปาทสูตร

ท่านอัศวโฆษกล่าวว่า

"ดวงจิตซึ่งมีสภาพเป็นตถตา เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นหนึ่งของโลก ดวงจิตซึ่งมีสภาพเป็นตถตา เป็นหลักของความเป็นระบียบแบบแผน ควบคุมสรรพสิ่งทั้งหลายไว้โดยความเป็นระเบียบ ดวงจิตตามสภาพนั้นมิได้ตกอยู่เป็นทาสของความเกิดหรือความตาย วัตถุธาตุทั้งหลายทั้งปวง ย่อมเปลี่ยนแปลงไป หาสภาพเป็นตถตาไม่ได้ เพราะระบบแห่งความคิดของสรรพสัตว์ทั้งหลายเป็นมิจฉาทิฏฐิอยู่ตามปกติ ตราบใดที่ดวงจิตหลุดจากความเป็นทาส ไม่มีระบบแห่งความผิดติดข้องอยู่ในโลกอันเป็นสมมติ ย่อมปราศจากไป สรรพสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏมีรูปอย่างต่าง ๆ แก่ดวงจิตของเรา เป็นสิ่งเกินกว่าความเข้าใจที่เราจะเข้าถึงได้ เป็นสภาพเกินกว่าที่บุคคลจะกำหนดได้ แต่สรรพสิ่งเหล่านี้ (เมื่อดวงจิตมีสภาพ เป็นตถตา) ย่อมเป็นสิ่งเดียวกัน ไม่มีความแตกต่างกันหลุดพ้นเสียได้จากความเปลี่ยนแปลง และไม่ตกอยู่เป็นทาสของความเสื่อม สลายใด ๆ สรรพสิ่งทั้งหลายนั้น (รวมกัน) เป็นหนึ่ง เป็นดวงจิตดวงเดียวเป็น "ตถตา"

ท่านอัศวโฆษ พรรณนาธรรมชาติของตถตาต่อไปว่า

"ตราบเท่าที่ตถตามีอยู่ในที่ใด ความเป็นหนึ่งเป็นอย่างเดียว ย่อมมีอยู่ในสรรพสิ่งและสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีอุปกิเลสเครื่องยุบลง และฟูขึ้นในพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายเช่นใด ในสรรพสัตว์ทั้งปวงย่อมไม่มีอุปกิเลสเช่นนั้น (ตราบเท่าที่ตถตามีอยู่) ไม่มีสิ่งที่ล่วงมาในอดีต จะไม่มีสิ่งที่จะผ่านไปในอนาคต ทุกอย่างมั่นคง แน่นอนอยู่กับที่ ไม่มีเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดในปัจจุบัน

"ภายในสภาพที่เรียกว่าตถตานั้น เปี่ยมอยู่ด้วยความบริสุทธิ์ สะอาด ไม่มีช่องว่าง (เพื่อให้ความเศร้าหมองใดๆ)

ผ่านเข้ามาได้ ด้วยประการดังนี้ จึงกล่าวว่า ตถตานั้นมีแสงแห่งปรัชญาอยู่ในตัวของมันตามสภาพ เป็นความสว่างส่องให้เห็นสากลจักรวาล จนกระทั่งถึงที่สุดในเบื้องหน้าอันไกลโพ้น เป็นความรอบรู้ซึ่งสัจจะ เป็นดวงจิตข้องอยู่กับความบริสุทธิ์อันเป็นมูลเดิม เป็นอมฤต เป็นบรมสุข เป็นตัวของมันเอง พ้นจากภาวะหมองคล้ำ เป็นสภาพสดชื่นบาน ไม่มีเปลี่ยนแปลง ไม่มีเครื่องผูกมัดรัดรึง สภาพของตถตาอันมีปรัชญาร่วมอยู่นี้ เป็นพุทธโพธิปัญญา (สัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า) ก้าวล่วงเสียได้ซึ่งสรรพสิ่งทั้งปวง แม้แต่จะอนุมานด้วยเมล็ด ทรายแห่งแม่พระคงคา และพุทธโพธิปัญญานี้ ไม่มีอำนาจ ใดจะมาแยกออกเสียได้ (จากตัวตถตาตามสภาพ) ตถตาจึง เป็นสภาพไม่ขาดไม่มีช่องว่าง โดยเหตุนั้นจึงกล่าวว่าตถตาอันมีปรีชาญาณเป็นเครื่องประกอบนั้น เป็น "ตถาคตคัพภะ" (ครรภ์ หรือเครื่องรองรับความเป็นตถาคต) และเป็น "ธรรมกาย ของตถาคต" (ได้แก่พระธรรม)"

ตถาคตนั้นเป็นสภาพหมดชั้น วรรณะ ไม่มีความแตกต่าง สูงต่ำและไม่มีความเป็นสอง ตถตาเป็นเอกัตถภาพ ไม่ใช่ทวิภาพ มีปัญหาถามว่า เมื่อตถตาไม่มีความเป็นสอง ก็ความแตกต่างของสรรพสัตว์นั้น เนื่องมาจากอะไร ?

ในข้อนี้ มหายานมีหลักอธิบายเช่นเดียวกับหินยาน คือวิสัชนาว่า ความแตกต่างกันของสรรพสัตว์ เนื่องมาจากดวงจิตอันประกอบด้วยกรรมของสัตว์นั้นเอง เมื่อกรรมที่ปรุงแต่งอยู่ในที่ใด รูปของความเกิด ความตายย่อมปรากฏแก่สรรพสัตว์ในที่นั้น หรือว่าสิ่งทั้งหลายย่อมสำแดงเป็นรูปแห่งความเกิดและความดับขึ้นมาในที่นั้น

มีปัญหาว่าการสำแดงรูปแห่งความเกิดดับนั้นอย่างไร ? ในคัมภีร์ศรัทโธปาทสูตรของอัศวโฆษ อธิบายโดยยึดดวงจิตขึ้นมาเป็นประธาน รูป

แห่งการเกิดดับของสรรพสิ่งเป็นของขึ้นอยู่แก่ดวงจิต สภาพแห่งจิตมักเคลื่อนไหวไปตามทางที่ผิดอยู่เป็นนิจ สภาพแห่งจิตเช่นนี้ตกอยู่ในอวิชชา เมื่อดวงจิตตั้งมั่นอยู่ ไม่หวั่นไหว ย่อมเป็นที่ตั้งขึ้นซึ่งปรัชญา เป็นอมฤต เป็นบรมสุข ไม่มีเปลี่ยนแปลง ไม่มีเครื่องผูกมัดรัดรึง ไม่มีมลทิน เป็นสภาพสดและชื่นบาน เมื่อดวงจิตหวั่นไหว สัจจะย่อมหลุดอยู่ เปลี่ยนสภาพเดิม ไม่ถาวร และมีแต่ความทนได้ยาก ความเจ็บ ความพินาศ ดวงจิตที่ไม่หวั่นไหวไม่มีช่องว่าง จึงเป็นทางแห่งพุทธโพธิปัญญา มีปัญญาเป็นเครื่องประกอบ เป็น "ตถาคตคัพภะ" (เครื่องรองรับความเป็นตถาคต) และเป็น "ธรรมกายของตถาคต"

ตามคำอธิบายของอัศวโฆษ ถือกันว่าเป็นหลักสำคัญยิ่งของมหายาน เมื่อคัมภีร์ศรัทโธปาทสูตรแพร่หลายอยู่ในอินเดียภาคเหนือแล้ว ได้มีศิษย์นำเข้าไปสั่งสอนในเมืองจีน มหายานในประเทศญี่ปุ่นก็นิยมหลักตามคัมภีร์นี้ร่วมกันทั้งหมด

มหายานไม่ปฏิเสธเรื่องเกี่ยวกับโลก ทั้งในส่วนที่เป็นฝ่ายดี และส่วนที่เป็นฝ่ายร้าย เพราะถือว่าโลกเป็นตถตา มันเป็นของมันอยู่เช่นนั้น และตถตานั้นตามความคิดของฝ่ายมหายานว่า มีความเกี่ยวกันอยู่กับดวงจิต ปรัชญา โพธิ ความว่างเปล่า ที่รองรับแห่งความเป็นตถาคต ธรรมกายของตถาคต ความเป็นเอกภาพและอื่นๆ อนึ่ง มีคำอธิบายไว้ในสุดท้ายว่า โพธินั้นจะเริ่มเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสภาพของสิ่งใด ๆ จะมองเห็นได้ตามมรรคาของตถตา และมรรคานั้นสามารถจะนำไปสู่นิเทศแห่งสุญญตา คือพระนิพพาน

หลักนิพพาน

นิเทศแห่งนิพพาน ตามคำอธิบายของพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน เพ่งเล็งเอา "ความดับ" คือดับจากกิเลส อาทิ ดับอกุศลได้แก่โลภ โกรธ หลง มี ๒ ประเภท คือ สอุปาทิเสสนิพพาน และอนุปาทิเสสนิพพาน ประเภทแรก

พระอรหันต์ผู้มีจิตใจดับจากกิเลส แต่อินทรีย์ ๕ ของท่านยังคุมกันอยู่ ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน ประเภทหลัง พระอรหันต์ผู้มีจิตดับจากกิเลส แต่อินทรีย์มิได้คุมกันอยู่ เป็นอนุปาทิเสส คือไม่เหลืออุปาทิใด ๆ อยู่เลย นิพพานทั้งสองอย่างนี้ ต่างกันโดยรูปแห่งอินทรีย์ของพระอรหันต์ผู้มีจิตดับจากกิเลสนั้น

นิพพานโดยนิเทศแห่งมหายาน (เรียกด้วยคำสันสกฤตว่านิรวาณ) เพ่งเล็งเอาการดับ ซึ่งเป็นผลขั้นยอดของการบรรลุโพธิญาณเหมือนกัน แต่หลักแห่งการอธิบาย และการปฏิบัติไม่เหมือนกับหินยาน แม้ประเภทก็มิได้มีเป็น ๒ คือ สอุปาทิเสสและอนุปาทิเสส เช่นประเภทของนิพพานในหินยาน

คำอธิบายนิพพาน (นิรวาณ) ในอาคม (นิกาย) ต่าง ๆ ซึ่งเกจิอาจารย์ฝ่ายมหายานให้อรรถาธิบายว่า หมายถึงความดับสนิท ไม่มีอกุศลมูล ๓ ชนิดคือ โลภจริต โทสจริต และโมหจริตตลอดถึงความปรารถนาชั่วและกิเลสตัณหาใดไม่เหลืออยู่ ตรงกับคำอธิบายของฝ่ายหินยานของเรา ในคัมภีร์มหาวิภาษะแยกศัพท์นิพพาน (นิรวาณ) ไว้ดังนี้ วาธาตุ มีอรรถว่า หลุดไปเลื่อนไป คลายกลิ่น มี นิร หรือ นิ เป็นบทหน้า มี ยุ ปัจจัยที่แปลงเป็น อณ เมื่อเป็นรูป**นิรวาณ** (หรือนิพพานในภาษาบาลี) หมายถึงจริตทั้งหลายเหล่านั้นหมดสิ้นไม่มีเหลือ ไม่มีความหวั่นไหวของกิเลสตัณหาอีกต่อไป รูปร่างทั้งหลายไม่ปรากฏให้เห็นอีก และกลิ่นรสใดๆ ที่เคยเป็นไปก็ปราศจากเสียแล้วซึ่งรสและกลิ่นเหล่านั้น อีกนัยหนึ่งว่า เป็น วาณ ศัพท์ มีความหมายว่า ป่า นิร เป็นบทหน้า นิรวาณ (หรือนิพพาน) จึงมีอธิบายว่าออกไปจากป่าของขันธ์ ๕ อีกนัยหนึ่ง หมายความถึงกิริยาทอผ้า ทำนองชักเส้นด้าย แต่ละเส้นมาให้ติดกัน แล้วมีรูปเป็นผืนผ้า นิรวาณ (นิพพาน) จึงมีอธิบายว่า ไม่มีการชักเส้นด้าย (ทอ) ให้สายใยแห่งด้ายคือชาติและสายใยแห่งด้ายคือมรณะมาพบกันได้ รวมลงในอรรถว่า ไม่มีความเกิดและความตายต่อไปอีก พระอรหันต์ผู้ถึงซึ่งภาวะเช่นนี้ ย่อมเป็นผู้ปราศจากเสียแล้วซึ่งกฎแห่งกรรม พ้นเสียแล้วจากสายใยซึ่งจะโยงให้เข้าไปสู่สังสารวัฏ นิรวาณ (นิพพาน) ในมหายาน บางครั้งยังมีอรรถาธิบายว่า ไม่มีการอุบัติใหม่ ไม่มีไปสู่อีกฝั่งหนึ่งของลำธาร ไม่มีสิ่งขัดขวาง ไม่มีความเป็นทาส มีแต่เสรีภาพ

อาจารย์ของมหายานดั้งเดิม รับรองความมีอยู่แห่งสังสารวัฏ คือสภาพความเวียนเกิดเวียนตายของบุคคลผู้ข้องอยู่ในอกุศลมูล ความเห็นแก่ตัว ความปรารถนาอันชั่วร้าย เป็นทางให้บุคคลติดอยู่ในสังสารวัฏเหมือนกัน การรักษาดวงจิตให้มีสภาพดั้งเดิม คือบริสุทธิ์ไม่หวั่นไหวเหมือนน้ำใสซึ่งปราศจากสี ดวงจิตจะพ้นจากอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง เหมือนกองไฟที่ลุกไหม้หมดน้ำมันเชื้อเพลิง ไม่สามารถลุกลามต่อไปได้อีก อีกนัยหนึ่ง มีอธิบายว่าสังสารวัฏนั้นเป็นผลของความคิดของบุคคลที่มองไม่เห็นความจริงของชาติและมรณะ ความคิดที่ยังติดอยู่ในชาติและมรณะ ยังพาบุคคลให้ข้องอยู่ในสังสารวัฏ บุคคลจะหลีกเสียจากความทุกข์ในชาติและมรณะ พึงแสวงหาสุขเกิดจากนิพพาน (นิรวาณ) เถิด นิรวาณนั้น บุคคลจะรู้สึกได้อย่างเดียวคือต่อเมื่อค่อยๆ ได้ถอนรากแห่งความปรารถนาชั่วร้ายให้หมดไป

คัมภีร์ศรัทโธปาทสูตร ของท่านอัศวโฆษ อธิบายเป็นปรัชญาธรรมไว้ว่า "เพราะมีตถาคตคัพภะ จังมีสังสารวัฏ และเพราะมีตถาคตคัพภะ จึงมีนิรวาณ การที่สภาพของขันธ์ ๕ ไม่เกิดมี จึงไม่รู้มรณะ (ทำนองไม่มีเกิด จึงไม่รู้ตาย) เพราะว่าความไม่รู้แห่งขันธ์ทั้ง ๕ เหล่านั้นเป็นนิรวาณ (ดับไม่มีเกิด) มาตั้งแต่แรก พระโพธิสัตว์เจ้า ทรงเข้าไปตรัสรู้ซึ่งโพธิจิต เป็นผู้ปราศจากเสียแล้วซึ่งความกลัวตาย... พระโพธิสัตว์เจ้านั้น แม้ทรงรู้ว่านิรวาณจะเกิดมีขึ้นได้ต้องอาศัยการสละสุขสมบัติบำเพ็ญเพียรอย่างแรงกล้า ฝ่าทุกขเวทนาอันแสนสาหัสก็ตาม แต่ก็มิได้ทรงท้อถอย เพราะพระโพธิสัตว์เจ้านั้นทรงรู้ว่าสิ่งทั้งหลาย (โพธิ ?) มาจากนิรวาณ"

มหายานนิรวาณสูตร ขยายความ อธิบายอีกนัยหนึ่งว่า นิรวาณ (นิพพาน) ไม่ปฏิเสธสภาพของสิ่งทั้งหลายที่มีที่เป็นขึ้น และสภาพที่ดำรงอยู่ ได้แก่ความจริงหรือสัจจะอันหนึ่งในสภาพของสิ่งเหล่านั้น บุคคลจึงไม่ควรกล่าวว่าพระตถาคตเจ้าเข้าถึงพระนิพพาน เหมือนกับกองไฟที่ดับไป เพราะหมดเชื้อเพลิง แต่ควรกล่าวว่า ตถาคตเจ้าถึงพระนิพพานเท่ากับการเข้าถึงสภาพของธรรมในความเป็นธรรมนั้นเอง

ในพระสูตรเดียวกันนั้น มีคำอธิบายอีกตอนหนึ่งว่า ที่ใดไม่มีน้ำมัน (เชื้อเพลิง) แสง (ไฟ) ย่อมปราศไปจากที่นั้น แต่เมื่อเปรียบเทียบย่อมมีความหมายเพียงว่า การปราศไปซึ่งกิเลสตัณหาในเมื่อดวงจิตไม่มีเชื้อ ดวงจิตอันเป็นเครื่องรับรองกิเลสยังคงเหลืออยู่ตราบใด ภาชนะเครื่องใส่น้ำมัน แม้น้ำมันจะหมดไปแล้ว ก็ยังคงรูปเป็นภาชนะอยู่ เช่นเดียวกับพระตถาคต ทรงดับกิเลสตัณหาของพระองค์ได้หมด ถึงซึ่งนิรวาณ เหมือนไฟดับเมื่อหมดเชื้อไฟ แต่พระธรรมกาย (คำสั่งสอน) ของพระองค์ยังคงอยู่ไม่มีสูญ

คัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตร อธิบายว่า การเข้าถึงซึ่งพระนิพพานของพระตถาคต คือพระอาการที่พระตถาคตพระองค์นั้นประทับอยู่กับเราเมื่อทรงแสดงสัทธรรมแก่เราทั้งหลาย คัมภีร์มหายานสูตรอื่น ก็มีคำอธิบายในทำนองนี้ กล่าวว่า นิพพาน (นิรวาณ) เท่ากับธรรมกาย หรือเท่ากับธรรมธาตุของพระพุทธเจ้า บางคัมภีร์กล่าวว่า นิพพานเท่ากับวิปัสสนาญาณ หรือเท่ากับปรัชญาญาณ (ปรัชญาปารมิตา) ของพระพุทธเจ้า

คัมภีร์สุวรรณประภาส ซึ่งแปลออกมาเป็นภาษาจีน แสดงอรรถแห่งพระนิพพานไว้ ๑๐ ชนิดดังนี้

๑. ความปรารถนาชั่วร้ายทั้งปวง เกิดมาจากความโลภ พระตถาคตหาความโลภนั้นมิได้ อันนี้เรียกว่า นิรวาณ

๒. โดยเหตุที่หาความโลภมิได้ พระตถาคตย่อมไม่ติดอยู่ในสิ่งใด ๆ ย่อมไม่เข้าไปสู่ความเป็นสามัญสัตว์ และย่อมไม่ออกไปสู่ความเป็นสามัญสัตว์ อันนี้เรียกว่า นิรวาณ

๓. โดยเหตุที่มิได้เข้าสู่ความเป็นสามัญสัตว์ พระตถาคตย่อมมีสภาพธรรมกายอาศัยอยู่ชั่วนิรันดร อันนี้เรียกว่า นิรวาณ

๔. สภาพที่อยู่เหนือชาติและมรณะเกินคำบรรยาย อันนี้เรียกว่า นิรวาณ

๕. ที่ใดไม่มีอัตตา ไม่มีโลก บุคคลมองเห็นตัวตนด้วยเหตุแห่งความเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพและมองเห็นสัจธรรมที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ การเห็นเช่นนี้ในที่นั้น เรียกว่า นิรวาณ

๖. ความปรารถนาชั่วร้ายทั้งหลาย มีความเห็นผิดเป็นมูลเหตุ พระพุทธเจ้าทรงรู้ซึ่งความจริง อันนี้เรียกว่า นิรวาณ

๗. ตถาคตเท่านั้นเป็นของแท้ไม่มีสิ่งอื่น ตถาคตเป็นเครื่องหมายของสัจจะ อันนี้เรียกว่า นิรวาณ

๘. ในสัจธรรมไม่มีสิ่งใดเป็นของปลอม ไม่มีสิ่งใดเป็นเหตุให้เกิดโต้แย้ง พระตถาคตพระองค์เดียวทรงรู้แจ้งซึ่งความจริง อันนี้เรียกว่า นิรวาณ

๙. ทั้งความจริง และความไม่จริง บุคคลผู้โง่เขลาจมลงอยู่ในมหาสมุทรแห่งความเกิด และความตาย พระตถาคตเจ้าข้ามเสียได้ซึ่งบุคคลเช่นนั้น อันนี้เรียกว่า นิรวาณ

๑๐. ความไม่จริงเกิดจากสมมติสัจจะ ความจริงข้ามล่วงได้เสียซึ่งสัจจะอันนั้น ธรรมกายของพระตถาคตเป็นปรมัตถสัจจะ อันนี้เรียกว่า นิรวาณ

ตามคำอธิบายนี้ พอเห็นได้ว่า มหายานยอมรับความมีอยู่แห่งความจริง ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ ว่าเป็นความจริงมีอยู่ในตัวของมันเอง อันนี้ดูเหมือนจะต่างกับฝ่ายหินยานอยู่ และกลายเป็นธรรมปฏิบัติชักนำให้พวกมหายาน “ก้าวสู่ความจริง” ได้กว่าพวกหินยาน

มหายานนั้นเจริญแพร่หลายอยู่ทางภาคเหนือของชมพูทวีป อันเป็นแหล่งที่ตั้งของศาสนาพราหมณ์ และปรัชญาธรรมต่าง ๆ ในศาสนานั้น ๆ นักปราชญ์ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ชอบใช้หลักปรัชญาเป็นเครื่องปฏิบัติและชี้แจงพระพุทธศาสนาทางนิกายมหายานจึงปรากฏคัมภีร์ที่ชี้แจงไปในทางปรัชญามากกว่าฝ่ายหินยาน แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนานั้นจะเป็นไปในทาง

ปรัชญาหรือการปฏิบัติ โต้แย้งกันตามแบบฉบับของตน ๆ ก็ดี ในข้อนี้พุทธศาสนิกทุกคนน่าจะพึงละเสียซึ่งทิฏฐิของตน รับเอาทิฏฐิของฝ่ายอื่นเข้ามา ฝังไว้บ้าง เช่นดังอรรถแห่งพระนิพพานในที่นี้ ทิฏฐิใด จะว่าสูญหรือไม่สูญ จะว่ามี ๑ ประเภท หรือ ๒ ประเภท จะว่าดับสนิทหรือไม่สนิท จะมีอรรถพิสดารไปอย่างไร หลักธรรมของพระพุทธศาสนานั้น ก็ลงรอยเดียวกัน เป็นรอยทาง เพื่อยังผู้ปฏิบัติโดยปราศจากทิฏฐิ ให้บรรลุถึงซึ่งอุดมคติคือความสุขที่คน ปรารถนาด้วยกันทั้งสิ้น

บทที่ ๙

วินัยของมหายาน

นักเรียนธรรมส่วนใหญ่ มีความเข้าใจว่า นักพรตและผู้ปฏิบัติธรรมฝ่ายมหายาน ถือเอาแต่ศรัทธาในธรรมเป็นหลักแห่งความประพฤติ หาได้ถือพระวินัยเป็นหลักปฏิบัติในหมู่คณะของตนไม่ แต่ความจริงนั้น นักพรตและผู้ปฏิบัติธรรมฝ่ายมหายานมีพระสูตรกล่าวถึงหน้าที่ และวินัยของตนโดยเฉพาะอยู่เป็นอันมาก พระสูตรของมหายานแต่ละพระสูตรต่อไปนี้ จะแสดงให้เห็นว่านักพรตและผู้ปฏิบัติธรรมฝ่ายมหายานประเภทใด มีหน้าที่และวินัยของตนอยู่

๑. **โพธิสัตวจริยนิเทศ** กล่าวถึงหน้าที่ของพระโพธิสัตว์ (โพธิสัตว์ของมหายานเป็นผู้ครองเรือนก็ได้)

๒. **โพธิสัตวปาฏิโมกขสูตร** กล่าวถึงกฎต่างๆ ตามแบบในพระปาฏิโมกข์ของฝ่ายหินยาน หน้าที่อันศิษย์จะพึงปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์ อาจารย์และจะพึงปฏิบัติต่อสหธรรมิกด้วยกัน กฎต่างๆ เกี่ยวกับการบริจาค ขันติ ปรักกมะ และหน้าที่ของพระโพธิสัตว์ผู้ครองเรือน ฯลฯ

๓. **ภิกขุวินัย** กล่าวถึงความประพฤติของนักพรต เป็นวินัยในขณะรับบาตร รับหยูกยา และเครื่องบริขารต่างๆ ซึ่งผู้มีศรัทธานำมาถวาย

๔. **อากาศคัพภสูตร** กล่าวถึงอาบัติ และมูลอาบัติ อันเนื่องมาแต่พิธีกรรมบูชาอากาศคัพภโพธิสัตว์เพื่อให้พ้นบาป

๕. **อุปาลีปริชา** (สูตร) กล่าวถึงอาบัติ และมูลอาบัติคล้ายกับอากาศคัพภสูตร กล่าวว่าเป็นกฎซึ่งพระอุบาลีวางไว้

๖. **อัครทัตตปริปชา** (สูตร) กล่าวถึงหน้าที่ของผู้ครองเรือน (เรียกตามภาษามหายานว่าคฤหโพธิสัตว์) จะพึงปฏิบัติ และข้อปฏิบัติของนักพรตผู้เป็นฝ่ายวนวาสี กล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติที่อุบาสกชื่ออัครทัตต์ (?) วางไว้

๗. **รัตนเมฆสูตร** กล่าวถึงหน้าที่ของพวกถือธุดงค์อยู่โคนไม้เป็นวัตร มีการรับบาตรและการรับยาอาหารอื่นๆ เป็นต้น จากผู้ศรัทธา

๘. **รัตนราศีสูตร** กล่าวถึงหน้าที่ของนักพรตผู้เป็นไวยาวัจกรของสงฆ์ และหน้าที่อื่นเกี่ยวด้วยเรื่องออกรับบิณฑบาต เป็นต้น

ยังมีพระสูตรอื่นที่อ้างถึงหน้าที่ของโพธิสัตว์ (ในที่นี้ต้องหมายถึงผู้ปฏิบัติธรรม) ทั้งที่เป็นฝ่ายครองเรือนและนักพรต ว่าควรจะปฏิบัติตัวอย่างไรในกาลเช่นไรอีกหลายสูตร อาทิ ในสิกขาสมุจจัย (สูตร) โพธิจริยาวัตรสูตร (ซึ่งพระสันติเทพ เป็นผู้รจนา) และจาตุรธรรมสูตร เป็นต้น แต่ในพระสูตรเหล่านั้นหาใช่เป็นที่รวบรวมวินัยของฝ่ายมหายานไว้โดยเฉพาะเช่นคัมภีร์พระปาฏิโมกข์ของฝ่ายหินยานไม่ วินัยและหน้าที่ต่างๆ ของฝ่ายมหายาน มีกระจัดกระจายกันอยู่ทั่วไป แต่ยังมีคำยืนยันไว้ในรัตนเมฆสูตรว่า “โพธิสัตว์ (ผู้ปฏิบัติธรรม) **เพียงแต่รู้จักหน้าที่เท่านั้น หากไม่ปฏิบัติตามคำที่พระตถาคตตรัสไว้แล้ว หามีทางสำเร็จพระโพธิสัตว์ไม่**” ดังนี้ จึงส่อความว่า ฝ่ายมหายานมีวินัยและหน้าที่ของตนที่จะต้องปฏิบัติในหมู่คณะของตนอยู่

มีคัมภีร์วินัยของมหายานเล่มหนึ่ง คล้ายกับคัมภีร์พระปาฏิโมกข์ของฝ่ายหินยาน คือ คัมภีร์โพธิสัตวปาฏิโมกขสูตร มีวินัยและหน้าที่ของนักพรตฝ่ายชาย(ภิกษุ) อยู่ ๒๕๐ ข้อ วินัยของนักพรตฝ่ายหญิง(ภิกษุณี) อยู่ ๕๐ ข้อ มีหลายข้อตรงกับพระปาฏิโมกข์ของฝ่ายหินยาน แต่ไม่เหมือนของฝ่ายหินยานอยู่อย่างหนึ่ง คือ ปาฏิโมกข์ฝ่ายมหายาน เป็นบัญญัติของนักพรตด้วย และของโพธิสัตว์ (ผู้ครองเรือนปฏิบัติธรรม) ด้วย บางตอนในคัมภีร์เล่มนั้นสอนไว้ว่า "ท่านปฏิบัติตนตามวินัยในพระปาฏิโมกข์หรือเปล่า ? จงกระทำจิตใจของท่านให้เป็นสมาธิ จงอ่านความในคัมภีร์เล่มนั้น ท่านประพฤติทางกาย ทางใจ หรือทางวาจาไปก็ดี ถ้าท่านพยายามอ่านความในคัมภีร์เล่มนั้น (โพธิสัตวปาฏิโมกขสูตร) แล้ว จะช่วยท่านเป็นผู้บริสุทธิ์ขึ้นได้ (ไม่ใช่ล้างบาป)"

ขอยกตัวอย่างให้เห็นว่า คัมภีร์พระปาฏิโมกข์ของฝ่ายมหายานนั้นผิดกับปาฏิโมกข์ของฝ่ายหินยานอย่างไรในภาคต้นของคัมภีร์นั้น

คัมภีร์กล่าวถึงอาบัติอย่างหนัก (ครุกาบัติ) คือปาราชิก ๑๐ อย่าง อันโพธิสัตว์ผู้ปฏิบัติธรรม (จะเป็นบรรพชิตหรือผู้ครองเรือนก็ตาม) ล่วงละเมิดแล้วถือว่าเป็นปาราชิก คือ

๑. อพรหมจริยา คือ ประพฤติผิดพรหมจรรย์ (เทียบได้กับข้อห้ามเสพเมถุน ของฝ่ายหินยาน)

๒. อทัตตทาน คือ ขโมยสิ่งของของคนอื่น (เทียบได้กับข้ออทินนาทานของฝ่ายหินยาน)

๓. วัทธะ คือ ประหาร (เทียบได้กับข้อ มนุสสวิคหะ ของฝ่ายหินยาน)

๔. จตุรมนุษยธรรมมาลาปะ คือ อวดอุตริมนุสสธรรม (เทียบตรงกับการอวดอุตริมนุสสธรรม ของฝ่ายหินยาน)

๔ ข้อต้นเหล่านี้ เหมือนกันหมด แต่ของมหายานมีเกินออกไปอีก ๖ คือ

๕. ค้าขายน้ำเมา หรือชักชวนให้คนอื่นกระทำเช่นนั้น

๖. เปิดเผยความผิดที่ได้กระทำไปแล้ว คือเปิดเผยความผิดของคนอื่น จะเป็นความผิดของผู้ครองเรือน ของภิกษุโพธิสัตว์ ของนักพรตหรือของนางชีก็ตาม

๗. ยกตน และทับถมผู้อื่น

๘. ไม่บริจาคให้แก่คนเข็ญใจ และทำร้ายให้เขาบาดเจ็บ

๙. ไม่ยกโทษให้แก่ผู้ทำร้ายโพธิสัตว์ (ไม่เป็นผู้ให้อภัยโทษ)

๑๐. ติเตียนพระรัตนตรัย

เหล่านี้เป็นครุกาบัติ

ส่วนภาคที่ ๒ ของคัมภีร์พระปาฏิโมกข์ ของมหายาน ในคัมภีร์สิกขาสมุจจัย (สูตร) กล่าวถึงสิกขาบทหรือกฎที่พระโพธิสัตว์จะพึงปฏิบัติมีอยู่ ๔๘ ข้อด้วยกัน ส่วนมากแต่ละสิกขาบท พรรณนาถึงวินัยในการบริโภค การดื่ม การสารภาพผิด (ปลงอาบัติ) การปฏิบัติต่อสหธรรมิก และครูบาอาจารย์ ตลอดจนการปฏิบัติเพื่อยังชีวิตของตน และหน้าที่เกี่ยวกับการตั้งปณิธานเพื่อผลต่อไปจนบรรลุพุทธภาวะ เช่นเดียวกับการปฏิบัติตนของบรรพชิตฝ่ายมหายาน เพื่อผลคือ มีพระนิพพานเป็นที่ไปในเบื้องหน้า วินัย ๔๘ หัวข้อดังกล่าวเป็นลหุกาบัติ

บางคัมภีร์ท่านแสดงศีล ๑๐ ของมหายานที่คนทั่วไปต้องปฏิบัติไว้ดังนี้

ทางร่างกาย ๓ คือ ไม่ฆ่า ไม่ขโมย ไม่ผิดประเวณี

ทางวาจา ๔ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดใส่ร้าย ไม่พูดดูแคลน ไม่พูดเพ้อเจ้อ

และทางใจอีก ๓ คือ ไม่พยาบาท ไม่ละโมบ และไม่คิดสิ่งที่เป็นอจินไตย (ไม่คิดละเมิดความจริงในศาสนา)

แต่พึงกำหนดข้อพิสดาร อันเนื่องด้วยวินัยของฝ่ายมหายานได้ ดังต่อไปนี้

พระปาฏิโมกข์

ข้อพระบัญญัติทั้งหลายตามพระวินัย สิกขาบทเป็นสุดยอด ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ให้ภิกษุสงฆ์แสดงอุโบสถกรรมทุกระยะครึ่งเดือน คือ ทุกกลางเดือนหงาย และทุกปลายเดือนมืด ซึ่งในเดือนเต็มมี ๑๕ วัน และเดือนขาดมี ๑๔ วัน ลงอุโบสถกระทำสังฆกรรม

สิกขาบทของภิกษุสงฆ์ที่แสดงกันในที่ประชุมสงฆ์ทุกระยะครึ่งเดือนนี้ มีชื่อเรียกว่า **พระปาฏิโมกข์** (เป็นสิกขาบทรวบรวมเข้าเป็นประมวลหัวข้อวินัย) ได้มีการถามถึง ๓ ครั้งว่า อาบัติใดพึงมีแก่ภิกษุบ้าง ให้แสดงอาบัตินั้นต่อที่ประชุม สงฆ์เสีย ภิกษุผู้บริสุทธิ์แล้ว ให้ถือการนิ่งอยู่เป็นสำคัญ การปลงอาบัติทำให้เป็น ผู้บริสุทธิ์เจริญผาสุกทุกประการ

พระปาฏิโมกข์ จำแนกออกดังนี้[๑] :-

๑. ปาราชิก	มี	๔
๒. สังฆาทิเสส	”	๑๓
๓. อนิยต	”	๒
๔. นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์	”	๓๐
๕. ปาจิตตีย์	”	๙๐
๖. ปาฏิเทสนียะ	”	๔
๗. เสขิยะ	”	๑๐๐
๘. อธิกรณสมถะ	”	๗
	รวม	๒๕๐

(ฝ่ายเถรวาทหรือหินยานมี ๒๒๗)

---

[๑] คำแปล และคำอธิบาย ของท่านพระอาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (โพธิแจ้ง) เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายจีนนิกาย

ปาราชิก ๔

๑. ภิกษุเสพเมถุน กับผู้เป็นหญิงหรือชายตลอดจนสัตว์เดียรัจฉานตัวเมีย ต้องปาราชิก

๒. ภิกษุมีจิตอุบายถือเอาของผู้อื่น ของนั้น มีราคา ๕ เชี้ยน หรือ ๕ มาสก (๑ เชี้ยน เท่ากับราว ๑๖ อีแปะจีนโบราณ) ต้องปาราชิก

๓. ภิกษุแกล้งฆ่าชีวิตมนุษย์ให้ตาย ด้วยมือตนเอง หรือใช้ผู้อื่นกระทำ หรือเป็นใจสมรู้การฆาตกรรม ต้องปาราชิก

๔. ภิกษุพูดปดอวดอ้าง ว่าตนสำเร็จฌาน สำเร็จมรรคผล ที่ไม่มีในตน (อวดอุตริมนุสสธรรม) ต้องปาราชิก

ปาราชิกเป็นครุกาบัติโทษหนักที่สุด ภิกษุใดต้องปาราชิกเป็นผู้ที่ขาดจากเพศสมณะ คือ พ่ายแพ้จากศาสนา

สังฆาทิเสส ๑๓

๑. ภิกษุแกล้งทำให้น้ำอสุจิเคลื่อน เว้นไว้แต่ในฝัน ต้องสังฆาทิเสส

๒. ภิกษุเกิดความกำหนัด จับต้องกายหญิงแม้แต่ผม ต้องสังฆาทิเสส

๓. ภิกษุเกิดความกำหนัด พูดจากับหญิงด้วยวาจาเร้ากามราคะ ต้องสังฆาทิเสส

๔. ภิกษุเกิดความกำหนัด พูดล่อลวงหญิงบำเรอตนด้วยกาม ต้องสังฆาทิเสส

๕. ภิกษุชักสื่อให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน แต่งกัน หรือ ลักลอบกัน ต้องสังฆาทิเสส

๖. **ภิกษุสร้างกุฏิเป็นที่อยู่ของตน** ไม่มีทายกเป็นเจ้าของ ขนาดต้องให้ได้ปริมาณ ยาว ๑๒ คืบ พระสุคต กว้างร่วมใน ๗ คืบ และต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อน ถ้าไม่ให้สงฆ์แสดงที่ให้ หรือสร้างเกินขนาดปริมาณต้องสังฆาทิเสส

๗. **ภิกษุสร้างกุฏินั้น** โดยมีทายกเป็นเจ้าของ ทำเกินขนาดปริมาณนั้นได้ ต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อนว่าไม่เป็นที่กีดขวางอย่างหนึ่งอย่างใด ถ้าไม่ให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อน ต้องสังฆาทิเสส

๘. **ภิกษุโกรธเคืองแกล้งโจทภิกษุอื่น** ด้วยอาบัติปาราชิก อันไม่มีมูลความรู้ถึงภิกษุผู้นั้น ต้องสังฆาทิเสส

๙. **ภิกษุโกรธเคืองแกล้งด้วยอุบายใส่ไคล้** ด้วยอาบัติปาราชิก อันไม่มีมูลความรู้ถึงภิกษุรูปนั้น ต้องสังฆาทิเสส

๑๐. **ภิกษุพากเพียรเพื่อทำลายสงฆ์ให้แตกกัน** สงฆ์ห้ามปรามตักเตือนถึง ๓ ครั้ง ไม่เชื่อฟัง สงฆ์ทั้งหลายสวดกรรมให้ละความประพฤตินั้นเสีย ถ้าไม่ละต้องสังฆาทิเสส

๑๑. **ภิกษุประพฤติตามภิกษุทำลายสงฆ์ให้แตกกันนั้น** สงฆ์ห้ามปรามตักเตือนถึง ๓ ครั้ง ไม่เชื่อฟัง สงฆ์สวดกรรมให้ละความประพฤตินั้นเสีย ถ้าไม่ละต้องสังฆาทิเสส

๑๒. **ภิกษุประทุษร้ายตระกูล** สู่หาคฤหัสถ์ สงฆ์ไล่เสียจากวัด กลับย้อนติเตียนสงฆ์ สงฆ์ตักเตือนห้ามถึง ๓ ครั้ง ไม่เชื่อฟัง สงฆ์สวดกรรมให้ละข้อปฏิบัตินั้นเสีย ถ้าไม่ละ ต้องสังฆาทิเสส (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๑๓)

๑๓. **ภิกษุว่ายากสอนยาก** สงฆ์ตักเตือน กลับย้อนกล่าวไม่ให้สงฆ์ต้องตักเตือน สงฆ์ตักเตือนห้ามถึง ๓ ครั้ง ไม่เชื่อฟัง สงฆ์สวดกรรมเพื่อให้ละข้อประพฤตินั้นเสีย ถ้าไม่ละ ต้องสังฆาทิเสส (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๑๒)

สังฆาทิเสสเป็นอาบัติหนัก เรียกว่า ครุกาบัติ รองลงมาจากปาราชิก อาบัติสังฆาทิเสส ๑๓ ข้อนี้สำหรับ ๙ ข้อแรก ต้องสังฆาทิเสสทันที แต่ส่วน ๔ ข้อหลังนั้น จะต้องสังฆาทิเสส ต่อเมื่อหลังจากสงฆ์ได้ตักเตือน ๓ ครั้งแล้ว

ภิกษุใดต้องสังฆาทิเสสข้อหนึ่งข้อใด ปิดบังไม่แสดงในขณะสงฆ์สวดพระปาฏิโมกขธรรม ประสงค์จะให้เป็นคนบริสุทธิ์ดังเดิม จะต้องทนต่อการลงโทษตนเองอยู่คนเดียวในที่สงัดสวดมานัตต์เป็นเวลา ๖ คืน หรือแสดง อาบัตินั้น ๆ ต่อคณะสงฆ์จำนวน ๒๐ รูป ถ้าขาดจำนวนแม้แต่ ๑ รูป ภิกษุนั้นก็ไม่พ้นอาบัติให้เป็นผู้บริสุทธิ์ที่นับเข้าในหมู่สงฆ์ได้

อนิยต ๒

๑. **ภิกษุนั่งในที่มีกำบังกับหญิงสองต่อสอง** ลับตาคน ถ้ามีผู้ควรเชื่อว่าได้ประกอบกามธรรม คือปาราชิก หรือ สังฆาทิเสส หรือ นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ (ภิกษุรับสารภาพสถานใดสถานหนึ่ง ให้ปรับแต่เพียงอย่างนั้น)

๒. **ภิกษุนั่งในที่แจ้งกับหญิงสองต่อสอง** ลับหูคน ถ้ามีผู้ควรเชื่อว่าได้ประกอบกามธรรม คือ สังฆาทิเสส หรือนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ (ภิกษุรับสารภาพสถานใดสถานหนึ่ง ให้ปรับแต่เพียงอย่างนั้น)

อนิยต เป็นอาบัติที่ไม่แน่นอน ระหว่างสังฆาทิเสส กับนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ ซึ่งคณะสงฆ์จะต้องวินิจฉัย

นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ ๓๐

๑. **ภิกษุทรงอดิเรกจีวร** ได้เพียง ๑๐ วัน เป็นอย่างมาก เกินกว่า ๑๐ วัน ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๒. **ภิกษุปราศจากไตรจีวร** แม้หนึ่งคืน เว้นไว้แต่ได้สมมติ ต้องนิสสัคคีย์-ปาจิตตีย์

๓. **ภิกษุได้ผ้ามา** จะทำจีวรแต่ไม่พอ หวังจะได้มาอีกเพื่อครบทำจีวร พึงเก็บผ้านั้นไว้ได้เพียงหนึ่งเดือนเป็นอย่างมาก ถ้าเก็บไว้เกินกว่าหนึ่งเดือนไป ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๔. **ภิกษุรับจีวรจากนางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ** เว้นไว้แต่มีการแลกเปลี่ยน ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๕. **ภิกษุใช้นางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ** ให้ซักหรือย้อมหรือทุบซึ่งจีวรเก่า ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๖. **ภิกษุขอจีวรต่อคฤหัสถ์ ชายหรือหญิงที่ไม่ใช่ญาติ** ได้มาต้องนิสสัคคีย์-ปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่มีสมัยที่จะขอจีวรได้ คือ จีวรเก่าถูกลักเอาไป หรือสูญหายไป หรือถูกไฟไม้ไป หรือจมน้ำหายไป

๗. **ภิกษุที่มีจีวรอันฉิบหายไป** จะขอเขาได้เพียงพอนุ่งห่มเท่านั้น ถ้าขอเกินกว่านั้นได้จีวรมา ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๘. **ภิกษุทราบความว่าเขาจะถวายจีวร** อยากได้อย่างแพงกว่าที่เขากำหนดไว้ ไปพูดให้ซื้ออย่างตนประสงค์ ได้จีวรมา ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๙. **ภิกษุทราบความว่ามีคฤหัสถ์หลายคนร่วมกันจะถวายจีวร** อยากได้อย่างแพงกว่าที่เขากำหนดไว้ ไปพูดกับเขาเหล่านั้นให้ซื้ออย่างตนประสงค์ ได้จีวรมา ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๑๐. **ภิกษุในเมื่อมีพระราชา หรือมหาอำมาตย์ หรือพราหมณ์ หรือคฤหบดี** ให้ผู้รับใช้นำราคาค่าจีวรมาถวายแด่ภิกษุ ภิกษุควรบอกให้มอบแก่ผู้เป็นไวยาวัจกรผู้รับใช้ ได้มอบหมายราคาค่าจีวรแก่ไวยาวัจกรแล้ว สั่งแก่ภิกษุว่า ถ้าท่านต้องการจีวรให้เรียกเอาจากไวยาวัจกรผู้นั้น ภิกษุต้องการจีวรไปบอกกับไวยาวัจกรว่าต้องการจีวร ดังนี้ ๓ ครั้ง ถ้าไม่ได้จีวร ให้ไปยืนแต่พอให้เขาเห็นเกินกว่า ๖ ครั้ง

ถ้าภิกษุไปทวงจีวรเกินกว่า ๓ ครั้ง และไปยืนให้เขาเห็นเกินกว่า ๖ ครั้ง ได้จีวรมา ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ ถ้าภิกษุได้จีวรจากไวยาวัจกร ให้ไปบอกกับผู้รับใช้ที่มอบหมายจากนายมานั้นว่า ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ตน ให้เขาเรียกของเขาเอาคืนมาเสีย

๑๑. ภิกษุหล่อสันถัต (สันสกฤต เรียก นิสีทนะ คือ ผ้ารองนั่งของภิกษุ) ด้วยขนเจียมเจือปนด้วยไหม ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๑๒. ภิกษุหล่อสันถัต ด้วยขนเจียมดำล้วน ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๑๓. ภิกษุจะหล่อสันถัตใหม่ ให้ใช้ขนเจียมดำ ๒ ส่วน ขาว ๓ ส่วน แดง ๔ ส่วน ถ้าทำขึ้นผิดส่วน ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทว่า ดำ ๒ ส่วน ขาว ๑ ส่วน และ แดง ๑ ส่วน)

๑๔. ภิกษุหล่อสันถัตใหม่แล้ว ให้ใช้ได้ ๖ ปี ถ้ายังไม่ถึง ๖ ปี โดยไม่มีเหตุผลหล่อใหม่ ต้องแสดงอาบัติต่อหน้าพระปฏิมา มิฉะนั้น ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๑๕. ภิกษุจะหล่อสันถัตใหม่ พึงตัดเอาสันถัตเก่าหนึ่งคืบโดยรอบมาปนลงในสันถัตที่หล่อใหม่ เพื่อทำลายสี ถ้าไม่ทำดังนี้ ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๑๖. ภิกษุเมื่อเดินทางไกล ถ้ามีใครถวายขนเจียมก็รับได้ แต่ถ้าไม่มีใครถือนำมา นำมาเองได้เพียงระยะทาง ๓ โยชน์ ถ้าเกิน ๓ โยชน์ ไม่มีใครถือนำมาหรือถือนำมาเอง ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๑๗. ภิกษุใช้ภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ ให้ซัก หรือ ย้อม หรือ สาง ซึ่งขนเจียม ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๑๘. ภิกษุรับเอง ซึ่งทอง และ เงิน หรือ ให้ผู้อื่นรับ หรือยินดีที่เขาเก็บไว้เพื่อตน ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๑๙. ภิกษุทำการซื้อขาย ของมีค่าต่างๆ คือ ทอง เงิน หยก ฯ ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๒๐. ภิกษุแลกเปลี่ยนสิ่งของกับคฤหัสถ์ ด้วยการซื้อถูกขายแพง ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๒๑. ภิกษุเก็บบาตรที่ไม่ได้อธิษฐาน (บาตรที่เขาไม่ได้จงใจให้) ไว้ได้เพียง ๑๐ วัน ถ้าเก็บไว้เกินกว่า ๑๐ วัน ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๒๒. ภิกษุมีบาตรชำรุดปะไว้ไม่ครบ ๕ แห่ง ขอบาตรใหม่ ต้องนิสสัคคีย์-ปาจิตตีย์ ภิกษุควรขอบาตรจากภิกษุอื่น และเลือกบาตรอย่างเลวที่สุดมาใช้

๒๓. ภิกษุขอด้ายที่ยังไม่ได้ปั่นมา ใช้ให้ช่างหูกที่ไม่ใช่ญาติทอเป็นจีวร ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๒๔. ภิกษุทราบความว่า มีคฤหัสถ์สั่งให้ช่างหูกทอจีวรเพื่อถวายแก่ตน ถ้าภิกษุไปหาช่างหูกกำหนดให้เขาทำให้ดีขึ้นด้วยการให้รางวัลแก่ช่าง ได้ผ้ามา ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๒๕. ภิกษุให้จีวรแก่ภิกษุอื่น ภายหลังโกรธเคืองภิกษุนั้น ชิงเอาคืนมาเอง หรือใช้ผู้อื่นชิงคืนมา ได้คืนมา ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๒๖. ภิกษุอาพาธรับประเคนเภสัช อันมี เนยข้น น้ำมัน เนยใส น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ไว้ฉันได้เพียง ๗ วัน ถ้าล่วง ๗ วัน ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๒๗. ภิกษุในเมื่อฤดูร้อนยังเหลืออยู่ ๑ เดือน พึงแสวงหาผ้าอาบน้ำฝนได้ เมื่อฤดูใบไม้ผลิ (ฤดูฝน) ยังเหลืออยู่ ๑๕ วัน จึงทำนุ่งได้ ถ้าแสวงหาและทำนุ่งก่อนกำหนดนี้ ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๒๘. ภิกษุในเมื่ออีก ๑๐ วันจะถึงวันปวารณา (วันกำหนดลาพรรษา) มีทายกรีบถวายผ้าจำนำพรรษาก็เก็บไว้ได้ ถ้าเก็บผ้านั้นไว้เกินกาลจีวรไป (กาลจีวรนั้นนับหนึ่งเดือนจากวันลาพรรษา) ต้องนิสสัคคิย์ปาจิตตีย์

๒๙. ภิกษุจำพรรษาในเสนาสนะป่า ออกพรรษาแล้วหนึ่งเดือน อยากจะเก็บไตรจีวรผืนหนึ่งผืนใดไว้ในบ้านเมื่อมีเหตุถึงต้องละจีวร พึงละจีวรได้เพียง ๖ คืน ถ้าเกิน ๖ คืนไป ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

๓๐. **ภิกษุรู้อยู่ว่า ของถวายภิกษุอื่น** น้อมลาภที่เขาจะถวายสงฆ์อื่นมาเพื่อตน ต้องนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์

นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์เป็นอาบัติเบาเรียกว่า ลหุกาบัติ ผู้ต้องจะต้องขอขมา (กล่าวคำขอโทษ) ในสำนักแห่งสงฆ์คือ ต้องแสดงอาบัติจึงจะพ้นอาบัตินั้นๆ

ปาจิตตีย์ ๙๐

๑. **ภิกษุพูดปด** ต้องปาจิตตีย์

๒. **ภิกษุพูดคำด่าคำเสียดสี** ต้องปาจิตตีย์

๓. **ภิกษุพูดส่อเสียด** ต้องปาจิตตีย์

๔. **ภิกษุอยู่ร่วมบ้านกับผู้หญิงค้างคืน** ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๖)

๕. **ภิกษุนอนร่วมกับสามเณร หรือคฤหัสถ์** เกินกว่า ๓ คืน ต้องปาจิตตีย์

๖. **ภิกษุใดสอนธรรมแก่อนุปสัมบันให้ว่าพร้อมกัน** ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็น ข้อที่ ๔)

๗. **ภิกษุบอกอาบัติชั่วของภิกษุอื่น** แก่สามเณร หรือ คฤหัสถ์ ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๙)

๘. **ภิกษุบอกว่าตนเข้าถึงมรรคผลที่มีจริง** แก่สามเณร หรือคฤหัสถ์ ต้องปาจิตตีย์

๙. **ภิกษุแสดงธรรมแก่ผู้หญิง** เกินกว่า ๖ คำ นอกจากจะมีผู้ชายอยู่ด้วย ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๗)

๑๐. **ภิกษุขุดเอง** หรือให้ผู้อื่นขุดซึ่งแผ่นดิน ต้องปาจิตตีย์

๑๑. **ภิกษุพรากของเขียวซึ่งเกิดอยู่กับที่** (พฤกษชาติ เช่น ต้นไม้ หญ้า ถือว่ามีนางไม้อาศัยประจำอยู่) ให้หลุดจากที่ ต้องปาจิตตีย์

๑๒. **ภิกษุแกล้งพูด** กลบเกลื่อน บิดเบือน เปรียบเปรย ต้องปาจิตตีย์

๑๓. **ภิกษุเกลียดชัง** ตำหนิติเตียนภิกษุอื่น ต้องปาจิตตีย์

๑๔. **ภิกษุเอาเตียง ตั่ง ม้านอน เก้าอี้นั่ง** ของสงฆ์ไปตั้ง ณ ที่แจ้ง แล้วไม่เก็บเอง หรือไม่ใช้ผู้อื่นเก็บ ต้องปาจิตตีย์

๑๕. **ภิกษุเอาที่นอนของสงฆ์ปูนอนในกุฏิสงฆ์แล้ว** ไม่เก็บเอง หรือไม่ใช้ผู้อื่นเก็บ ต้องปาจิตตีย์

๑๖. **ภิกษุรู้อยู่ว่ากุฏินี้มีผู้อยู่ก่อน** แกล้งไปนอนเบียด หวังให้เขาระอาหลีกไปเสียเพื่อตนอยู่ ต้องปาจิตตีย์

๑๗. **ภิกษุโกรธเคืองภิกษุอื่น** ฉุดคร่า ขับไล่เอง หรือใช้ผู้อื่นฉุดคร่าขับไล่ภิกษุนั้นออกจากกุฏิสงฆ์ ต้องปาจิตตีย์

๑๘. **ภิกษุนั่งทับหรือนอนทับ** บนเตียง หรือบนตั่ง อันมีเท้าไม่ได้ตรึงให้แน่นกับที่ ซึ่งเขาวางไว้เก็บของในกุฏิ ต้องปาจิตตีย์

๑๙. **ภิกษุรู้อยู่ว่าน้ำมีตัวสัตว์** เอารดดินหรือหญ้า ด้วยตนเอง หรือใช้คนอื่นรด ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๒๐)

๒๐. **ภิกษุเอาดินหรือปูนโบก**หลังคากุฏิ ประตู หน้าต่าง พึงโบกได้เพียง ๓ ชั้น ถ้าโบกเกินกว่านั้น ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๑๙)

๒๑. **ภิกษุที่สงฆ์ไม่ได้สมมติ** ไปสั่งสอนนางภิกษุณี ต้องปาจิตตีย์

๒๒. **ภิกษุที่สงฆ์สมมติแล้ว** ตั้งแต่พระอาทิตย์ตกแล้ว สอนนางภิกษุณี ต้องปาจิตตีย์

๒๓. **ภิกษุติเตียนภิกษุอื่นว่า** สอนนางภิกษุณีเพราะเห็นแก่ลาภ ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๒๔)

๒๔. **ภิกษุให้จีวร** แก่นางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่แลกเปลี่ยนกัน (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๒๕)

๒๕. ภิกษุเย็บจีวร ของนางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๒๖)

๒๖. ภิกษุนั่งในที่กำบัง กับนางภิกษุณี ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๓๐)

๒๗. ภิกษุชวนนางภิกษุณี เดินทางด้วยกัน แม้สิ้นระยะบ้านหนึ่ง ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่เป็นทางเปลี่ยว

๒๘. ภิกษุชวนนางภิกษุณี ลงเรือลำเดียวกัน ขึ้นน้ำก็ดี ล่องน้ำก็ดี ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่คฤหัสถ์เขามีความมุ่งหมายไว้ก่อนแล้ว

๒๙. (ต้นฉบับพิมพ์ตกไปยังสอบไม่ได้ขณะพิมพ์ครั้งนี้)

๓๐. ภิกษุชวนผู้หญิง เดินทางด้วยกัน พอสิ้นระยะบ้านหนึ่ง ต้องปาจิตตีย์

๓๑. ภิกษุไม่อาพาธ ฉันของในโรงทานได้เพียงมื้อเดียว ถ้าฉันเกินกว่านั้นต้องปาจิตตีย์

๓๒. ภิกษุถ้าทายกเขามานิมนต์ ออกชื่อโภชนียะทั้ง ๕ อย่าง คือ ข้าว ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ อย่างใดอย่างหนึ่ง ไปรับของนั้นมา หรือฉันของนั้นพร้อมกัน ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่สมัย คือ เป็นไข้อย่างหนึ่ง หน้าจีวรกาลอย่างหนึ่ง คราวทำจีวรอย่างหนึ่ง เดินทางไกลอย่างหนึ่ง โดยสารในเรืออย่างหนึ่ง อยู่มากด้วยกันบิณฑบาตไม่พอฉันอย่างหนึ่ง โภชนะนั้นเป็นของสมณะอย่างหนึ่ง

๓๓. ภิกษุรับนิมนต์ไว้ในที่แห่งหนึ่ง ด้วยโภชนียะ ไม่ไปฉัน ณ ที่ที่เขานิมนต์ไว้ ไปฉันเสีย ณ ที่อื่น ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่สมัย คือ เป็นไข้ เวลาทำจีวร หน้าจีวรกาล เดินทางไกล ร่วมประชุมสงฆ์ (ฝ่ายเถรวาทไม่มี เดินทางไกล และร่วมประชุมสงฆ์)

๓๔. ภิกษุเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ทายกเขาถวายขนมเป็นอันมาก จะรับได้อย่างมากเพียง ๓ บาตรเท่านั้น ถ้ารับเกินกว่า ๓ บาตร ต้องปาจิตตีย์ ของที่รับมามากเช่นนั้น ต้องแบ่งให้ภิกษุอื่น

๓๕. ภิกษุฉันเสร็จห้ามเสียซึ่งของเคี้ยวของฉันแล้ว ฉันของเคี้ยวก็ดี ของฉันก็ดี อันมิใช่เดนภิกษุไข้หรือมิได้ทำวินัยกรรมไว้ ต้องปาจิตตีย์

๓๖. ภิกษุรู้อยู่ว่าภิกษุอื่นฉันแล้วห้ามอาหารเสียแล้ว พึงจะหาโทษให้นำของเคี้ยวก็ดี ของฉันก็ดี อันมิใช่เดน ชักชวนให้ฉัน พอเธอฉันแล้วต้องปาจิตตีย์

๓๗. ภิกษุฉันของเคี้ยวของฉันในเวลาวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงวันแล้วไปจนถึงวันใหม่ ต้องปาจิตตีย์

๓๘. ภิกษุฉันของเคี้ยวของฉันที่เป็นโภชนียะ ซึ่งรับประเคนไว้ค้างคืน ต้องปาจิตตีย์

๓๙. ภิกษุกลืนกินอาหารที่ไม่มีผู้ให้ คือ ยังไม่ได้รับประเคนให้ล่วงทวารปากเข้าไป ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่น้ำและไม่สีฟัน (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๔๐)

๔๐. ภิกษุไม่เป็นไข้ขอโภชนียะอันประณีต คือ ข้าวสุกระคนด้วย เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม ต่อคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติเอามาฉัน ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๓๙)

๔๑. ภิกษุให้ของเคี้ยวของฉันแก่นักบวชชายหรือหญิงนอกศาสนา ด้วยมือตนเอง ต้องปาจิตตีย์

๔๒. ภิกษุรับนิมนต์ด้วยโภชนียะทั้ง ๕ แล้ว จะไปในที่อื่นจากที่นิมนต์นั้นในเวลาก่อนฉันก็ดี ฉันกลับมาแล้วก็ดี ต้องลาภิกษุที่มีอยู่ในวัดก่อนจึงจะไปได้ ถ้าไม่ลาก่อนเที่ยวไป ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่สมัย คือ เวลาทำจีวร และจีวรกาล (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๔๖)

๔๓. ภิกษุสำเร็จการนั่งแทรกแซงในสกุลที่กำลังบริโภคอาหาร ต้องปาจิตตีย์

๔๔. ภิกษุผู้เดียวนั่งในที่ลับกับผู้หญิงผู้เดียว ต้องปาจิตตีย์

๔๕. ภิกษุนั่งในที่แจ้งกับผู้หญิงสองต่อสอง ต้องปาจิตตีย์

๔๖. ภิกษุชวนภิกษุอื่นไปเที่ยวบิณฑบาตด้วยหวังประพฤติอนาจาร ไล่เธอกลับมาเสีย ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาทเป็นข้อที่ ๔๒)

๔๗. ภิกษุพึงรับปัจจัยทั้งสี่ ที่เขาปวารณาไว้เพียง ๔ เดือน ถ้าขอเขาให้เกินกำหนดนั้นไปต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่เขาปวารณาอีกหรือปวารณาเป็นนิตย์

๔๘. ภิกษุไปดูกระบวนทัพ ที่เขายกไปเพื่อจะรบกัน ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่มีเหตุผล

๔๙. ภิกษุมีเหตุที่จะต้องไปในกองทัพ พึงอยู่ในกองทัพเพียง ๓ วัน ถ้าอยู่เกินกว่ากำหนดนั้น ต้องปาจิตตีย์

๕๐. ภิกษุระหว่างเวลาอยู่ในกองทัพ ๓ วันนั้น ไปสู่สนามรบก็ดี ไปสู่ที่พักพลก็ดี ไปสู่ที่จัดกระบวนทัพก็ดี ไปดูหมู่อนีก คือ ช้าง ม้า รถ พลเดิน จัดเป็นกระบวนเป็นกองๆ แล้วก็ดี ต้องปาจิตตีย์

๕๑. ภิกษุดื่มสุราเมรัยน้ำเมา คือ น้ำที่ยังให้ผู้ดื่มแล้วมีสติมึนเมา ต้องปาจิตตีย์

๕๒. ภิกษุว่ายน้ำเล่น ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๕๓)

๕๓. ภิกษุจี้ภิกษุด้วยกัน ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๕๒)

๕๔. ภิกษุแสดงความไม่เอื้อเฟื้อในวินัย ดื้อไม่ฟังภิกษุอื่นตักเตือนห้ามปราม ต้องปาจิตตีย์

๕๕. ภิกษุหลอนภิกษุอื่นให้กลัวผี ต้องปาจิตตีย์

๕๖. ภิกษุอยู่ในมัชฌิมภาคของประเทศ คือ ภาคกลางแห่งประเทศอินเดีย ๑๕ วันพึงอาบน้ำได้หนหนึ่ง ถ้ายังไม่ถึง ๑๕ วัน อาบน้ำ ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่สมัยจำเป็น คือ เวลาร้อน เวลากระวนกระวาย เวลาอาพาธ เวลาทำการงาน เวลาฝนตก เวลาเดินทาง ไม่เป็นอาบัติ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๕๗)

๕๗. ภิกษุไม่เป็นไข้ ติดไฟให้เป็นเปลวเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นติดก็ดีเพื่อจะผิง ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่ติดเพื่อเหตุอื่นไม่เป็นอาบัติ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๕๖)

๕๘. ภิกษุซ่อนเอง หรือใช้ผู้อื่นซ่อน ซึ่งบริขาร คือ บาตร จีวร ผ้าปูนั่ง กล่องเข็ม ประคตเอว สิ่งใดสิ่งหนึ่งของภิกษุอื่นด้วยคิดว่าล้อเล่น ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๖๐)

๕๙. ภิกษุวิกัปจีวรเอง แก่ภิกษุก็ดี แก่ภิกษุณีก็ดี แก่นางสิกขมานาก็ดี แก่สามเณรก็ดี แก่สามเณรีก็ดี ไม่ให้ผู้รับถอนก่อน แล้วใช้สอยจีวรนั้น ต้องปาจิตตีย์

๖๐. ภิกษุได้จีวรใหม่มา ต้องพินทุด้วยสี ๓ อย่าง คือ เขียวคราม โคลน ดำคล้ำ อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงจะนุ่งได้ ถ้าไม่ทำพินทุก่อนแล้วนุ่งห่ม ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๕๘)

๖๑. ภิกษุแกล้งฆ่าสัตว์เดียรัจฉาน ต้องปาจิตตีย์

๖๒. ภิกษุรู้อยู่ว่าน้ำมีตัวสัตว์ บริโภคน้ำนั้น ต้องปาจิตตีย์

๖๓. ภิกษุรู้อยู่ว่าอธิกรณ์นี้ สงฆ์ทำแล้วโดยชอบ ไม่พอใจ ฟื้นขึ้นทำใหม่ ต้องปาจิตตีย์

๖๔. ภิกษุรู้อยู่ว่าภิกษุอื่นต้องอาบัติชั่วหยาบ แกล้งปกปิดเสีย ต้องปาจิตตีย์

๖๕. ภิกษุรู้อยู่ เป็นอุปัชฌายะ อุปสมบทกุลบุตรผู้มีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี ต้องปาจิตตีย์

๖๖. ภิกษุได้ทำสังฆกรรม ตามธรรมวินัยแล้ว ภายหลังกลับติเตียนสงฆ์ผู้ทำสังฆกรรมให้ ต้องปาจิตตีย์

๖๗. ภิกษุรู้อยู่ว่าเขาเป็นผู้ร้าย ชวนเดินทางไปด้วยกันสิ้นระยะบ้านหนึ่ง ต้องปาจิตตีย์

๖๘. ภิกษุกล่าวคัดค้านธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ภิกษุอื่นห้ามถึง ๓ ครั้ง ไม่เชื่อฟัง สงฆ์สวดประกาศข้อความนั้นจบ ต้องปาจิตตีย์

๖๙. ภิกษุคบภิกษุผู้กล่าวคัดค้านธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ไปร่วมกิน ร่วมอุโบสถสังฆกรรม ร่วมนอนด้วย ต้องปาจิตตีย์

๗๐. ภิกษุเกลี้ยกล่อมสามเณรที่ภิกษุอื่นให้ฉิบหายแล้ว เพราะโทษที่กล่าวคัดค้านธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ให้เป็นผู้อุปัฏฐากก็ดี ร่วมกินก็ดี ร่วมนอนก็ดี ต้องปาจิตตีย์

๗๑. ภิกษุประพฤติอนาจาร ภิกษุอื่นตักเตือน พูดผัดเพี้ยนว่าไม่ได้ศึกษาในสิกขาบทนี้ ต้องปาจิตตีย์ คือ ธรรมดาภิกษุผู้ศึกษา ยังไม่รู้สิ่งใด ก็ควรจะรู้สิ่งนั้น ควรไต่ถามไล่เลียงท่านผู้รู้

๗๒. ภิกษุอื่นท่องปาฏิโมกข์อยู่ แกล้งพูดให้เธอคลายอุตสาหะ ต้องปาจิตตีย์

๗๓. ภิกษุต้องอาบัติแล้ว เมื่อสงฆ์สวดปาฏิโมกข์อยู่ แกล้งพูดว่า ตนเพิ่งรู้เดี๋ยวนี้ว่า ข้อนี้มาในปาฏิโมกข์ ถ้าภิกษุอื่นรู้อยู่ว่าเธอเคยรู้มาก่อนแล้ว แต่แกล้งพูดกับเขาว่า พึงสวดประกาศความข้อนั้น เมื่อสงฆ์สวดประกาศแล้ว แกล้งทำไม่รู้อีก ต้องปาจิตตีย์

๗๔. ภิกษุให้ฉันทะ คือ ยอมให้ทำสังฆกรรมที่เป็นธรรมแล้ว ภายหลังกลับติเตียนสงฆ์ผู้ทำสังฆกรรมให้นั้น ต้องปาจิตตีย์

๗๕. ภิกษุในเมื่อสงฆ์กำลังประชุมกันตัดสินข้อความอยู่ ลุกหลีกไปในขณะที่ตัดสินความข้อนั้นยังไม่เสร็จ ไม่ให้ฉันทะก่อนลุกไปเสีย ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๘๐)

๗๖. ภิกษุแกล้งก่อความรำคาญ ให้เกิดแก่ภิกษุอื่น ต้องปาจิตตีย์

๗๗. ภิกษุในเมื่อภิกษุอื่นวิวาทกันอยู่ แอบไปฟังความว่า เขาว่าอะไรกันแล้วเก็บ เอาความนั้นไปบอกกับอีกฝ่ายหนึ่ง ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๗๘)

๗๘. ภิกษุโกรธ ทุบตีภิกษุอื่น ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๗๘)

๗๙. **ภิกษุโกรธ** เงื้อมือดุจตีภิกษุอื่น ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๗๔)

๘๐. **ภิกษุโกรธ** ฟ้องภิกษุอื่นด้วยอาบัติสังฆาทิเสสไม่มีมูล ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๗๖)

๘๑. **ภิกษุไม่ได้รับอนุญาต** เดินล่วงประตูห้องที่พระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่กับพระมเหสี ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๘๒)

๘๒. **ภิกษุเห็นเครื่องบริโภคของคฤหัสถ์ตกอยู่** ถือเอาเป็นของเก็บได้ก็ดี ให้ผู้อื่นเอาก็ดี ต้องปาจิตตีย์ ถ้าหากของตกอยู่ในวัด หรือในที่ตนอาศัยต้องเก็บไว้ให้แก่เจ้าของที่ตนรู้จัก (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๘๔)

๘๓. **ภิกษุไม่บอกลาภิกษุอื่นที่อยู่ในวัดก่อน** เข้าไปในบ้านเวลาวิกาล ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๘๕)

๘๔. **ภิกษุทำเตียงหรือตั่ง** พึงทำให้มีเท้าเพียง ๘ นิ้ว พระสุคตเว้นไว้แต่แม่แคร่ ถ้าทำให้เกินกำหนดนี้ ต้องปาจิตตีย์ ต้องตัดให้ได้ประมาณเสียก่อนจึงแสดงอาบัติตก (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๘๗)

๘๕. **ภิกษุทำเตียงหรือตั่งหุ้มนุ่น** ต้องปาจิตตีย์ ต้องรื้อเสียก่อนจึงแสดงอาบัติตก (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๘๘)

๘๖. **ภิกษุทำกล่องเข็ม** ด้วยกระดูกก็ดี ด้วยงาก็ดี ด้วยเขาก็ดี ต้องปาจิตตีย์ ต้องต่อยกล่องนั้นให้แตกเสียก่อน จึงแสดงอาบัติตก

๘๗. **ภิกษุทำผ้าปูนั่ง (นิสีทนะ)** พึงทำให้ได้ประมาณ คือ ยาว ๒ คืบพระสุคต กว้างคืบหนึ่ง ชายคืบหนึ่ง ถ้าทำเกินกำหนดนี้ ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๘๙)

๘๘. **ภิกษุทำผ้านุ่งปิดแผล** พึงทำให้ได้ประมาณ ประมาณนั้น ยาว ๔ คืบพระสุคต กว้าง ๒ คืบครึ่ง ถ้าทำเกินกำหนดนี้ ต้องปาจิตตีย์ ต้องตัดให้ได้ประมาณเสียก่อน จึงแสดงอาบัติตก (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๙๐)

๘๙. **ภิกษุทำผ้าอาบน้ำฝน** พึงทำให้ได้ประมาณ ประมาณนั้น ยาว ๖ คืบพระสุคต กว้าง ๒ คืบครึ่ง ถ้าทำเกินกำหนดนี้ ต้องปาจิตตีย์ ต้องตัดให้ได้ประมาณเสียก่อน จึงแสดงอาบัติตก (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๙๑)

๙๐. **ภิกษุทำจีวรให้เท่าจีวรพระสุคตก็ดี** เกินกว่าก็ดี ต้องปาจิตตีย์ ประมาณจีวรพระสุคตนั้น คือ ยาว ๙ คืบพระสุคต กว้าง ๖ คืบ ต้องตัดให้ได้ประมาณเสียก่อนจึงแสดงอาบัติตก (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๙๒)

ปาจิตตีย์ ๙๐ ข้อนี้ ผู้ต้องอาบัติจะต้องขอขมาต่อภิกษุสงฆ์ด้วยการแสดงอาบัติจึงจะพ้นอาบัติ เป็นผู้บริสุทธิ์

หมายเหตุ

ในปาจิตตีย์ นี้	ทางทักษิณนิกาย (เถรวาท)	มี	๙๒
	ทางอุตตรนิกาย (อาจริยวาท)	มี	๙๐
	น้อยกว่า		๒

๑. ภิกษุพร้อมใจด้วยสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน ให้จีวรแก่ภิกษุแล้วบ่นว่าภิกษุทั้งหลายน้อมลาภของสงฆ์ไปตามชอบใจ ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๘๑)

๒. ภิกษุรู้อยู่น้อมลาภที่เขาจะถวายสงฆ์มาเพื่อบุคคล ต้องปาจิตตีย์ (ฝ่ายเถรวาท เป็นข้อที่ ๘๒)

สิกขาบทที่น้อยกว่า ๒ ข้อนี้ ทางอุตตรนิกายว่า เป็นสิกขาบท ห้ามน้อมลาภของสงฆ์ ทั้ง ๒ ข้อ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในหมวดนิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ ข้อที่ ๓๐ อยู่แล้ว

ปาฏิเทสนียะ ๔

๑. **ภิกษุไม่ป่วยไข้เข้าไปในหมู่บ้าน** รับของเคี้ยวของฉันต่อมือนางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติด้วยมือของตนมาบริโภค ต้องปาฏิเทสนียะ

๒. **ภิกษุในเมื่อทายกนิมนต์ไปฉันที่บ้าน** ถ้ามีนางภิกษุณีมาสั่งทายกให้เอาของอย่างนั้นอย่างนี้ถวาย ต้องห้ามนางภิษุณีให้ถอยออกไปจากที่นั้นจนกว่าจะฉันเสร็จ ถ้าภิกษุไม่ห้ามนางภิกษุณีให้ถอยไปเสีย ต้องปาฏิเทสนียะ

๓. **ภิกษุไม่ป่วยไข้เมื่อตระกูลที่สงฆ์สมมติว่าเป็นเสกขะ** (คือครอบครัวที่ศรัทธาแต่ยากจน สงฆ์ประชุมกันลงมติให้เป็น**เสขะ** ห้ามภิกษุ ภิกษุณี ไปรับอาหาร) เขาไม่ได้นิมนต์รับของเคี้ยวของฉันมาบริโภค ต้องปาฏิเทสนียะ

๔. **ภิกษุไม่ป่วยไข้อยู่ในเสนาสนะป่าเป็นที่เปลี่ยว** ในเมื่อทายกไม่ได้แจ้งความให้ทราบก่อน รับของเคี้ยวของฉันด้วยมือตนมาบริโภค ต้องปาฏิเทสนียะ

ปาฏิเทสนียะ เป็นอาบัติที่ต้องขอขมากรรมในสำนักแห่งสงฆ์ คือ ต้องแสดงขอขมากรรมต่อสงฆ์ก่อนจึงจะพ้นอาบัติ

เสขิยะ ๑๐๐

๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักนุ่งผ้าให้เรียบร้อย
๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักห่มผ้าให้เรียบร้อย
๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เลิกผ้าไปในบ้าน
๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เลิกผ้านั่งในบ้าน
๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เอาผ้าพันคอไปในบ้าน
๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เอาผ้าพันคอนั่งในบ้าน

๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เอาผ้าคลุมศีรษะไปในบ้าน

๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เอาผ้าคลุมศีรษะนั่งในบ้าน

๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจะไม่เดินเขย่งเท้าไปในบ้าน

๑๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เขย่งเท้านั่งในบ้าน

๑๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจะไม่นั่งรัดเข่าในบ้าน

๑๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เอามือค้ำกายไปในบ้าน

๑๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เอามือค้ำกายนั่งในบ้าน

๑๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เดินโคลงกายไปในบ้าน

๑๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่โครงกายนั่งในบ้าน

๑๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เดินไกวแขนไปในบ้าน

๑๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ไกวแขนนั่งในบ้าน

๑๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักปิดกายด้วยดีไปในบ้าน

๑๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักปิดกายด้วยดีนั่งในบ้าน

๒๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เดินแลซ้ายมองขวาไปในบ้าน

๒๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แลซ้ายมองขวานั่งในบ้าน

๒๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักสำรวมกายใจให้สงบไปในบ้าน

๒๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักสำรวมกายใจให้สงบนั่งในบ้าน

๒๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เดินหัวเราะไปในบ้าน

๒๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่นั่งหัวเราะในบ้าน

๒๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักรับบิณฑบาตโดยเคารพ

๒๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักรับบิณฑบาตแต่พอเสมอขอบ ปากบาตร

๒๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักรับแกงพอสมควรแก่ข้าวสุกแต่พอเสมอขอบปากบาตร

๒๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักฉันแกงแต่พอสมควรแก่ข้าวสุก

๓๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักฉันบิณฑบาตโดยเคารพ

๓๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ขุดข้าวสุกให้แหว่งกลางบาตร

๓๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราไม่เจ็บไข้ จักไม่ขอแกง หรือข้าวสุกเพื่อประโยชน์แก่ตนมาฉัน

๓๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่กลบแกง หรือกับข้าวด้วยข้าวสุกเพราะอยากได้มาก

๓๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ดูบาตรของผู้อื่นด้วยคิดจะยกโทษ

๓๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักแลดูแต่ในบาตรเมื่อฉันบิณฑบาต

๓๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ทำคำข้าวให้ใหญ่นัก

๓๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่อ้าปากไว้ท่า เมื่อคำข้าวยังไม่ถึงปาก

๓๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่พูด เมื่อข้าวมีอยู่ในปาก

๓๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่โยนคำข้าวเข้าปาก

๔๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เก็บของฉันที่ตกออกนอกบาตรมาฉันอีก

๔๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ฉันทำกระพุ้งแก้มให้ตุ่ย

๔๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ฉันข้าวมีเสียงดัง

๔๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ฉันเอาปากสูดข้าว

๔๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ฉันแลบลิ้น

๔๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ฉันพลางสบัดมือพลาง

๔๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ฉันโปรยเมล็ดข้าวให้ตกลงในบาตร หรือในที่นั้นๆ

๔๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เอามือเปื้อนจับภาชนะน้ำ

๔๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เอาน้ำล้างบาตรมีเมล็ดข้าวเทในบ้าน

๔๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ บ้วนเขฬะ ลงในของเขียว

๕๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ บ้วนเขฬะ ลงในน้ำ

๕๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราไม่เป็นไข้ จักไม่ยืนถ่ายอุจจาระ ยืนถ่ายปัสสาวะ

๕๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ที่แต่งตัวไม่เรียบร้อยไม่นอบน้อม

๕๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้มีผ้าพันคอ

๕๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้มีผ้าคลุมศีรษะ

๕๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้มีผ้าโพกพันศีรษะ

๕๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้เอามือเท้าเอว หรือไขว้หลัง

๕๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้สวมรองเท้า

๕๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ สวมเขียงเท้า

๕๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ไปในยาน

๖๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่นอนค้างในโบสถ์ สถูป เจดีย์ เว้นไว้แต่ผู้เฝ้ารักษา

๖๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่นำของไปไว้ในโบสถ์ สถูป เจดีย์ เว้นไว้แต่ของที่เพิ่มความถาวร

๖๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่สวมรองเท้า รองเท้าแตะเข้าไปในโบสถ์ สถูป เจดีย์

๖๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ถือรองเท้า รองเท้าแตะ เข้าไปในโบสถ์ สถูป เจดีย์

๖๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่สวมรองเท้า รองเท้าแตะ เดินประทักษิณรอบโบสถ์ สถูป เจดีย์

๖๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่สวมรองเท้าชนิดหุ้มส้นสูงมาถึงแข้งเข้าไปในโบสถ์ สถูป เจดีย์

๖๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ถือรองเท้าชนิดหุ้มส้นสูงมาถึงแข้งเข้าไปในโบสถ์ สถูป เจดีย์

๖๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่นั่งฉันที่แท่นโบสถ์ สถูป เจดีย์ และทิ้งใบไม้ห่อของฉันให้เปรอะเปื้อน

๖๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่หามซากศพผ่านใกล้เฉียด โบสถ์ สถูป เจดีย์

๖๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ฝังซากศพใต้โบสถ์ สถูป เจดีย์

๗๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เผาซากศพใกล้ชิดโบสถ์ สถูป เจดีย์

๗๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เผาซากศพตรงหน้าโบสถ์ สถูป เจดีย์

๗๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เผาซากศพที่ริมรอบ ๔ ด้านระเบียงโบสถ์ สถูป เจดีย์ ให้เกิดกลิ่นเหม็น

๗๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่นำเสื้อผ้า เตียง ของผู้ตายผ่านหน้าโบสถ์ สถูป เจดีย์ เว้นไว้แต่ได้ซักล้างแล้ว

๗๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะใต้โบสถ์ สถูป เจดีย์

๗๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะหน้าโบสถ์ สถูป เจดีย์

๗๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะตามระเบียงรอบ ๔ ด้านโบสถ์ สถูป เจดีย์

๗๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่นำพระพุทธรูปติดตัวไปในที่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ

๗๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่สีฟัน บ้วนน้ำล้างปาก ใต้โบสถ์ สถูป เจดีย์

๗๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่สีฟัน ล้างปาก ใกล้หน้าโบสถ์ สถูป เจดีย์

๘๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่สีฟันล้างปากรอบระเบียง ๔ ด้านโบสถ์ สถูป เจดีย์

๘๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่บ้วนเขฬะใต้โบสถ์ สถูป เจดีย์

๘๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่บ้วนเขฬะลงที่ใกล้หน้าโบสถ์ สถูป เจดีย์

๘๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่บ้วนเขฬะลงที่รอบระเบียง ๔ ด้านโบสถ์ สถูป เจดีย์

๘๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่นั่งยื่นเท้าตรงไปยังหน้าโบสถ์ สถูป เจดีย์

๘๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ตั้งพระพุทธรูปบูชาไว้ชั้นล่าง ซึ่งตนอยู่ชั้นบน

๘๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เรายืนอยู่จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ผู้นั่งอยู่

๘๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เรานั่งอยู่จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ซึ่งนอนอยู่

๘๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เรานั่งอยู่บนพื้นดินจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ซึ่งนั่งบนอาสนะ

๘๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เรานั่งบนอาสนะต่ำจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ซึ่งนั่งบนอาสนะสูง

๙๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราเดินไปข้างหลังจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ผู้เดินไปข้างหน้า

๙๑. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราเดินอยู่ในทางที่ต่ำจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ผู้เดินอยู่ในทางที่สูงกว่า

๙๒. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราเดินไปนอกทางจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ผู้เดินไปในทาง

๙๓. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ยืดมือกันเดิน

๙๔. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่ขึ้นต้นไม้สูง เว้นไว้แต่สมัยจำเป็น

๙๕. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่เอาสายถลกบาตรผูกแขวนใส่บ่าคอนเดิน

๙๖. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ที่มีไม้พลองในมือ

๙๗. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่มีดาบในมือ

๙๘. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่มีหลาวในมือ

๙๙. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่มีมีดในมือ

๑๐๐. **ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า** เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่มีร่มในมือ

๑๐๐ เสขิยะ เป็นอาบัติที่จะต้องกล่าวขอโทษแสดงอาบัติที่ต้องต่อสงฆ์ด้วยกันจึงจะพ้นอาบัติ

ใน เสขิยะ นี้	ทางอุตตรนิกาย (อาจริยวาท)	มี	๑๐๐
	ทางทักษิณนิกาย (เถรวาท)	มี	๗๕
	มากกว่า		๒๕

อันล้วนเป็นสิกขาบทเกี่ยวกับการเคารพโบสถ์ สถูป และเจดีย์ ตั้งแต่ข้อ ๖๐ ถึง ๘๕ ซึ่งทางทักษิณนิกายมีเหมือนกัน แต่อยู่นอกพระปาฏิโมกข์

เมื่อนำเอาเสขิยะ	เกิน	๒๕
ลบกับสิกขาบทปาจิตตีย์	ขาด	๒
คงเกินเพียง		๒๓

ซึ่งล้วนเป็นสิกขาบท เกี่ยวว่ากับการกระทำความเคารพต่อพระอุโบสถ พระสถูป และพระเจดีย์ทั้งสิ้น จึงนับว่าไม่มีอะไรที่น่าสนใจในความต่างกัน

อธิกรณสมถะ ๗

หากภิกษุโต้เถียงกันในเรื่องวินัย ให้เอาธรรมเป็นเครื่องระงับเรียกว่า อธิกรณสมถะ มี ๗ อย่าง คือ :-

๑. **ความระงับอธิกรณ์ที่มีขึ้น** โดยประชุมสงฆ์ให้สมมติ เพื่อมิให้มีการกล่าวขวัญด้วยคดีเรื่องนั้น ๆ อีก สอดคล้องกับวินัย

๒. **ความระงับอธิกรณ์ที่สงฆ์ได้ให้สมมติแก่ผู้พ้นอาบัติ** เพื่อมิให้มีการกล่าวขวัญด้วยอาบัติของเธอที่สงฆ์ได้ให้สมมติพ้นอาบัติแล้วสอดคล้องกับวินัย

๓. **ความระงับอธิกรณ์ที่สงฆ์ได้ให้สมมติแก่ภิกษุผู้หายบ้า** เพื่อมิให้มีการกล่าวขวัญด้วยอาบัติของเธอที่ทำในเวลาเป็นบ้า สอดคล้องกับวินัย

๔. **ความระงับด้วยความปรับอาบัติ** ตามปฏิญญาของภิกษุผู้รับเป็นสัตย์

๕. **ความระงับด้วยความลงโทษ** แก่ผู้ผิด

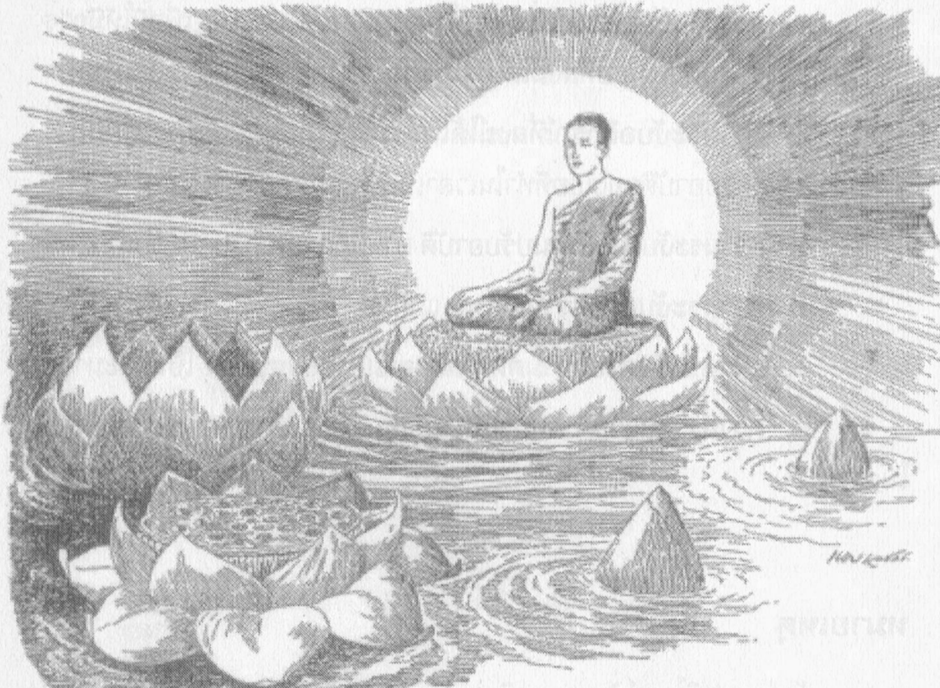
๖. **ความระงับด้วยความตัดสินเอาตามคำของคนมาก** เป็นประมาณ

๗. **ความระงับด้วยความประนีประนอม** ไม่ต้องชำระความโดยไม่ติดใจในความเดิม

หมายเหตุ

ข้อพระปาฏิโมกข์ฝ่ายอุตตรนิกาย มีมากกว่าฝ่ายทักษิณนิกายอยู่ ๒๓ ข้อ

สิกขาบทที่มีมาในพระปาฏิโมกข์จบเพียงนี้

บนสวรรค์ชั้นสุขาวดี มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า อมิตาภะ ประทับอยู่
มีรัศมีหาที่สุดมิได้ มีดอกไม้ ธรรมะ สาระ และกายทิพย์
(จากเรื่อง **สุขาวดี** ของ พันธรังษี)

ภาคสอง

ตอนว่าด้วยสิกขาบทพระโพธิสัตว์

ทางอุตตรนิกาย ถือปฏิบัติในหลักทฤษฎี **"โพธิสัตตมัคค์"** โดยกำหนดมาตรฐานจากสมัยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเริ่มทรงพระผนวช (ก่อนตรัสรู้) เรียกพระองค์ว่า **"พระศากยโพธิสัตว์เจ้า"** ขึ้นต้น

ในสมัยนั้น พระศากยโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงถือปฏิบัติในสิกขาบท มังสวิรัติ เรียกว่า **ตบศีลวัตต์** (ศีลย่างกิเลสมีปรากฏในพระมหาสีหนาทสูตร) ซึ่งทางอุตตรนิกาย (อาจริยวาท) สงเคราะห์เรียกชื่อเป็น **"สิกขาบทพระโพธิสัตว์"**

ฉะนั้น ทางอุตตรนิกายจึงให้บรรพชิตในนิกายนี้ถือปฏิบัติใน**สิกขาบทพระโพธิสัตว์** เพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ปฏิบัติพร้อมกันกับสิกขาบทที่มีมาในพระปาฏิโมกข์ดังกล่าวแล้ว

สิกขาบทพระโพธิสัตว์ จำแนกออกดังนี้ :-

๑. **ครุกาบัติ**	มี	๑๐
๒. **ลหุกาบัติ**	มี	๔๘
	รวม	๕๘

ครุกาบัติ โทษสถานหนัก ๑๐

๑. **ผู้ฆ่าชีวิตมนุษย์ให้ตาย** ด้วยมือตนเอง ใช้ผู้อื่นกระทำ หรือเป็นใจสมรู้ ตลอดจนฆ่าชีวิตสัตว์เล็กใหญ่ให้ตาย ต้องสถานโทษหนัก

๒. **ผู้ถือเอาของผู้อื่น** มีราคา ๕ มาสก ตลอดจนลักเอาของไม่มีค่า ที่เจ้าของไม่อนุญาต ด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก

๓. **ผู้เสพเมถุน** นำนิมิตล่วงเข้าไปในทวารหนัก ทวารเบา หรือทางปาก ของผู้หญิงหรือผู้ชายตลอดจนสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย ไม่ว่าน้ำอสุจิจะเคลื่อนหรือไม่ ด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก

๔. **ผู้อุตตริมนุษยธรรม** อวดรู้ฌานรู้มรรคผลที่ไม่มีในตน ตลอดจนพูด มุสาวาททีไม่ใช่ความจริง กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก

๕. **ผู้ผลิตสุราเมรัยน้ำเมา** ตลอดจนยาดองสุราที่ไม่ใช่รักษาโรคโดยตรง กระทำหรือผลิตเองหรือใช้คนอื่นกระทำหรือผลิต ต้องสถานโทษหนัก

๖. **ผู้กล่าวร้ายบริษัทสี่** ใส่โคล้อาบัติชั่วภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ตลอดสิกขมานา สามเณร และสามเณรี โดยไม่มีมูล ด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่น กระทำ ต้องสถานโทษหนัก

๗. **ผู้ยกตนข่มท่าน** ติเตียนนินทาภิกษุอื่น ยกย่องตนเองเพื่อลาภด้วย ตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก

๘. **ผู้ตระหนี่เหนียวแน่น** ไม่มีมุทิตาจิต ตลอดจนไม่เอื้อเฟื้อต่อผู้ ยากจน ขอทาน กลับขับไล่ไสส่ง กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถาน โทษหนัก

๙. **ผู้มุทะลุฉุนเฉียว** ตลอดจนก่อการวิวาท ใช้มีด ใช้ไม้ ใช้มือ ทุบตีภิกษุอื่น กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก

๑๐. **ผู้ประทุษร้ายต่อ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์** กระทำด้วยตนเอง หรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก

หมายเหตุ

อาบัติโทษสถานหนัก ๑๐ ข้อ ข้อบนนี้ได้แยกไว้เป็น ๓ ประเภท เจตนา บังเอิญ หรือ สุดวิสัย คือ ๑. **อุดมอาบัติ** ๒. **มัธยมอาบัติ** และ ๓. **ปฐมอาบัติ** ผู้ต้องชั้นอุดมอาบัติขาดจากการเป็นโพธิสัตว์ ต้องในกรณีหลังให้อยู่กรรมมานัต ทรมานตน จึงจะพ้นอาบัติเป็นผู้บริสุทธิ์

ลหุกาบัติ โทษสถานเบา ๔๘

๑. **ผู้ไม่เคารพ** ผู้มีอาวุโส ชั้นอาจารย์ของตน

๒. **ผู้ดื่ม** สุรา เมรัย

๓. **ผู้บริโภค** โภชนาหารปลาและเนื้อ

๔. **ผู้บริโภค** ผักมีกลิ่นแรงฉุน ให้โทษเกิดราคะ ๕ ชนิด คือ ๑. หอม ๒. กระเทียม ๓. กุไฉ่ ๔. หลักเกี๋ย (กระเทียมเล็ก) ๕. เฮงกื๋อ (ไม่มีในประเทศไทย)

๕. **ผู้ไม่ตักเตือน** ผู้ต้องอาบัติให้แสดงอาบัติ

๖. **ผู้ไม่บริจาค** สังฆทานแก่ธรรมกถึก

๗. **ผู้ไม่ไปฟัง** การสอนธรรม

๘. **ผู้คัดค้าน** พระพุทธศาสนาในมหายานนิกาย

๙. **ผู้ไม่ช่วยเหลือ** คนป่วย

๑๐. **ผู้เก็บอาวุธ** สำหรับฆ่ามนุษย์หรือสัตว์ไว้ในครอบครอง

๑๑. **ผู้เป็นทูต** สื่อสารในทางการเมือง

๑๒. **ผู้ค้ามนุษย์** ไปเป็นทาส ขายสัตว์ไปให้เขาฆ่าหรือใช้งาน

๑๓. **ผู้พูดนินทา** ใส่ร้ายผู้อื่น

๑๔. **ผู้วางเพลิง** เผาป่า

๑๕. **ผู้พูดบิดเบือน** ข้อความพระธรรมให้เสื่อมเสีย

๑๖. **ผู้พูดอุบาย** เพื่อประโยชน์ตน

๑๗. **ผู้ประพฤติข่มขี่** บังคับเขาให้ทานวัตถุ

๑๘. **ผู้อวดอ้างตน** เป็นอาจารย์เมื่อตนยังเขลาอยู่

๑๙. **ผู้พูดกลับกลอก** สองลิ้น

๒๐. **ผู้ไม่ช่วยสัตว์** เมื่อเห็นสัตว์นั้นตกอยู่ในภยันตราย

๒๑. **ผู้ผูกพยาบาท** คาดแค้น

๒๒. **ผู้ทะนงตัว** ไม่ขวนขวายศึกษาธรรม

๒๓. **ผู้เย่อหยิ่ง** กระด้างก้าวร้าว

๒๔. **ผู้ไม่ศึกษา** พระธรรม

๒๕. **ผู้ไม่ระงับ** การวิวาทเมื่อสามารถสงบได้

๒๖. **ผู้ละโมบ** เห็นแก่ตัว

๒๗. **ผู้น้อมลาภ** ที่เขาถวายสงฆ์อื่นมาเพื่อตน

๒๘. **ผู้น้อมลาภ** ที่เขาถวายสงฆ์ไปตามชอบใจ

๒๙. **ผู้ทำเสน่ห์ยาแฝดฤทธิเวท** ให้คนคลั่งไคล้

๓๐. **ผู้ชักสื่อ** ให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน

๓๑. **ผู้ไม่ช่วยเหลือ** ไถ่ค่าตัวคน ให้พ้นจากเป็นทาสเมื่อสามารถ

๓๒. **ผู้ซื้อขายอาวุธ** สำหรับฆ่ามนุษย์และสัตว์

๓๓. **ผู้ไปดูกระบวนทัพ** มหรสพ และฟังขับร้อง

๓๔. **ผู้ไม่มีขันติ** อดทนสมาทานต่อศีล

๓๕. **ผู้ปราศจากกตัญญู** ต่อบิดา มารดา อุปัชฌายาจารย์

๓๖. **ผู้ปราศจากสัจจะ** ต่อคำปฏิญาณว่าจะตั้งอยู่ในพรหมจรรย์

๓๗. **ผู้ปฏิบัติธุดงควัตร** ในถิ่นที่มีภยันตราย

๓๘. **ผู้ไม่มีคารวะ** ไม่รู้จักต่ำสูง

๓๙. **ผู้ไม่มีกุศลจิต** ไม่สร้างบุญ สร้างกุศลทำทาน

๔๐. **ผู้มีฉันทาคติ** ลำเอียงการให้บรรพชาและอุปสมบท

๔๑. **ผู้เป็นอาจารย์** สอนด้วยการเห็นแก่ลาภ

๔๒. **ผู้กระทำสังฆกรรม** แก่ผู้มีมิจฉามรรยาท

๔๓. **ผู้เจตนา** ฝ่าฝืนวินัย

๔๔. **ผู้ไม่เคารพ** สมุดพระธรรมคัมภีร์

๔๕. **ผู้ไม่สงเคราะห์** โปรดเวไนยสัตว์

๔๖. **ผู้ยืนหรือนั่งที่ต่ำ** แสดงธรรม

๔๗. **ผู้ยอมจำนน** ต่ออำนาจที่ผิดธรรม

๔๘. **ผู้ล่วงละเมิด** ธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา

หมายเหตุ

๑. การแสดงอาบัติเพื่อเป็นผู้บริสุทธิ์ ได้แบ่งไว้เป็น ๓ ชั้น คือ :-

(๑) ต้อง **ชั้นอุดม** ต้องแสดงอาบัติต่อคณะสฆ์ (๒) ต้อง **ชั้นมัธยม** ต้องแสดงอาบัติต่อสงฆ์จำนวนสามรูป (๓) ต้อง **ชั้นปฐม** ต้องแสดงอาบัติต่อสงฆ์เพียงหนึ่งรูป

๒. สามเณรต้องปฏิบัติพระโพธิสัตว์ศีลเช่นเดียวกันกับภิกษุ

๓. ส่วนฆราวาส มีความสำคัญเฉพาะข้อ ๓ อันเป็นสิกขามังสวิรัติเท่านั้น เพราะได้รับปฏิบัติในศีล ๘ หรือ ศีล ๕ อยู่แล้ว

สิกขาบทสามเณร

สิกขาบทสามเณรมี ๑๐ คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี

เว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. อทินนาทานา เวรมณี

เว้นจากการลักขโมย

๓. อพรหมจริยา เวรมณี

เว้นจากกรรมมิใช่พรหมจรรย์ คือ เมถุนกรรม

๔. มุสาวาทา เวรมณี

เว้นจากการพูดเท็จ

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี

เว้นจากสุราเมรัย น้ำเมา อันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๖. มาลาคันธวิเลปนธารณมัณฑนวิภูสนัฏฐานา เวรมณี

เว้นจากการทัดดอกไม้ ทาเครื่องหอม อันเป็นฐานแต่งตัว

๗. นัจจคีตวาทิตวิสูกทัสสนา เวรมณี

เว้นจากการกระทำฟ้อนรำ ขับร้อง และฟังหรือดูการบันเทิง อันเป็นข้าศึกต่อทางกุศล

๘. อุจจาสยนมหาสยนา เวรมณี

เว้นจากการนอนบนที่นอนสูง ที่นอนใหญ่

๙. วิกาลโภชนา เวรมณี

เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล

๑๐. ชาตรูปรชตปฏิคคหณา เวรมณี

เว้นจากการรับทองเงิน

หมายเหตุ

ในอุตตรนิกาย สามเณร เมื่อได้บรรพชาแล้วพึงปฏิบัติในสิกขาบท ๑๐ ประการ ข้างต้น นอกจากสิกขาบท ๑๐ ข้อนี้ ยังต้องปฏิบัติในสิกขาบทพระโพธิสัตว์อีก ๕๘ ข้อด้วย

อุโบสถศีล ๘

๑. **ปาณาติปาตา เวรมณี**

เว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. **อทินนาทานา เวรมณี**

เว้นจากการลักขโมย

๓. **อพรหมจริยา เวรมณี**

เว้นจากกรรมมิใช่พรหมจรรย์ คือ เมถุนกรรม

๔. **มุสาวาทา เวรมณี**

เว้นจากการพูดเท็จ

๕. **สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี**

เว้นจากสุราเมรัย และน้ำเมา อันเป็นเหตุแห่งความ ประมาท

๖. **มาลาคันธวิเลปนธารณมัณฑนวิภูสนัฏฐานา เวรมณี**

เว้นจากการทัดดอกไม้ ทาเครื่องหอม อันเป็นฐานแต่งตัว

๗. **อุจจาสยนมหาสยนา นัจจคีตวาทิตวิสูกทัสสนา เวรมณี**

เว้นจากการนอนบนที่นอนสูง และที่นอนใหญ่ และเว้นจากฟ้อนรำขับร้อง และดูการเล่น อันเป็นข้าศึกต่อทางกุศล

๘. **วิกาลโภชนา เวรมณี**

เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล

